

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Житомирський державний університет імені Івана Франка

УДК 378:001.891

На правах рукопису

ГОРОБЕЦЬ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ
ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ
КОМП'ЮТЕРНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація

на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор

Левківський Михайло Васильович

Житомир – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ	14
1.1. Аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження	14
1.2. Ретроспективний аналіз використання інформаційно- комунікаційних технологій в економічній освіті	39
1.3. Педагогічний потенціал комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей ..	62
Висновки до розділу 1	81
РОЗДІЛ 2. МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ	83
2.1. Змістова структура професійної компетентності майбутніх економістів.....	83
2.2. Модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання	102
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЕКОНОМІСТІВ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ.....	127
3.1. Програма та етапи експериментального дослідження.....	127
3.2. Організаційно-методичне та програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання	142

3.3. Узагальнення результатів експериментального дослідження.....	162
Висновки до розділу 3	178
ВИСНОВКИ	181
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	184
ДОДАТКИ	212

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВНЗ – вищий навчальний заклад

ЕОМ – електронно-обчислювальна машина

ІКТ – інформаційно-комунікаційні технології

КОТН – комп'ютерно орієнтовані технології навчання

ОКР – освітньо-кваліфікаційний рівень

ОКХ – освітньо-кваліфікаційна характеристика

ПЗ – програмне забезпечення

ПЕОМ – персональна електронно-обчислювальна машина

СУБД – система управління базою даних

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Перехід до нової парадигми суспільного розвитку, становлення постіндустріального суспільства, в якому ключову роль відіграють знання, неминуче призводить до необхідності поступової зміни системи освіти. Одним із важливих методологічних принципів, що визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти, є компетентнісний підхід. У контексті світової та загальноєвропейської інтеграції щодо створення єдиного європейського освітнього простору, стандартизації європейської освіти на засадах Болонської декларації (1999 р.), до якої приєдналась і Україна, вдосконалення вищої освіти, зокрема економічної, передбачає орієнтацію на формування професійної компетентності як важливого аспекту в процесі підготовки фахівців будь-якої галузі людської діяльності.

Необхідність задоволення динамічно зростаючих вимог щодо рівня професійної компетентності фахівців економічного профілю, наближення системи вищої економічної освіти до світових стандартів потребує урізноманітнення форм і методів організації навчального процесу. У "Концепції вдосконалення освітнього процесу на економічних факультетах класичних університетів України в контексті Болонського процесу" зазначається, що класичні університети, які століттями формували традиції підготовки фахівців економічного профілю, нині повинні вирішувати складне завдання: поєднати багаторічні освітні традиції із новітніми технологіями викладання економічних дисциплін. До таких технологій, насамперед, належать комп'ютерно орієнтовані технології навчання.

Проблема компетентнісного підходу в освіті досліджується багатьма вченими (Б. Л. Вульфсон, І. О. Зимня, С. В. Лісова, О. В. Овчарук, Є. І. Огарьов, Дж. Равен, Г. К. Селевко, А. В. Хуторської, Є. В. Чуб та ін.). Різні аспекти професійної компетентності розглядали у своїх працях Є. С. Барбіна, С. Я. Батишев, О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк, Є. А. Іванченко, М. В. Левківський, В. І. Лозова, В. Т. Лозовецька, О. С. Марков та ін. Значний

внесок у розвиток комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, формулювання педагогічних завдань, які можуть бути вирішені за допомогою зазначених технологій, розробку теоретичних засад для створення комп'ютерно орієнтованих засобів навчання здійснили В. І. Гриценко, М. І. Жалдак, Ю. О. Жук, М. Ю. Кадемія, В. В. Лапінський, О. В. Соловов, Ю. В. Триус, М. І. Шут та ін. Навчально-виховні можливості комп'ютерно орієнтованих технологій навчання та практики їх використання досліджені, зокрема, у роботах В. П. Безпалька, В. Н. Лаврентьєва, Ю. І. Машбиця, Н. В. Морзе, Н. Ф. Тализіної. У наш час зросла увага до використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі підготовки фахівців економічного профілю, чому присвятили свої дисертаційні роботи Я. В. Галета, Н. Ю. Іщук, К. О. Кірей, Т. І. Коваль, М. Г. Коляда, Г. Т. Кравчук, Т. Б. Поясок, О. Г. Смілянець, Н. А. Хараджян, Т. В. Хоменко та інші вітчизняні науковці.

Незважаючи на вагомі результати досліджень останніх років, доводиться констатувати, що проблеми застосування комп'ютерно орієнтованих технологій навчання в процесі формування професійної компетентності майбутніх економістів у педагогічній теорії і практиці висвітлені недостатньо. Зокрема, поза увагою дослідників залишаються можливості використання педагогічного потенціалу когнітивної комп'ютерної графіки та навчальних комп'ютерних програм моделювання стану економічного об'єкта в професійній підготовці економістів.

Вивчення теоретичних і практичних аспектів професійної підготовки студентів економічних спеціальностей у ВНЗ дозволило виявити певні суперечності цього процесу, а саме між: соціальним замовленням на підготовку компетентних фахівців економічного профілю й недостатнім рівнем сформованості професійної компетентності у майбутніх економістів; високими темпами технічного прогресу у сфері інформаційно-комунікаційних технологій та необхідністю впровадження методичних підходів щодо застосування комп'ютерно орієнтованих технологій у ході підготовки фахівців економічного профілю; постійним зростанням обсягу і складності навчального матеріалу,

потребою у його оновленні та обмеженими можливостями традиційної системи навчання студентів економічних спеціальностей; значним педагогічним потенціалом когнітивної комп'ютерної графіки та відсутністю навчальних програм моделювання стану економічного об'єкта. Отже, актуальність та недостатня теоретична розробленість проблеми підготовки компетентних фахівців економічного профілю, її соціальна значущість і практична необхідність розв'язання існуючих суперечностей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – **"Формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання"**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося за планом реалізації основних положень Національної доктрини розвитку освіти України, тематичним планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка за темою "Професійна підготовка майбутніх фахівців в умовах ступеневої освіти" (державний реєстраційний № 0110u002274). Тему дисертації затверджено вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 8 від 27.02. 2004 р.) і погоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 9 від 24.11. 2004 р.).

Мета дослідження – розробити модель формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання та експериментально перевірити її ефективність.

Відповідно до мети визначено такі основні **завдання** дослідження:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми в педагогічній теорії та практиці, уточнити основні поняття дослідження, дослідити можливість використання педагогічного потенціалу комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей.

2. Виявити змістову структуру професійної компетентності майбутніх економістів.

3. Обґрунтувати та здійснити експериментальну перевірку моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання.

4. Розробити відповідне організаційно-методичне і програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності майбутніх фахівців економічного профілю.

5. Підготувати навчальний посібник та методичні рекомендації для викладачів фахових економічних дисциплін щодо підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутніх фахівців економічного профілю у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації.

Предмет дослідження – комп'ютерно орієнтовані технології навчання як засіб формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Гіпотеза дослідження: підвищення рівня сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей відбудеться за умови застосування в процесі їх професійної підготовки комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, створення організаційно-методичного і програмного навчального забезпечення.

Методологічну основу дослідження складають філософські положення про особистість як активного суб'єкта життєдіяльності й розвитку, положення про діалектичний зв'язок явищ об'єктивної й суб'єктивної дійсності, єдність свідомості та діяльності у процесі формування особистості, зв'язок теорії та практики у розумінні світу, принцип трансформації суспільних цінностей в особистісні здобутки, основні положення теорії пізнання, концептуальні положення та принципи загальної дидактики й професійної освіти, зокрема, щодо спрямованості навчального процесу на результат професійної підготовки; поєднання навчання з виробничою діяльністю; принципи мобільності та модульності; моделювання

майбутньої професійної діяльності під час навчання; інформатизації та комп'ютеризації освіти; відтворення процесу та результатів навчання у моделі підготовки фахівця. Дослідження ґрунтується на положеннях компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, професіографічного, системного, технологічного наукових підходів щодо здійснення професійної підготовки у вищій школі.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові ідеї вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів, що знайшли відображення у теорії особистості та діяльності (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн); основних теоретичних положеннях про методи і засоби формування творчої особистості (В. О. Моляко, В. В. Рибалка, С. О. Сисоєва, Н. Ф. Тализіна); положеннях особистісно орієнтованої парадигми освіти (Ш. О. Амонашвілі, І. Д. Бех, О. В. Бондаревська, С. І. Подмазін, І. С. Якиманська); філософських аспектах професійної освіти в умовах становлення інформаційного суспільства (В. П. Андрущенко, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, Б. С. Гершунський, С. У. Гончаренко); ключових проблемах інформатизації освіти, розробки та використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання (В. Ю. Биков, Р. С. Гуревич, О. М. Довгялло, В. М. Монахов, О. М. Спірін, М. П. Шишкіна).

З метою розв'язання визначених завдань були використані такі **методи дослідження**: *теоретичні* – аналіз та узагальнення наукових джерел з філософії, соціології, психології, педагогіки, вітчизняного та зарубіжного досвіду використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання та впровадження компетентнісного підходу в освіті, законодавчих актів та нормативних документів з питань інформатизації освіти з метою визначення основних науково-теоретичних положень дослідження; метод термінологічного аналізу для з'ясування базових понять; історико-педагогічний, порівняння, класифікації – у ході ретроспективного аналізу використання інформаційно-комунікаційних технологій в економічній освіті, дослідження педагогічного потенціалу комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці економістів; діалектичний і системний підхід, методи індукції, дедукції, моделювання, формалізації – для розробки моделі формування професійної компетентності

студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання; *емпіричні* – педагогічний експеримент (констатувальний та формувальний етапи) для перевірки гіпотези дослідження; бесіда, опитування, тестування, шкалування, анкетування, самооцінка з метою з'ясування рівня сформованості компонентів професійної компетентності студентів економічних спеціальностей; метод об'єктно-орієнтованого програмування для створення комп'ютерної навчальної програми моделювання стану економічного об'єкта; методи математичної статистики з метою здійснення перевірки достовірності результатів експерименту, їх кількісного та якісного аналізу; графічний – для оформлення результатів дослідження.

Організація дослідження. Дослідження проводилося протягом 2004 – 2011 років та охоплювало декілька етапів науково-педагогічного пошуку.

На першому (2004–2006 рр.) – теоретико-пошуковому – вивчено стан розробки досліджуваної проблеми у філософській, психологічній, педагогічній науковій літературі, проаналізовано законодавчі та нормативні документи з питань інформатизації освіти та функціонування ВНЗ у контексті приєднання країни до Болонського процесу, сформульовано тему дослідження, обґрунтовано її об'єкт, предмет, гіпотезу, визначено мету і завдання.

На другому (2006–2008 рр.) – проєктивно-констатувальному – обґрунтовано концептуальні засади формування професійної компетентності майбутніх економістів, розроблено змістову структуру та відповідну модель з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, уточнено критерії та показники рівнів сформованості компонентів професійної компетентності майбутніх економістів, здійснено констатувальний етап експерименту.

На третьому (2008–2011 рр.) – формувально-узагальнюючому – розроблено організаційно-методичне і програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей із використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, здійснено формувальний етап експерименту, узагальнено та оформлено результати експериментальної роботи; сформульовано висновки, проведено апробацію

результатів дослідження та їх впровадження в практику підготовки майбутніх економістів у ВНЗ України.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Інституту підприємництва та сучасних технологій (м. Житомир), Приватного вищого навчального закладу "Європейський університет" (Житомирська філія), Луцького національного технічного університету, Житомирського національного агроекологічного університету, Одеського державного екологічного університету. На констатувальному етапі експерименту брали участь 508 студентів старших курсів економічних спеціальностей. До формувального етапу експерименту залучено 255 студентів IV курсу, які навчалися за спеціальностями: "Фінанси і кредит", "Економіка підприємства", "Економічна кібернетика", "Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності", "Менеджмент організацій і адміністрування".

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що *вперше* теоретично обґрунтовано і розроблено модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей, яка ґрунтується на використанні комп'ютерно орієнтованих форм організації навчальних занять, методів і засобів навчання, зокрема, когнітивної комп'ютерної графіки та навчальних комп'ютерних програм моделювання стану економічного об'єкта; *уточнено* поняття "комп'ютерно орієнтована технологія навчання" як дидактична система методів, засобів навчання і форм організації навчальних занять, що забезпечує досягнення мети професійної підготовки майбутнього фахівця за умови використання комп'ютерної техніки та комунікаційних технологій у поєднанні з навчально-методичним, нормативно-технічним і організаційно-інструктивним забезпеченням; *удосконалено* методичний підхід щодо представлення навчального матеріалу шляхом використання комп'ютерної графіки і методу опорних сигналів, розроблений з урахуванням концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини; *подальшого розвитку* набула змістова структура професійної компетентності майбутніх економістів, яка, на відміну від існуючих, містить

мотиваційно-цільовий, саморегулятивно-рефлексивний, функціонально-практичний, інформаційно-пізнавальний компоненти.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає: в розробці навчального програмного забезпечення, яке дозволяє моделювати стан економічного об'єкта і може використовуватися в процесі викладання таких фахових економічних дисциплін, як "Моделювання економічної безпеки", "Системний аналіз в економіці", "Економіко-математичне моделювання", "Економічний аналіз", "Інформаційні системи в менеджменті", "Дослідження операцій" тощо; впровадженні факультативного курсу "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання", призначеного для студентів старших курсів, які здобувають освіту за напрямками підготовки: "Економічна кібернетика", "Економіка підприємства", "Міжнародна економіка", "Фінанси і кредит", "Менеджмент"; підготовці методичних рекомендацій "Підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання" для викладачів фахових економічних дисциплін, які здійснюють професійну підготовку студентів економічних спеціальностей; підготовці навчального посібника "Основи комп'ютерної графіки", рекомендованого МОН України (лист №14/18.2-3042 від 27.12. 2005 р.) для студентів ВНЗ, який може використовуватися студентами економічних спеціальностей під час вивчення навчальних дисциплін "Комп'ютерна графіка", "Економічна інформатика".

Основні положення дисертаційного дослідження **впроваджено** в навчальний процес Інституту підприємництва та сучасних технологій (довідка № 246 від 05.05.2008 р.); Житомирського національного агроекологічного університету (довідка № 1080 від 29.06.2011 р.); Луцького національного технічного університету (довідка від № 05.07.2011 р.); Приватного вищого навчального закладу "Європейський університет", Житомирська філія (довідка № 18 від 31.01.2012 р.); Одеського державного екологічного університету (довідка № 05-03/140 від 3.02.2012 р.).

Вірогідність та об'єктивність наукових результатів і висновків дослідження забезпечується методологічним і теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень; застосуванням комплексу взаємопов'язаних методів, адекватних меті та завданням; використанням сучасних статистичних методів; тривалим терміном експериментальної роботи та репрезентативністю вибірки; апробацією та впровадженням у навчальний процес основних результатів дослідження.

Апробація результатів дослідження. Наукові положення основних результатів дослідження та їх практичне застосування обговорювалися на науково-практичних конференціях, зокрема *міжнародних*: "Програмне забезпечення в освіті і науці" (Київ, 2009), "Інформаційні технології в освіті, науці і виробництві" (Луцьк, 2011); *всеукраїнських*: "Інформаційні технології в професійній діяльності" (Рівне, 2008), "Обліково-аналітичне та фінансове забезпечення розвитку АПК України: проблеми і перспективи" (Житомир, 2010), "Теорія і практика підготовки майбутніх учителів до педагогічної дії" (Житомир, 2011); *регіональних*: XXXIII, XXXIV науково-практичних міжвузівських конференціях, присвячених Дню університету (Житомир, 2008, 2009), "Формування стратегії розвитку регіонального АПК" (Житомир, 2010).

Публікації. Основні результати дослідження опубліковано у 18 наукових працях, з них 6 статей у провідних наукових фахових виданнях України; 3 підрозділи у колективних монографіях; 1 навчальний посібник, рекомендований МОН України для студентів ВНЗ; 1 стаття у збірнику наукових праць, 6 тез доповідей на конференціях, 1 методичні рекомендації. Загальний обсяг публікацій становить 18,39 др. арк., усі публікації одноосібні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 293 сторінки, з них 183 сторінки основного тексту. Дисертація містить 16 таблиць на 10 сторінках, 11 рисунків на 5 сторінках, 14 додатків на 82 сторінках. Список використаних джерел складається із 253 найменувань, з них 11 – іноземною мовою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

1.1. Аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження

Характерними тенденціями сучасного світу є постійне зростання обсягів інформації, стрімкий технологічний і технічний розвиток, зокрема, проникнення інформаційних та комунікаційних технологій в усі сфери життя, розгортання процесів глобалізації. Зазначені тенденції знаходять своє втілення в усіх галузях людської діяльності, зокрема, в економіці вони проявляються у посиленні динамізму та невизначеності, збільшенні гнучкості та мінливості організаційних форм виробництва, моделей організації праці; зменшенні періоду оновлення виробничих засобів та технологій; посиленні міжнародної конкуренції на ринку товарів і праці; посиленні міжнародної міграції спеціалістів; інтенсифікації процесів отримання та оновлення знань у виробничій та соціальній сферах; підвищенні значення креативності та ініціативності фахівців. Можна констатувати, що в наш час відбувається перехід до нової парадигми суспільного розвитку – становлення постіндустріального суспільства, у якому ключову роль відіграють знання.

На відміну від періоду індустріальної економіки, коли працівнику для кар'єрного росту достатньо було мати одну спеціальність і періодично підвищувати свою кваліфікацію, у сучасному світі практично неможливо набути освіти один раз і на все життя. Це знаходить своє відображення у стратегії навчання впродовж усього життя, яка спрямована на забезпечення максимальних можливостей професійної та особистісної самореалізації громадян.

Професійна компетентність вітчизняного фахівця розглядається нами насамперед з огляду на нормативно-правове підґрунтя цієї проблеми – як у

площині сучасних інформаційних технологій, так і в площині практичної професійно-педагогічної діяльності щодо підготовки такого рівня працівників для різних галузей економіки. Нині в Україні розроблено кілька законодавчих актів, що регулюють інформаційно-технологічний рівень підготовки й діяльності фахівців – Закони України "Про інформацію" [174], "Про Концепцію Національної програми інформатизації" [175], "Про Національну програму інформатизації" [177], ряд інших нормативних актів Кабінету Міністрів України та Указів Президента України. Вказане правове поле в контексті проблеми нашого дослідження має узгоджуватися з одного боку – з основними законами України про культурно-освітній розвиток молодого покоління (Закон України "Про освіту" [178], Закон України "Про вищу освіту" [171], "Національна доктрина розвитку освіти" [176], Державна національна програма "Освіта" ("Україна ХХІ століття") [172], "Концепція вдосконалення освітнього процесу на економічних факультетах класичних університетів України в контексті Болонського процесу" [117] та "Концепція розвитку економічної освіти в Україні") [119] тощо, з іншого – з тенденціями розвитку національної моделі економіки.

Тому взаємопроникнення теоретичних засад, викладених у кожній нормативно-правовій площині, є безумовно необхідним. Воно визначає успішність професійної підготовки сучасного економіста з урахуванням вимог інформатизації суспільства для досягнення освітнього результату – підготовки висококваліфікованого фахівця в галузі економіки зі знаннями, уміннями й навичками роботи в сучасному інформаційному середовищі.

Необхідність ефективної адаптації випускників освітніх закладів до нових соціально-економічних умов висуває нові вимоги до якості їх професійної підготовки. Сучасними ознаками освітньої діяльності в Україні є процеси формування ринку освітніх послуг; появи нових організаційно-правових форм функціонування освітніх закладів; приєднання до Болонського процесу; організації навчального процесу за кредитно-модульною системою;

впровадження багаторівневих програм підготовки фахівців, сучасних освітніх технологій та компетентнісного підходу в освіті.

Саме компетентнісний підхід розглядається як один із важливих концептуальних принципів, який визначає сучасну методологію оновлення змісту освіти. Необхідність розгляду проблем освіти з точки зору компетентнісного підходу викликана процесами загальноєвропейської та світової інтеграції, а також стандартизацією європейської освіти на засадах Болонської угоди. Суттєвим також, як зазначає І. О. Зимня, є той факт, що універсалізація перетворень у галузі освіти, необхідність забезпечення студентської й викладацької мобільності, міжнародне визнання освітніх ступенів, введення освітніх кредитів передбачає певну термінологічну уніфікацію. Це стосується й поняття компетентності [95, с. 9]. Отже, необхідність введення поняття "компетентність" та запровадження компетентнісного підходу в освіті є наслідком поступової зміни освітньої парадигми – сукупності ключових понять, переконань, положень та ідей.

Компетентнісний підхід в освіті представлений у роботах Ю. В. Варданяна [30], О. В. Вознюка [35; 36], Б. Л. Вульфсона [38], О. А. Дубасенюк [77; 215], Є. А. Іванченко [98], І. О. Зимньої [95; 96], В. І. Лісової [190], В. І. Лозової [136], В. Т. Лозовецької [226], А. К. Маркової [138], Н. Г. Ничкало [150], О. В. Овчарук [115; 153], Є. І. Огарьова [155], Дж. Равена [183], В. В. Сєрикова [194], А. В. Хуторського [230], Є. В. Чуба [233] та ін.

За визначенням О. А. Дубасенюк та О. В. Вознюка компетентнісний підхід являє собою узагальнений прояв професіоналізму, в якому поєднуються елементи професійної і загальної культури, досвіду, що конкретизується у певній системі знань, умінь та готовності до професійної діяльності [179, с. 12].

Потрібно зазначити, що проблема узгодження вітчизняної педагогічної термінології з компетентнісним підходом полягає у тому, що науковці переважно користуються традиційною і зрозумілою тріадою "знання-уміння-навички", з якої виходить ціла низка категорій і понять. При цьому поняття

компетентності також закономірно впливає із співвідношення знань, умінь і навичок у певній галузі професійної діяльності. Саме тому теоретичний аналіз проблеми формування професійної компетентності фахівців потребує розгляду основних понять дослідження, зокрема, "компетентність", "компетенція", "професійна компетентність". Зауважимо, що поняття "компетентність", "компетенція" у науковій літературі суттєво різняться [159, с. 16], тому їх доцільно вивчати як різнорівневі й окреслювати по-різному. У сучасній психолого-педагогічній літературі з теорії професійної освіти поняття "компетентність" характеризується у контексті кількох наукових підходів, зокрема, діяльнісного, соціокультурного, контекстно-інформаційного, системного.

З точки зору діяльнісного підходу під поняттям "компетентність" розуміється стійка здатність виконувати певний вид діяльності, яка включає такі аспекти: глибоке розуміння сутності завдань, що виконуються, і проблем, які потребують вирішення; інформованість щодо досвіду, який є в даній галузі, активне оволодіння його найкращими досягненнями; вміння обирати засоби і способи дії, адекватні конкретним обставинам місця і часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і вносити корективи у процес досягнення цілей [155, с.10]. У межах діяльнісного підходу поєднуються, зокрема, поняття "компетентність" і "готовність", які визначаються не як тотожні, а як зв'язок між внутрішнім потенціалом та реальним його втіленням (внутрішньою сутністю і зовнішнім виявом) [138, с. 65-67]. Отже, професійна компетентність може розумітися як один із структурних компонентів професійної готовності до конкретного виду діяльності [79, с. 14-17].

У цілому, готовність до певної дії професійного спрямування трактується як стан мобілізації усіх психофізичних систем людини, що забезпечують ефективне виконання професійних дій. Під готовністю розуміють озброєність людини необхідними для успішного виконання дій знаннями, вміннями та навичками; нагальну реалізацію програми дій у відповідь на появу визначеного

сигналу. Окремі дослідники розглядають професійну компетентність як потенційну готовність розв'язання предметних завдань із "знанням справи" [206, с. 7].

Зауважимо, що важливо не протиставляти компетентність знанням або умінням, оскільки перше поняття є більш загальним, ніж поняття "знання" або "уміння". На думку Ю. В. Варданяна, з якою ми також погоджуємося, компетентність містить як змістовий (знання), так і процесуальний (уміння) компоненти, коли компетентний фахівець повинен не лише розуміти сутність проблеми, але й уміти практично її вирішувати, в залежності від конкретних умов застосовувати певний метод вирішення проблеми. Таким чином, компетентність виражає значення традиційної тріади "знання, уміння, навички", інтегруючи їх у єдиний комплекс, і передбачає мобільність знань та критичне мислення [30, с. 34]. Крім того, компетентність визначається як поглиблене знання предмета або освоєне уміння. Компетентність також доцільна для опису реального рівня підготовки фахівця, якого вирізняє здатність обирати найбільш оптимальні рішення, володіти критичним мисленням.

Діяльнісний підхід до тлумачення поняття "компетентність" передбачає зв'язок компетентності з професійною готовністю фахівця, його професійною майстерністю, що можна проілюструвати теоретичним доробком Є. С. Барбіної, яка вважає, що професійна майстерність є "...процесом і результатом творчої професійної діяльності, інтеграцією особистісних якостей конкретного виконавця з діяльнісною сутністю відповідної професії, інтегрованим показником ступеня готовності конкретної людини до виконання професійних обов'язків..." [10, с. 37].

Американські науковці Т. Кроул, С. Камінські, Д. Поделл відзначають, що професіонали відрізняються від інших працівників рівнем компетентності під час прийняття незалежних рішень і вмінням правильно орієнтуватися в усіх питаннях, пов'язаних зі своєю безпосередньою роботою [245]. Розглядаючи поняття професіоналізму, К. М. Левітан визначає його як результат постійної

самоосвіти [130]; І. П. Підласий – як реалізацію професійного потенціалу [167]; В. В. Радул – як компонент соціальної зрілості [184]. Науковці характеризують професіоналізм як: набуту під час навчальної та практичної діяльності здатність до компетентного виконання трудових функцій; рівень майстерності та вправності у певному виді занять, відповідний рівню складності виконуваних завдань.

Отже, згідно з діяльнісним підходом, поняття "компетентність" окреслюється у психолого-педагогічній науці як обов'язковий компонент, складова професіоналізму, яка супроводжує формування професійних якостей фахівця будь-якої галузі. Головними характеристиками професійної компетентності у межах вказаного наукового підходу є постійне оновлення знань для успішного вирішення професійних завдань у даний час і в даних умовах, а також здатність фахівця застосовувати наукові та практичні знання до предмета професійної діяльності [77; 138].

Ще один підхід до окреслення компетентності можна характеризувати як соціокультурний. Представники даного підходу визначають компетентність як результат опанування людиною культурних цінностей цивілізації в цілому та окремої соціальної спільноти. Становлення фахівця та його професіональне зростання завжди відбувається у певному соціальному та культурному оточенні, тому компетентність сучасного фахівця має комплексний, системний, інтегративний характер [29; 81; 89; 148; 212]. Як вважає В. І. Лозова, це відбувається з тієї причини, що "...її джерелом є різні сфери культури (духовної, громадської, соціальної, педагогічної, управлінської, правової, етичної, екологічної тощо), вона вимагає значного інтелектуального розвитку, включає аналітичні, комунікативні, прогностичні та інші розумові процеси" [136, с. 5]. Близькою до соціокультурного підходу є наукова концепція В. де Ландшеєра, згідно з якою компетентність – це такий рівень навченості, який потрібен громадянам, щоб успішно функціонувати у суспільстві [128, с. 24].

Контекстно-інформаційний підхід до визначення компетентності представлений, зокрема, у наукових роботах А. О. Вербицького, на думку якого

"...щоб бути теоретично й практично компетентним, студенту необхідно зробити подвійний перехід: від знака – до думки, а від думки – до вчинку, дії. Перехід від інформації до її використання опосередковується думкою, що і робить цю інформацію знанням" [33, с. 55]. Деякі дослідники вважають, що суттєвою ознакою компетентності є здатність приймати відповідні рішення в процесі вирішення конкретних проблем і виробничих завдань. Отже, поняття "компетентність" розглядається як результат постійного переходу від сприйняття інформації до її використання (процес прийняття рішення).

Потрібно відзначити, що формування відповідного рівня компетентності здійснюється у двох аспектах: у якості властивості особистості та її психічного стану. Основними компонентами психологічної характеристики особистості є: мотиваційний (зацікавленість у діяльності, потреба у досягненні успіху тощо); пізнавальний (розуміння своїх обов'язків, поставлених завдань, оцінка їх важливості, знання засобів досягнення цілей тощо); емоційний (почуття відповідальності, впевненість в успіху тощо); вольовий (управління собою, зосередженість на виконанні завдання тощо) [35; 140; 145].

Психологічними компонентами компетентності виступають знання, уміння, навички і мотиви діяльності. При цьому можна виділити три рівні компетентності у психологічному контексті: непрофесійний рівень – коли людина не підготовлена, не навчена виконувати спеціальні функції, у неї відсутній досвід практичної діяльності, або дані показники знаходяться на дуже низькому рівні. Передпрофесійний рівень характеризується незакінченістю підготовки до виконання спеціальних функцій. Професійний рівень має два підрівні – звичайний та професійної майстерності. Звичайний рівень характеризується можливістю здійснювати спеціальну діяльність, рівень професійної майстерності – високою якістю діяльності, яка виконується, і творчим підходом до її здійснення [140, с. 21-22.]. Потрібно зауважити, що жоден із розглянутих підходів остаточно не завершує наукову дискусію щодо поняття компетентності, проте всі вони взаємно доповнюють один одного.

Національна модель підготовки фахівців у різних галузях народного господарства використовує досвід, набутий у європейській системі освіти. Українська освіта починає оперувати поняттями "компетентність" та "компетенції" в тому сенсі, який пропонують європейські країни [210]. Так, після підписання Болонської декларації з'явилися нові інструменти й ініціативи, що сприяють реалізації цілей формування загального європейського простору вищої освіти, причому як наднаціональні, так і національні й інституціональні. Найбільш відомі й ефективні програми носять багаторівневий характер, наприклад, спільні ініціативи Європейської Комісії, Європейської асоціації університетів, у яких взяли участь університети з усіх країн-учасниць Болонського процесу, у результаті чого з'явилися проекти "Створення спільних (подвійних) дипломів", "Настроювання освітніх структур у Європі" [147].

Основною метою проекту "Настроювання освітніх структур у Європі", розпочатого у 2000 р., є забезпечення методологічної допомоги університетам європейських країн у реалізації завдань, окреслених Болонською декларацією. Проект є підґрунтям для розробки університетами певних параметрів, які б забезпечили узгодженість, сумісність та прозорість освітніх програм у різних предметних галузях. За рекомендаціями проекту зазначені параметри формулюються у термінах результатів навчання та компетенцій. Результати навчання – це очікувані показники того, що повинен знати, розуміти та бути в змозі виконати студент по завершенні навчання. В рамках методології проекту результати навчання визначаються через компетенції, яких набуває студент. Компетенція визначається як динамічне поєднання знання, розуміння, навичок і здібностей. Компетенції поділяються на загальні (ключові, життєві) та специфічні для конкретних напрямів навчання [147, с. 4]. Отже, у проекті наголошується, що основною метою сучасних освітніх програм повинен стати розвиток компетенцій.

Таким чином, застосування компетентнісного підходу в освіті передбачає перехід від оцінки результату навчання за кількістю витраченої праці (тривалістю навчання, кількістю вивчених предметів, заліків, іспитів тощо) до

оцінки результату через компетенції, яких набуває той, хто навчається. У цьому сенсі поняття "компетенція" являє собою основний результат освітньої діяльності, як здатність випускника самостійно приймати рішення і цілеспрямовано діяти у професійних та соціально-особистісних ситуаціях. Отже, компетенції представляють собою цілісний набір знань, умінь, досвіду і відносин, актуалізація яких забезпечує якісне виконання працівником трудових функцій у різних ситуаціях професійної діяльності [120, с. 13].

Аналіз сучасної вітчизняної та зарубіжної педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що на даний час існує декілька трактувань поняття "компетенція". Зокрема, згідно з визначенням Федерального інституту професійної освіти (Німеччина), професійна компетенція передбачає знання, вміння та здібності, необхідні для роботи з будь-якої спеціальності, що дозволяє працівникові проявити автономність і гнучкість при вирішенні професійних проблем [233, с. 7].

В Німеччині у професійній освіті йдеться також про соціальні й персональні компетенції. Під соціальними розуміється готовність і здатність особистості формуватися й жити в соціальній взаємодії: змінюватися й адаптуватися; виробляти здатність до раціональної й відповідальної дискусії й досягнення згоди з іншими. Під персональними компетенціями розуміється готовність і здатність особистості виявляти, осмислювати й оцінювати свої можливості з урахуванням професійних і громадянських вимог; проявляти власні здібності, розробляти й розвивати свої життєві плани. Персональні компетенції охоплюють особистісні якості – самостійність, самоповагу, надійність, усвідомлену відповідальність [190, с. 42].

У Великобританії Національна рада трактує дане поняття як готовність працівника застосовувати необхідні знання в конкретній професійній галузі, а рівень кваліфікації визначається в залежності від наступних параметрів: рівня базових знань; галузі застосування здібностей і вмінь; контролю за діяльністю інших; можливістю перенесення умінь та знань з одного трудового середовища в інше [233, с. 8].

За визначенням найбільшої у Швеції кадрової компанії "Lernia", компетенція – це інтегративний комплекс знань, здібностей, установок, що дозволяють працівникові здійснювати професійну діяльність, що відповідає сучасним вимогам розвитку трудового середовища [248].

Російські науковці трактують поняття "компетенція" як здатність здійснювати не лише звичну, а й нову професійну діяльність на основі органічної єдності знань, умінь, досвіду та відносин [156, с. 9]. Вітчизняні науковці зазначають, що "компетенція" – це поняття, що належить до сфери конкретної предметної галузі, предмета, роботи чи виду діяльності [159, с. 16]. В "Енциклопедії освіти" поняття "компетенція" трактується як "добра обізнаність" з певною галуззю, що визначається окремими нормами, потребами, запитами щодо підготовленості фахівця [32, с. 445]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови компетенція розглядається як відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки [22, с. 409].

Як зазначає С. В. Лісова [190, с. 43], серед багатьох визначень поняття "компетенції" можна знайти спільне, що дозволяє розглядати компетенції у двох аспектах: як єдність теоретичного знання й практичної діяльності на ринках праці; як найбільш універсальну мову для опису результатів освіти. У цьому сенсі застосування компетентнісного підходу сприятиме:

- уніфікації та легітимізації ступенів освіти при збереженні автономії навчального закладу та можливості впровадження у ньому інновацій та експериментів;
- розробці навчальних програм, орієнтованих на визначення результатів навчання;
- впровадженню нових методів і технологій навчання в освітній процес;
- створенню системи внутрішньої й зовнішньої оцінки якості результатів навчання за допомогою ідентифікаторів ключових компетенцій.

Спроба систематизувати й узагальнити досвід багатьох країн була здійснена у програмі "Визначення та відбір ключових компетентностей:

теоретичні й концептуальні засади" зі скороченою назвою "DeSeCo" (Definition and Selection of Key Competencies), яку запропонувала група європейських експертів – представників освіти, бізнесу, ринку праці тощо. Експерти програми "DeSeCo" визначають поняття "компетентність" як здатність успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти й виконувати поставлені завдання. Кожна компетентність побудована на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань та вмінь; всього того, що можна мобілізувати для активної дії [253, с. 5].

У матеріалах ЮНЕСКО окреслене коло ключових компетентностей, що дають змогу особистості ефективно брати участь у багатьох соціальних сферах і які роблять внесок у поліпшення якості суспільства та сприяють особистому успіхові, що може бути застосовано до багатьох життєвих сфер. Ключові компетентності потрібно трансформувати у комплекс знань, умінь, навичок, цінностей та відношень за навчальними галузями й життєвими сферами. Отже, вони повинні розглядатися як кінцевий результат навчання та професійної підготовки сучасного фахівця. Так, у доповіді міжнародної комісії з освіти окреслені чотири основні компетенції (навчитися пізнавати, навчитися працювати, навчитися жити разом, навчитися саморозвитку), які мають глобальний характер і спрямовані не лише на набуття певної професійної кваліфікації, а й на формування компетентності в широкому розумінні, компетентності, що дозволяє вирішувати різні життєві проблеми і співпрацювати в колективі [253, с. 37].

Потрібно зазначити, що вітчизняні дослідники виокремлюють різні види компетентності, зокрема: професійну, психологічну, життєву, методологічну, культурологічну, комунікативну, громадянську, соціальну, інформаційну, наголошуючи на тому, що професійна компетентність є однією із ключових [115, с. 49].

Поняття "професійна компетентність" увійшло в наукову літературу з професійної діяльності. Як зазначає Л. В. Гусечко, під професійною

компетентністю розуміють "міру здатності підготовленого фахівця ефективно виконувати виробничі задачі в рамках даної професії, в даному соціально-економічному контексті і конкретній ситуації зайнятості" [226, с. 221].

Т. І. Дементьєва розуміє професійну компетентність як всебічну обізнаність фахівця щодо умов та способів вирішення виробничих проблем, а також уміння професійно грамотно застосовувати свої знання на практиці [73, с. 3].

У дослідженні Т. Б. Поясок поняття "професійна компетентність" стосовно майбутніх фахівців економічного профілю визначено як "сукупність вимог до обов'язкового розв'язання професійних питань і задач, що спираються на базову кваліфікацію фахівця економічного профілю, яка може бути розширена чи ускладнена залежно від когнітивного, системного, діяльнісного і особистісно орієнтованого підходу". Професійна компетентність, на думку дослідниці, визначає здатність суб'єкта-професіонала діяти згідно з отриманими знаннями, встановлювати зв'язок між знанням і ситуацією, знаходити спосіб вирішення проблеми [170, с. 17].

У дослідженні, проведеному С. О. Демченком, зроблено висновок, що професійна компетентність характеризується мобільністю знань, гнучкістю методів професійної діяльності, критичністю мислення і є головною характеристикою діяльності фахівця [74, с. 9]. Подібної думки дотримується Л. І. Шевчук, яка зазначає, що професійна компетентність фахівця є необхідною умовою професійно результативного виконання функціональних обов'язків, творчої діяльності та інноваційних підходів у професійній діяльності [236, с. 9].

На думку В. Т. Лозовецької професійна компетентність є інтегральною якістю, що включає "рівень оволодіння професійними знаннями, уміннями та навичками, а також особистісну компетентність, яка виявляється, перш за все, у комунікативності, творчості і креативності" [226, с. 7]. Як зазначає дослідниця, важливими якостями для компетентного фахівця є також особистісна

варіативність, гнучкість, готовність до постійного саморозвитку та самовдосконалення.

Підкреслюючи інтегративну природу компетентності Є. А. Іванченко визначає компетентність економіста як "сформований комплекс економічних знань, практичних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій та взаємин, професійних та особистісних якостей, досвіду діяльності в фінансово-економічній та соціальній сферах, набутих у процесі пізнавальної діяльності, який забезпечує здатність майбутнього економіста до професійної діяльності та життя у швидкозмінному суспільстві [98, с. 50].

На нашу думку, особистісний компонент професійної компетентності є невід'ємною складовою успішної діяльності в нових соціально-економічних умовах праці, які спричинені інтеграційними та глобалізаційними процесами. Зазначені процеси призводять до трансформації багатьох професій, їх глобалізації та оновлення їх змісту, виникнення більш тісного зв'язку між всіма сферами людської діяльності. На думку окремих вітчизняних науковців це потребує відмови від підготовки вузькоспеціалізованих фахівців [99]. Зокрема, О. А. Дубасенюк зазначає, що сучасною вимогою є орієнтація на формування багатопрофільного фахівця, який характеризується рядом загальнопрофесійних та життєвих компетентностей [179, с. 13].

У цьому ж контексті поняття професійної компетентності представлене у концепції "інтегрованого розвитку компетентності", яка розроблена спільно шведськими й американськими вченими [231]. Автори цієї концепції – В. Чинапах, Я. Лефстедт та Г. Вайлер, аналізуючи глобалізаційні процеси на рівні суспільства, застосовують системний підхід і визначають компетентність фахівця як інтегративну якість особистості, що включає в себе знання і уміння з різних сфер життєдіяльності людини і потребує розвитку інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань та умінь.

На думку М. В. Левківського та О. В. Вознюка професійна компетентність передбачає високий рівень загального розвитку людини (розуміння певних соціально-політичних і економічних перетворень, науково-

філософський світогляд, глибокі знання, висока загальна професійна культура, соціальна активність, зрілі етичні погляди); професійне покликання (творче ставлення до роботи, потреба в одержанні знань, у формуванні вмінь і навичок професійної діяльності); професійно важливі якості (готовність до особистісно-професійного саморозвитку, гуманістична спрямованість діяльності, вміння швидко орієнтуватися у ситуації тощо) [35, с. 181]. Відтак, компетентність пов'язується не тільки зі специфічним обсягом знань, умінь та навиків, але й зі здатністю їх застосування у нових галузях науки та техніки, де засвоєні знання можуть виявитись застарілими.

Узагальнюючи наведені вище твердження науковців, можна дійти висновку, що професійна компетентність – це комплекс професійних та особистісних якостей фахівця, інтегративний показник ступеня оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, поєднання професійного досвіду та особистісних компетентностей (креативності, готовності до постійного саморозвитку, самовдосконалення), що дозволяє вирішувати як звичні, так і нетипові проблемні виробничі задачі на високому професійному рівні.

На особливу увагу заслуговує зв'язок поняття "професійна компетентність" з поняттями "компетенція", "діяльність", "кваліфікація", "здібності й обдарованість", "знання, вміння й навички". Розглянемо ці зв'язки більш детально.

Компетентність і компетенція взаємопов'язані, як сукупність фактів і явище, що окреслює міру їх вияву, а саме: компетентність є рівень володіння компетенціями. У сучасній науковій літературі прийнято використовувати словосполучення "компетентний фахівець", але "компетенція даного фахівця"; "професійно-технологічна компетентність", але й "професійно-технологічна компетенція"; "інформаційна компетентність", але також "інформаційні компетенції". Зокрема, як зазначає О. М. Спирін, ІКТ-компетентність – це підтверджена здатність особистості автономно і відповідально використовувати на практиці інформаційно-комунікаційні технології для задоволення власних

індивідуальних потреб і розв'язування суспільно значущих, зокрема професійних, задач у певній предметній галузі або виді діяльності [159, с. 44].

Різниця між поняттями "компетентність" та "діяльність" полягає у тому, що результат діяльності сприймається як щось видиме, реальне; натомість компетентність визначає особистісні особливості, які забезпечують досягнення бажаного результату. При цьому рівень професійної компетентності визначає специфіку діяльності. Так, економіст високого рівня професійної компетентності обирає найефективніші, найдоцільніші шляхи вирішення виробничих завдань для досягнення успіху та отримання найбільш вагомого результату (прибутку, статусу тощо).

Поняття "професійна компетентність" і "кваліфікація" також не є синонімами. Кваліфікація пов'язується у нашій свідомості зі стандартами виконання професійної діяльності, викладеними у дипломах, сертифікатах тощо. Компетентність же може ніяк не пов'язуватися з офіційним формальним освітнім статусом людини: вона може бути компетентною, наприклад, у побуті, але некомпетентною як фахівець, який, однак, отримав підтвердження певної кваліфікації у вигляді диплому бакалавра чи спеціаліста. Водночас у певній частині випадків професійна компетентність і кваліфікація можуть співпадати. У такому разі це є свідченням того, що випускник вищого навчального закладу цілком підтверджує свою кваліфікацію відповідним рівнем компетентності в обраній галузі професійної діяльності. Таким чином, найбільш прийнятним є випадок об'єднання понять "кваліфікація" і "професійна компетентність" в одній особистості.

Стосовно співвідношення понять "професійна компетентність", "здібності" і "обдарованість" потрібно зауважити наступне: для досягнення високого рівня компетентності у теорії і практиці професійної діяльності наявність певного роду здібностей (краще – обдарованості) є бажаною, в окремих випадках – обов'язковою (музична обдарованість, художня обдарованість тощо). Однак обдарованість належить до тих особистісних особливостей, які протягом усього життя можуть не усвідомлюватися і не

реалізовуватися людиною. Натомість професійна компетентність, як правило, визначається за допомогою оцінок інших людей. Як зазначає Н. О. Гришанова, критерієм професійної компетентності особистості є суспільне значення результатів праці фахівця, його авторитет у конкретній галузі діяльності [66]. Отже, професійна компетентність є переважно зовнішньою, соціальною оцінкою, тоді як здібності, обдарованість можуть залишатися внутрішньою рисою, внутрішнім переконанням особистості і не виявлятися у зовнішніх діях.

Професійна компетентність є поняттям, яке залежить від суми отриманих знань, умінь і навичок. Знання, уміння, навички є складовими загального поняття професійної компетентності. Знання не співпадають з професійною компетентністю, але впливають на її формування, рівень, розвиток. Навички є діяльнісним фундаментом компетентності, тоді як знання – теоретичним базисом.

Не можна оминати увагою ще один аспект проблеми аналізу професійної компетентності сучасного фахівця – зв'язок цього явища з оточуючим соціальним середовищем. Професійна компетентність фахівця багато в чому залежить від соціального середовища, оскільки пов'язана:

- з сутністю і специфікою соціального замовлення на певні кваліфікаційні характеристики фаху. Так, соціальне замовлення щодо рівня компетентності сучасного економіста обов'язково потребує від фахівця володіння ІКТ-компетентністю, яка безпосередньо пов'язана зі знанням сучасних комп'ютерних технологій; натомість економісту минулого століття достатньо було мати навички роботи з рахівницею чи калькулятором;

- з вимогами до рівня компетентності в обраній професії, які висувуються у межах підприємства, регіону, країни. Взаємодія суб'єктів у колективі, ступінь технологічного розвитку підприємства та форми його діяльності, регіональна специфіка та рівень соціально-економічного розвитку держави в цілому визначають особливості набору компетенцій та рівень вимог щодо компетентності фахівців.

Потрібно зазначити, що рівень професійної компетентності майбутнього фахівця багато в чому залежить від адекватно обраної системи засобів, що використовуються у навчанні, та способів їх застосування, тобто, технології навчання. Вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема, В. П. Андрущенко [3; 4], В. П. Безпалько [16], І. А. Зязюн [97], В. С. Кукушин [161], Ю. І. Машбиць [158], Г. А. Селевко [192; 193], Б. Скіннер [198], В. А. Сластьонін [199], І. С. Якиманська [242] розробляють концептуальні засади застосування педагогічних технологій в системі професійної освіти.

Підготовка сучасних компетентних фахівців повинна базуватися на використанні усього спектру відомих методик та засобів навчання з відбором найбільш ефективних для досягнення педагогічних цілей. Дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців, а також накопичений педагогічний досвід свідчать про те, що в процесі реалізації усіх форм, видів і методів навчання можуть успішно використовуватись комп'ютерно орієнтовані технології навчання [88, с. 100].

Для подальшого дослідження необхідно з'ясувати сутність понять "технології навчання" та "комп'ютерно орієнтовані технології навчання". На сучасному етапі розвитку педагогіки існує декілька підходів щодо розуміння поняття, сутності, функцій та призначення технологій навчання. Розглянемо основні наукові підходи до визначення поняття "технологія навчання", спираючись на результати аналізу, поданого у сучасній психолого-педагогічній літературі [161; 192], які наведено у табл. 1.1.

Співставлення різних визначень дозволяє дійти висновку, що спільним серед них є розуміння науковцями поняття "технології навчання" як динамічного процесу, що забезпечує перехід системи із існуючого стану згідно чітко визначених умов у наперед заданий новий стан. Отже, під терміном "технологія навчання" будемо розуміти системну категорію, такий спосіб реалізації змісту, форм, дидактичних засобів навчання, а також взаємодії усіх активних учасників навчального процесу, який забезпечує ефективне досягнення наперед визначених педагогічних цілей.

**Основні наукові підходи щодо трактування поняття
"технологія навчання"**

Назва та сутність підходу щодо трактування поняття "технологія навчання"	Сутність поняття "технологія навчання"	Представники даного підходу
Інструментальний (технологія навчання як засіб здійснення навчального процесу, що передбачає розробку і застосування методичного інструментарію, апаратури, навчального обладнання, технічних засобів навчання)	сукупність психолого-педагогічних настанов, що визначають соціальний набір і компонування форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів, тобто організаційно-методичний інструментарій педагогічного процесу (Б. Т. Ліхачов)	Н. Б. Крилова [122], Б. Т. Ліхачов [134], Ю. І. Машбиць [158], В. О. Сластьонін [199], С. Д. Смірнов [200], Ю. В. Триус [222]
Комунікативний (технологія навчання як процес взаємодії усіх учасників навчального процесу, що ґрунтується на певному алгоритмі, програмі, системі)	продумана в усіх деталях модель спільної педагогічної діяльності з проектування, організації та проведення навчального процесу з безумовним забезпеченням комфортних умов для усіх учасників навчального процесу (В. М. Монахов).	В. П. Безпалько [16], І. А. Зязюн [97], А. М. Кушнір [127], В. М. Монахов [141], Т. Сакамото [246], С. О. Сисоєва [162], Б. Скіннер [198], М. А. Чошанов [232]
Інформаційний (як галузь знань, що спирається на дані соціальних, управлінських, природничих наук)	система, що включає уявлення про вихідні дані та плановані результати навчання, засоби діагностики поточного стану учнів, набір моделей навчання та критерії вибору оптимальної моделі навчання для конкретних умов (В.В. Гузєєв).	М. Ж. Арстанов та П. І. Підкасистий [5], В. В. Гузєєв [67]
Інтегративний (технологія навчання як комплексний, багатоаспектний, багатовимірний процес)	системний метод створення, застосування й визначення всього процесу навчання і засвоєння знань, з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, що ставить своїм завданням оптимізацію форм освіти (експерти ЮНЕСКО)	С. У. Гончаренко [46], М. В. Кларін [107], П. Мітчел [249], Г. К. Селевко [193].

Таким чином, структурними компонентами технології навчання є: мета, зміст і заплановані результати навчання; форми організації навчального процесу; методи і засоби навчання; засоби діагностики і контролю стану результатів навчання, а також суб'єкти освітнього процесу.

Потрібно зазначити, що поняття "технологія навчання" не є повністю тотожним поняттю "методика навчання". Так, О. М. Кушнір [127, с. 52] підкреслює, що особливостями технології навчання, які відрізняють їх від методики, є:

- проектування результатів навчання на основі наукового узагальнення педагогічної практики;
- стійке досягнення результатів навчання незалежно від особливостей умов навчання у конкретному середовищі;
- орієнтація на заздалегідь відомий та чітко визначений кінцевий результат, тобто, технологія навчання не передбачає варіативності прийомів, принципів та кінцевого результату навчання.

На думку науковців, у якості певного інструментарію педагогічного процесу технологія навчання виконує наступні функції [158, с.12]:

- описову (як засіб точного опису реальних суттєвих аспектів процесу навчання);
- пояснювальну (як засіб виявлення оптимальної комбінації окремих ефективних компонентів технології навчання);
- проектувальну (як засіб проектування конкретних зразків навчання).

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки пропонуються різні класифікації технологій навчання. Зокрема, на думку Ю. І. Машбиця, класифікація технологій навчання повинна враховувати: теоретичні засади їх побудови; спосіб втілення технологій навчання у навчальні впливи; організаційні форми способу управління [158, с. 26]. В. Ю. Пітюков групує технології навчання за спрямованістю дії; за предметним середовищем, для якого розробляється технологія; за технічними засобами, які застосовуються; за формою організації навчального процесу; за методичною задачею [165, с. 110].

Найбільш детальну класифікацію розробив Г. К. Селевко, який систематизував технології навчання за 15-ма найбільш істотними класифікаційними ознаками: рівнем застосування; філософською основою; методологічним підходом; домінуючим чинником розвитку особистості;

науковою концепцією передачі і опанування досвідом; орієнтацією на особистісні сфери і структури індивіду; характером змісту і структури; основним видом соціально-педагогічної діяльності; типом управління навчально-виховним процесом; переважаючими методами і способами; організаційними формами; засобами навчання; підходом до учня та орієнтацією педагогічної взаємодії; напрямками модернізації; категорією педагогічних об'єктів [192, с. 37].

В умовах бурхливого розвитку і впровадження в освітній процес інформаційно-комунікаційних технологій окремі дослідники пропонують прийняти у якості основної класифікаційної ознаки засоби навчання та поділяти технології навчання на дві групи: традиційні, у яких використовуються вербальні, візуальні, аудіальні засоби навчання; інноваційні, які ґрунтуються на нових інформаційно-комунікаційних технологіях та дозволяють моделювати дидактичні інформаційні середовища навчального процесу [90, с. 46].

О. М. Спірін визначає інформаційно-комунікаційні технології в освіті як "технології розробки інформатичних систем та побудови освітніх комунікаційних мереж, а також технології формалізації та розв'язування освітніх завдань із використанням таких систем і мереж" [159, с. 45].

Інформаційно-комунікаційні технології, які стали невід'ємним аспектом сучасного світу, знаходять потужну реалізацію у сфері педагогічної дійсності. В. М. Монахов, Г. К. Селевко вважають, що поняття "інформаційна технологія" охоплює процес збирання, передавання, збереження й опрацювання інформації у всіх її формах [141, с. 198-199; 192, с. 57]. А. С. Сіцинський зазначає, що нові інформаційні технології – це сукупність принципово нових засобів і методів обробки даних, що вбудовуються в педагогічні системи та являють собою цілісні технологічні системи, що забезпечують цілеспрямований збір, збереження, обробку, передачу і представлення інформації, необхідної для педагогічного процесу [197, с. 10]. Р. С. Гурін під інформаційними технологіями розуміє впровадження нових підходів у навчально-виховний процес, орієнтований на розвиток інтелектуального творчого потенціалу

людини, з метою підвищення його ефективності завдяки застосуванню сучасних інформаційних засобів навчання [71, с. 17].

С. О. Гунько розглядає нові інформаційні технології як комплекс сучасних навчально-дидактичних та методичних матеріалів, інформаційних засобів оброблення, збереження, передавання та відображення інформації, який має впроваджуватися у відповідності з закономірностями навчально-виховного процесу [69, с. 8]. Таким чином, як пише А. В. Соловов, під інформаційними технологіями слід розуміти процеси накопичення, оброблення, представлення і використання навчальної інформації за допомогою електронних засобів за умови вільного доступу до великих обсягів інформації в базах даних, базах знань, електронних архівах, довідниках, енциклопедіях тощо [205, с. 14].

Як відомо, дидактичну систему, на основі якої забезпечується цілеспрямований процес здобування знань, формування умінь, набуття навичок, засвоєння способів пізнавальної діяльності людини і сприяння її розвитку називають системою навчання [110; с. 212]. За твердженнями науковців, у наш час стрімко розвиваються комп'ютерно орієнтовані системи навчання, у яких основними засобами управління навчальною діяльністю та засобами навчання є програмні засоби, що функціонують на базі електронно-обчислювальної техніки, мережних технологій. Контроль за використанням у навчальному процесі зазначених систем здійснюється викладачем [222, с. 258]. Окремі науковці зазначають, що у сучасній освіті відбувається становлення нової комп'ютерно орієнтованої парадигми навчання [137, с. 94].

На думку Ю. І. Триуса, термін "комп'ютерно орієнтовані технології навчання" (КОТН) використовується нарівні з терміном "інформаційно-комунікаційні технології навчання" (ІКТ). Згідно з визначенням науковця "інформаційно-комунікаційні технології навчання, включаючи комп'ютер як засіб управління навчально-пізнавальною діяльністю, представляють собою сукупність комп'ютерно орієнтованих методів, засобів та організаційних форм навчання" [222, с. 257].

Як зазначає Ю. О. Жук, впровадження засобів ІКТ в освітній процес потребує розробки спеціальних засобів, що надають можливість використовувати засоби ІКТ у навчально-виховному процесі відповідно до змісту педагогічної ситуації, які отримали назву "комп'ютерно орієнтовані засоби навчальної діяльності". Такі засоби пропонують користувачу певний набір послуг, використання яких розширює спектр навчальної діяльності, збагачує навчально-виховний процес, змінює структуру навчального середовища [86, с. 12]. Вітчизняні науковці М. І. Жалдак, В. В. Лапінський, М. І. Шут до комп'ютерно орієнтованих засобів навчання відносять "не лише програмні засоби різноманітного призначення, а й інші засоби навчання, застосування яких поєднується з використанням обчислювальної техніки, зокрема, і паперові навчальні посібники" [85, № 41, вкладка с. 3]. Відповідно, до програмних засобів навчального призначення, окрім самих програмних засобів, науковці відносять також відео- та аудіоматеріали, гіпертекстові та гіпермедійні системи навчального призначення тощо.

Ми поділяємо думку Ю. В. Триуса, який визначив поняття "комп'ютерно орієнтована методична система навчання" як методичну систему навчання, що забезпечує цілеспрямований процес здобування знань, набуття умінь і навичок, засвоєння способів пізнавальної діяльності суб'єктом навчання і розвиток його творчих здібностей на основі широкого використання ІКТ [222, с. 258].

За твердженням М. І. Жалдака, створення і широке застосування у повсякденній педагогічній практиці нових комп'ютерно орієнтованих методичних систем навчання повинне бути покладене в основу інформатизації навчального процесу. При цьому науковець відзначає, що впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у діючі дидактичні системи повинне відбуватися на принципах поступового і гармонійного поєднання традиційних та комп'ютерно орієнтованих технологій навчання. М. І. Жалдак акцентує увагу на необхідності збереження, удосконалення і посилення кращих здобутків педагогічної науки минулого, у т. ч., за рахунок використання досягнень у розвитку комп'ютерної техніки і засобів зв'язку [84, с. 63].

В основу використання комп'ютерно орієнтованих засобів у навчальному процесі повинні бути покладені загальнодидактичні принципи навчання [110, с. 266-272; 200, с. 216]. Розглянемо зазначені принципи з урахуванням особливостей використання КОТН [85, № 42, вкладка с. 4]:

– принцип науковості, який означає, що до змісту навчання потрібно включати лише усталені наукові знання, фундаментальні проблеми сучасної науки. При цьому знання повинні бути доступними для розуміння тими, хто навчається, а способи подання навчального матеріалу з використанням комп'ютерно орієнтованих засобів навчання – відповідати сучасним науковим методам пізнання;

– принцип наочності, який полягає в тому, що за умов використання інтерактивних педагогічних програмних засобів типу віртуальних діяльнісних середовищ, ті, хто навчаються, не лише споглядають явища чи моделі явищ, які є об'єктами вивчення, а й активно впливають на їх перебіг та здійснюють перетворюючу діяльність з цими об'єктами. При цьому навчально-пізнавальна діяльність набуває вираженого дослідницького, творчого характеру;

– принцип систематичності та послідовності, який передбачає систематичність подання навчального матеріалу, що забезпечує передумови створення учнем особистісної моделі знань. Діяльність тих, хто навчається, щодо засвоєння навчального матеріалу повинна наслідувати логіку системного аналізу об'єктів вивчення, поведінка яких моделюється за допомогою спеціальних програмних засобів. Такі програми повинні імітувати основні структурні елементи явищ та об'єктів вивчення, а також суттєві зв'язки між ними. Отже, застосування комп'ютерно орієнтованих технологій навчання дозволяє отримати цілісне уявлення про досліджувані об'єкти та явища [85, № 43, вкладка с. 5];

– принцип активного залучення всіх учнів до навчального процесу, який полягає в усвідомленні тими, хто навчається, кінцевої мети та цілей навчання (близьких і довгострокових), що спонукає до усвідомлення учнем необхідності здійснення самостійної діяльності. Потрібно зазначити, що використання ІКТ,

зокрема, електронних бібліотек, баз знань та мережних технологій, надає значні можливості для самонавчання та саморозвитку особистості того, хто навчається;

– принцип гуманізму, який передбачає визнання головною метою освітньої діяльності виховання особистості; гармонізацію особистості в процесі освітньої діяльності; визнання пріоритету загальнолюдських цінностей в системі моральних норм і правил. Використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання сприяє досягненню повної актуалізації позитивних якостей особистості з метою їх перетворення у ті чинники, що зумовлюють саморозвиток людини;

– принцип індивідуального підходу у навчанні, який означає необхідність врахування індивідуальних особливостей та мотивацій тих, хто навчається, на етапах вибору методики навчання; її впровадження; перевірки якості засвоєння предметних знань та набутих вмінь. Отже, комп'ютерно орієнтовані технології навчання повинні враховувати істотні індивідуальні особливості учнів, мати можливість корекції моделі пізнавальної діяльності того, хто навчається, в процесі накопичення даних про його особливості;

– принцип доступності, який означає доступність сприйняття знань тим, хто навчається, і визначає можливість досягнення мети навчання. Зазначений принцип тісно пов'язаний із принципами систематичності, послідовності та наочності [85, № 43, вкладка с. 6]. У даному контексті комп'ютерно орієнтовані технології навчання повинні створюватися згідно з програмами навчальних курсів; виступати як засіб колективної і самостійної діяльності; враховувати психолого-педагогічні, ергономічні вимоги та вікові особливості; мати можливість адаптації до різних апаратних засобів; супроводжуватися відповідним методичним забезпеченням.

Наведені вище принципи, поряд із принципами професійного навчання потрібно врахувати під час розробки моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання. Під терміном "комп'ютерно

орієнтована технологія навчання" будемо розуміти дидактичну систему методів, засобів навчання і форм організації навчальних занять, що забезпечує досягнення мети професійної підготовки майбутнього фахівця за умови використання комп'ютерної техніки і комунікаційних технологій у поєднанні з навчально-методичним, нормативно-технічним та організаційно-інструктивним забезпеченням.

Таким чином, здійснений аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що професійна компетентність сучасного фахівця є складним багатокомпонентним поняттям, яке у науковій літературі характеризується з точки зору кількох підходів, зокрема, діяльнісного, соціокультурного, системного. Кожен із зазначених підходів не вичерпує наукового аналізу проблеми професійної компетентності повністю; всі ці підходи знаходяться у взаємозв'язку один з одним і взаємно доповнюють один одного.

Підготовку сучасного компетентного фахівця неможливо здійснювати, спираючись лише на традиційні методи організації навчання. Аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців дозволяє зробити висновок щодо ефективності застосування технологічного підходу, зокрема, впровадження комп'ютерно орієнтованих технологій навчання.

З метою дослідження проблеми формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей особливо важливим вважаємо розробку змістової структури та моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням результатів здійсненого наукового аналізу поняттєво-термінологічного апарату дослідження.

1.2. Ретроспективний аналіз використання інформаційно-комунікаційних технологій в економічній освіті

В умовах становлення постіндустріального суспільства інформація, засоби та методи роботи з нею набувають значення одного із важливих ресурсів держави поряд із традиційними – природними та людськими ресурсами. У більшості країн світу відбувається процес інформатизації суспільства, тобто широкомасштабного використання інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах соціально-економічного, політичного та культурного життя з метою ефективного вирішення усього комплексу задач, які постають перед суспільством. Як зазначають провідні вітчизняні науковці, невід'ємною складовою інформатизації суспільства є інформатизація освіти, що виступає як інформаційний і комунікаційний базис реформування освіти, підґрунтя для розвитку соціально-економічних систем суспільства та становлення гармонійної особистості [21, с. 40; 43; 65, с. 12].

Стратегічний напрямок щодо інтеграції України у світове співтовариство як рівноправного партнера та необхідність інформатизації вітчизняної освіти знаходить своє відображення у національному законодавстві. Так, у "Концепції національної програми інформатизації" зазначено, що "інформатизація освіти спрямовуватиметься на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог" [175, розділ VI]. Серед таких вимог можна виокремити індивідуалізацію навчання, можливість врахування психофізіологічних особливостей кожного, хто навчається, організацію систематичного контролю знань тощо.

Державною національною програмою "Освіта" ("Україна XXI століття") передбачено розвиток освіти на основі прогресивних концепцій, впровадження в навчальний процес новітніх педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій, створення нової системи інформаційного забезпечення освіти [172].

Наголошується також на необхідності забезпечення високої якості професійної освіти, конкурентоспроможності та мобільності випускників ВНЗ на ринку праці. Як зазначає Т. Б. Поясок, у нових соціально-економічних умовах виникає необхідність пошуку нових форм та підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема, економічних спеціальностей, від якості знань і умінь яких значною мірою залежить добробут нашої країни [168, с. 171].

Зазначимо, що сучасна економічна ситуація в Україні і світі характеризується підвищеним рівнем ризику, невизначеністю і динамізмом. За таких умов відбувається перехід від "ручного", інтуїтивного управління економічними процесами до раціонального управління на основі застосування інтерактивних комп'ютерних систем підтримки прийняття рішень (СППР). Саме тому, згідно з потребами ринку, вищі навчальні заклади повинні готувати фахівців економічного профілю, орієнтованих на широке застосування інформаційних систем у своїй професійній діяльності.

Економічна освіта традиційно визначається як педагогічно адаптований соціальний досвід людства у галузі економіки, що включає в себе певну систему знань, способів дії, досвід та культуру спілкування в процесі економічної діяльності [91, с. 12]. Отже, для того, щоб студенти економічних спеціальностей після завершення навчання у ВНЗ могли успішно реалізувати свій потенціал у майбутньому інформаційному суспільстві, сучасна економічна освіта повинна здійснюватись на основі новітніх педагогічних технологій через широке впровадження у навчально-виховний процес комп'ютерно орієнтованих технологій навчання.

Оскільки розвиток комп'ютерно орієнтованих технологій навчання нерозривно пов'язаний із розвитком інформаційних технологій та інформаційних систем взагалі, ретроспективний огляд використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання необхідно здійснювати у контексті розвитку інформаційних технологій в цілому та інформаційних систем в економіці зокрема. З цієї точки зору інформаційна технологія представляє собою комплекс методів і процедур, за допомогою яких

реалізуються функції збору, передавання, обробки, зберігання та доведення до користувачів інформації в організаційно-управлінських системах з використанням обраного комплексу технічних засобів [196, с. 36]. Інформаційні системи в економіці широко застосовуються для автоматизованого людино-машинного розв'язування різноманітних економічних завдань вже більше п'ятдесяти років.

Перший етап розвитку інформаційних технологій охоплює період приблизно з 1950 по 1960 рр. і характеризується використанням великих ЕОМ. Головним завданням цього етапу було підвищення ефективності обробки даних завдяки використанню формалізованих алгоритмів. Для вирішення цього завдання застосовувалась мова програмування низького рівня (Асемблер). Інформаційні системи першого покоління відомі під назвою "системи оброблення даних" (Data Processing System – DPS), або "автоматизовані системи управління" (АСУ) [196, с. 39]. Для таких систем характерним було те, що для кожної задачі окремо готувалися дані та створювалася математична модель. Типовими прикладами є системи керування запасами, автоматизовані комплекси виписування рахунків, нарахування заробітної плати. Отже, такі системи обробки даних були вузько прикладними та орієнтованими на автоматизацію паперового документообігу за рахунок комп'ютеризації операцій обробки великих масивів даних і потоків інформації на операційному рівні.

У цей час були здійснені перші спроби відтворити за допомогою комп'ютерної програми деякі функції, притаманні викладачу [251]. У розвитку комп'ютерно орієнтованих технологій навчання 60-ті роки були періодом впровадження так званого програмованого навчання (спочатку – у США, а потім – у Європі), а комп'ютер, як правило, розглядався у якості технічного пристрою для здійснення такого навчання. Авторами ідеї програмованого навчання вважаються вчені-психологи Б. Скіннер, Е. Торндайк та Н. Краудер.

На думку Б. Скіннера та Е. Торндайка програмоване навчання найбільш ефективно за умови виконання трьох основних правил [228, с. 112]:

– інформація, яку необхідно засвоїти, подається малими фрагментами;

- щоразу після проходження кожного етапу навчання студент повинен отримувати інформацію щодо правильності чи хибності своїх дій під час виконання завдань даного етапу;

- навчання студента відбувається у зручному для нього темпі.

Програмоване навчання передбачає відносно самостійне засвоєння знань. При цьому управління процесом навчання та контроль за якістю опанування матеріалу певної дисципліни здійснюється за допомогою навчальної програми. Головною ідеєю цієї концепції є те, що управління пізнавальними діями того, хто навчається, здійснюється за допомогою навчальної комп'ютерної програми [240, с.48].

В межах даної концепції вирізняють три основних алгоритми: лінійний, розгалужений і адаптивний. Сутність лінійного алгоритму полягає в тому, що навчальний матеріал подається невеликими фрагментами. Навчальний матеріал у такому фрагменті повинен бути досить простим для засвоєння, щоб забезпечити значний відсоток правильних відповідей учня. Кількість помилок намагаються зменшити, тому що, як вважають біхевіористи, помилка може закріпити неправильну відповідь. За Б. Ф. Скіннером, частка помилкових відповідей учня не повинна перевищувати 5%. Отже, провідним принципом навчання є підкріплення правильної відповіді. Для того, щоб допомогти учневі відповісти на питання, у тексті повинні міститися формальні натяки або підказки, які допомагають йому дати правильну відповідь.

Щоб перейти до наступного фрагменту навчального матеріалу, учень повинен відповісти на питання. Після цього програма відразу ж інформує про результат за допомогою текстового повідомлення або спеціального звукового сигналу. Незалежно від правильності відповіді учень все одно отримує наступний фрагмент навчального матеріалу. Отже, лінійний алгоритм програмованого навчання являє собою фіксовану послідовність фрагментів навчального курсу. Усім, хто навчається, дається однаковий матеріал, розташований в одному і тому ж порядку. Таким чином, диференційований підхід в залежності від здібностей та нахилів учнів, відсутній. Різниця між

учнями визначається виключно тривалістю навчання [31]. Недоліки, притаманні лінійному алгоритму навчання, зокрема, неможливість прояву тим, хто навчається, творчого мислення, відсутність індивідуалізації змісту навчання, неспроможність комп'ютерних програм реагувати на зміни конкретної навчальної ситуації, зумовили у подальшому зменшення інтересу до створення програм, які відтворюють діяльність викладача згідно з жорстко заданим лінійним алгоритмом.

Зазначені недоліки програмованого навчання за лінійним алгоритмом були враховані при розробці розгалуженого алгоритму навчання, автором якого вважається Н. Кроудер. У 1960 р. він розробив комп'ютерну програму під назвою "AutoTutor". На відміну від лінійного алгоритму, навчальний матеріал подається не малими "порціями", а логічно завершеними і досить великими блоками. Після ознайомлення з навчальним матеріалом кожного такого блоку той, хто навчається, повинен обрати правильний варіант із набору відповідей, серед яких є неповні та невірні. Якщо студент дав правильну відповідь, він переходить до вивчення наступного блоку; якщо ні, то програма аналізує помилкові твердження у відповідях студента та генерує послідовність допоміжних фрагментів, які містять більш детальне пояснення навчального матеріалу.

Отже, розгалужена структура програми є більш гнучкою, ніж лінійна, тому що вона формується безпосередньо під час навчання, тобто кінцева послідовність фрагментів навчального матеріалу та їх обсяг цілком залежать від повноти та правильності відповідей, які отримує програма від студента. Даний метод забезпечує можливість індивідуалізації процесу навчання за рахунок проходження учнів із різними здібностями по різних гілках алгоритму програми. Тому під час розгалуженого програмованого навчання різниця між учнями із різними здібностями визначається не лише тривалістю навчання, як у лінійному алгоритмі, а й "траєкторією" навчання.

Однак цей варіант програмування також має деякі недоліки, зокрема не виключена можливість вибору правильної відповіді випадково, способом

відгадування. Зазначена можливість провокує того, хто навчається, на запам'ятовування правильних відповідей та вилучення помилкових. Крім цього, алгоритм розгалуженого програмованого навчання також не дозволяє студенту отримати цілісне та системне уявлення про матеріал, що вивчається [240, с.49].

З метою усунення недоліків лінійного та розгалуженого алгоритмів був розроблений алгоритм адаптивного програмованого навчання, який є комбінацією двох перших. Ідеї такого навчання були висунуті Г. Паском ще у 1950-х рр. Сутність даної концепції полягає у тому, що комп'ютерна програма підтримує оптимальний рівень складності навчального матеріалу, адаптуючись до кожного студента. Адаптація здійснюється шляхом розрахунку рівня складності наступного питання після кожної відповіді студента. Ступінь адаптивності розгалужених навчальних програм досягається шляхом введення якомога більшої кількості розгалужень з урахуванням різних факторів – критеріїв адаптації. Такими критеріями, зокрема, можуть бути: правильність відповіді; час, витрачений на відповідь; попередній досвід роботи студента над навчальним матеріалом; складність завдання тощо [31].

Недоліками адаптивного розгалуженого навчання є труднощі, які виникають у процесі визначення кількості та виду розгалужень програми, а також під час вибору критеріїв адаптації. Крім цього, незалежно від типів алгоритмів, які застосовуються, суттєвим недоліком програмованого навчання є те, що управління процесом навчання завжди залишається жорстко детермінованим. Усі дії того, хто навчається, визначаються інструкцією, тобто вводяться обмеження щодо прояву творчої ініціативи. Саме тому, на думку багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, застосування методу програмованого навчання ефективно лише під час управління найпростішими видами пізнавальної діяльності студентів, зокрема, запам'ятовування певних обсягів інформації, набуття та закріплення навичок щодо використання засвоєної інформації [31; 158, с. 18].

На другому етапі розвитку інформаційних технологій, який охоплює період з 1960 р. по 1970 р., було розпочато масовий випуск та впровадження у

різні сфери діяльності міні-ЕОМ. Головною метою розробників на цьому етапі стала економія витрат праці програмістів за рахунок підвищення ефективності програмування, зокрема, за рахунок автоматизації процесу розробки програм. Цьому сприяла поява мов програмування високого рівня, серед яких – Бейсік, Паскаль, Алгол, Фортран, Кобол, PL/I тощо.

У цей період було започатковано та реалізовано майже всі основні механізми, які притаманні сучасним операційним системам: мультипрограмування, підтримку багатотермінального режиму та режиму роботи з багатьма користувачами одночасно, віртуальну пам'ять, файлові системи, розмежування доступу та ін. Особливо важливим було те, що під час роботи ЕОМ у багатотермінальному режимі не лише оператор, але й усі користувачі отримували можливість формувати свої завдання та управляти їх виконанням зі свого терміналу [157, с. 26]. Такі обчислювальні системи, які одержали назву "системи віддаленого вводу завдань", ще зберігали централізований характер обробки даних, проте мали деякі ознаки розподілених систем і певною мірою послужили прототипом сучасних комп'ютерних мереж. Відповідне системне програмне забезпечення стало прообразом сучасних мережних операційних систем, на яких базується дистанційна освіта. Однією з перших комп'ютерних систем, яка містила подібні можливості та використовувалась для розробки програм навчального призначення із різних дисциплін, була американська система PLATO, розробка якої почалася у 1960 р. [250].

У цей же період з'явилися інформаційні системи другого покоління, відомі під назвою Management Information Systems – MIS (інформаційні системи управління), які у вітчизняній літературі отримали назву "АСУ" (автоматизовані системи управління). Такі системи дозволяли автоматизувати процеси управління у різних галузях людської діяльності, у т. ч., в освіті. Сутність таких систем полягала в тому, що створювалась база даних з єдиним центром управління, яке здійснювалось за допомогою спеціального програмного продукту – системи управління базою даних (СУБД) [196, с. 40].

СУБД надавала можливість отримувати інформацію за запитом іншим прикладним програмам організації. В кінці 60-х років інформаційні системи управління застосовувались у багатьох великих західних компаніях і забезпечували економістів регулярними структурованими записами бухгалтерської звітності та звітами про обсяги грошових потоків, що проходять через підрозділи компаній.

З появою перших радянських комп'ютерів типу "НАІРІ" у вітчизняній педагогіці почала поширюватись ідея використання комп'ютерів для програмованого навчання і контролю знань. І хоча дана серія комп'ютерів мала середню швидкодію та незначний об'єм оперативної пам'яті, оригінальна програма стиснення тексту дозволила впровадити у навчальний процес декілька контролюючих програм [174].

У цей період значна кількість вітчизняних науковців, зокрема, В. П. Безпалько [17], П. Я. Гальперін [213], В. І. Гриценко [116], О. М. Довгялло [14], Н. Ф. Тализіна [41] займались вирішенням проблем психолого-педагогічного обґрунтування ідей програмованого навчання, що знайшло втілення у програмній реалізації різних навчальних курсів.

Програми навчання, в основу роботи яких покладено адаптивний алгоритм, виявились найбільш ефективними для формування практичних навичок і вмінь. Для навчання, яке має прикладний характер, можна ефективно використовувати психолого-педагогічний варіант програмованого навчання – "теорію поетапного формування розумових дій", розроблену П. Я. Гальперінім і Н. Ф. Тализіною. Сутність зазначеної теорії полягає в тому, що професійні навички, які формуються у того, хто навчається, набувають розумової форми не відразу, а поступово, проходячи певні стадії, або етапи. П. Я. Гальперінім було виділено п'ять таких основних етапів [41, с. 23]:

- мотивування та попереднього ознайомлення з дією;
- виконання дії у зовнішній, розгорнутій формі;
- представлення дії у письмовій або усній формі;
- представлення дії у вигляді беззвучного внутрішнього монологу;

– представлення дії у невербалізованому розумовому вигляді, що призводить до її скорочення та автоматизації, тобто формування навички.

На думку науковця, вироблення навичок та засвоєння тих знань, які забезпечують їх виконання, може бути успішним лише за умови, що той, хто навчається, послідовно відпрацює усі зазначені етапи. Потрібно зазначити, що і в наш час теорія поетапного формування розумових дій знаходить своє застосування. До основних переваг методик навчання, розроблених відповідно до цієї теорії, можна віднести: скорочення терміну вироблення інтелектуальних і практичних навичок та вмінь;

- індивідуалізацію процесу навчання;
- можливість самонавчання в процесі опанування нових видів діяльності;
- здійснення навчання без використання методу "спроб і помилок";
- формування нових дій, уявлень і понять відбувається без попереднього заучування нового матеріалу (завдяки тому, що відбувається підсвідоме запам'ятовування в процесі дії);
- висока якість підготовки: ті, хто пройшли навчання, можуть працювати як професіонали відразу після завершення навчання [80].

Подальший розвиток ідея програмованого навчання, реалізованого на базі адаптивного алгоритму, отримала у методі блочного навчання, запропонованому польським педагогом Ч. Купісевичем у 1968 р. [247, с.155-191]. Згідно з даним методом той, хто навчається, повинен послідовно опрацювати такі основні блоки навчальної програми: інформаційний (містить навчальний матеріал); тестово-інформаційний (у якому відбувається перевірка якості засвоєння навчального матеріалу, поданого у першому блоці); корекційно-інформаційний (у разі невірної відповіді студент повинен ознайомитись з додатковим навчальним матеріалом); проблемний блок (найбільш важливий блок, де наведена задача, яку необхідно розв'язати, використовуючи отриманні знання); блок перевірки та корекції (відбувається контроль та оцінка засвоєних знань). Після успішного опрацювання поточної послідовності блоків, студент переходить до наступної послідовності.

Перевагою даного методу є його універсальність застосування до різних організаційних умов навчання.

На відміну від комп'ютерних програм першого покоління, у програмах другого покоління широко використовувався принцип так званого "умовного переходу", основна ідея якого полягає у тому, що послідовність подання навчального матеріалу визначається в залежності від відповідей того, хто навчається. Отже, програми навчального призначення адаптувалися до швидкості засвоєння студентами навчального матеріалу. Найбільш поширеними у цей період були довідкові системи та системи тестування. Потрібно відзначити, що комп'ютерні програми навчального призначення даного періоду реагували виключно на результати навчання (успішність) і практично не враховували внутрішні психологічні механізми досягнення учнем цих результатів.

Як зазначають вітчизняні дослідники [65, с. 13; 129, с. 143], перші спроби автоматизації педагогічних процесів у 60-70-ті роки не дозволили досягти очікуваних результатів – масштабного використання комп'ютерів як засобів навчання і забезпечення необхідної якості знань у тих, хто навчається. Причинами такого становища були як недостатня розвиненість технічної бази (мала швидкодія та об'єми пам'яті ЕОМ, відсутність засобів роботи з аудіо- та відеоінформацією тощо), так і недосконалість психолого-педагогічного обґрунтування. У той час іноді спостерігався дещо однобічний підхід, коли комп'ютер вважався четвертим компонентом навчального процесу – поряд з педагогом, учнем, підручником, або розглядався як пристрій, що виконує певні функції педагога [158, с. 13]. Не зважаючи на це, на рівні конкретних розробок було одержано важливий емпіричний матеріал, а програмоване навчання стало підґрунтям, на якому було засновано новий науковий напрям – застосування у навчально-виховному процесі комп'ютерних технологій навчання [65, с. 13].

Третій етап у розвитку інформаційних технологій (приблизно 1970-1990 рр.) ознаменувався початком масового випуску персональних ЕОМ. Головною метою розробників стала економія часу роботи користувачів за рахунок

"дружнього" інтерфейсу користувача та гнучкого програмного забезпечення. Набули розвитку і практичного застосування мови штучного інтелекту (Prolog, LISP та ін.). Визначною подією у 80-ті рр. стало стрімке поширення графічного інтерфейсу. На відміну від інтерфейсу командної строки, що застосовувався раніше, графічний інтерфейс надавав користувачу можливість довільного доступу до усіх об'єктів, розташованих на екрані ЕОМ, та дозволив безпосереднє маніпулювання ними.

Інформаційними системами третього покоління стали системи підтримки прийняття рішень (СППР). Розробка інтерактивних інформаційних систем, які використовують різні моделі та групи даних, розпочалася у 70-ті – на поч. 80-х років. Системи призначалися для підтримки прийняття рішень у виробництві, маркетингу, ціноутворенні, рекламі, у фінансовому менеджменті і для прийняття стратегічних рішень. Такі інформаційні системи почали використовуватись економістами при аналізі слабо структурованих проблем та отримали загальну назву Decision Support Systems (системи підтримки рішень) [196, с. 40].

Даний період характеризується активним розвитком і впровадженням різних систем підтримки прийняття управлінських рішень у галузі економіки. Наведемо лише деякі приклади. В кінці 70-х рр. Г. Вагнером були розроблені популярні інтерактивні системи фінансового планування (Interactive Financial Planning System – IFPS) [252]. У 80-х роках дослідники у галузі штучного інтелекту почали роботу зі створення експертних систем у бізнесі та менеджменті. У 1984 р. була завершена розробка системи "PLEXSYS" і сформована служба комп'ютеризованої підтримки групових рішень. Це означало появу нової категорії програмного забезпечення, яке було призначене для підтримки процесу групового прийняття рішень [252].

На даному етапі становлення інформаційних технологій почалася розробка комп'ютерних навчальних і контролюючих програм як методом прямого програмування на різних мовах, так і з використанням так званих авторських систем [185]. Такі системи дозволяли педагогу під час розробки

інформаційного забезпечення певної дисципліни формувати базу даних із фрагментів необхідного навчального матеріалу і на основі цього створювати спеціальні авторські навчальні курси.

У 70-тих роках створюються перші вітчизняні автоматизовані системи навчання, зокрема "Контакт", "ЭВОС" (російською – Экспериментальная Вычислительная Обучающая Система), "САДКО" (російською – Система Автоматизированного Диалога и Коллективного Обучения) та ін. Найбільш відомим прикладом практичного застосування концепції програмованого навчання в СРСР була серія систем "СПОК" (російською – Система Программирования Обучающих Курсов), створена групою вищих навчальних закладів під керівництвом НДІ Проблем вищої школи та Інститутом кібернетики АН України [129, с. 143]. Система дозволяла здійснювати розробку навчальних курсів для підготовки майбутніх операторів і користувачів ЕОМ і була однією з перших вітчизняних систем, у яких реалізувався принцип адаптивного управління навчанням [14]. На даному етапі було накопичено досвід підготовки викладачів, організації навчального процесу, розвинуто деякі дидактичні моменти, пов'язані з комп'ютерним навчанням.

З появою перших персональних комп'ютерів були здійснені спроби пристосування навчальних програм, раніше розроблених для ЄС-ЕОМ, до іншої комп'ютерної архітектури та оновленої ідеології роботи з ПЕОМ. У цей же період почали розвиватися вітчизняні оболонки для створення комп'ютерних навчальних програм на персональних комп'ютерах, серед яких найбільш професійним підходом вирізнялись такі системи, як "АДОНІС", "АОСМІКРО", "Урок" і "Сценарій" [175].

Системи, що підтримують фрагментарну систему побудови навчальних курсів (зокрема, "АДОНІС"), використовують контекстне відтворення предметної галузі, схема якої чітко відповідає методологічному сценарію навчальної діяльності. Такий підхід спричиняє виникнення певних труднощів щодо ефективної реалізації гнучких методик навчання, оскільки в таких системах відсутнє наочне подання структури матеріалу, що вивчається. В

цілому, зазначені системи дозволяли створювати програми нового дидактичного рівня: моделюючі, адаптивні, з широким набором можливостей аналізу відповіді студента.

В англomовній літературі програми навчального призначення називають по-різному: computer-aided instruction (CAI), computer-based learning (CBL), computer-assisted learning (CAL) [116]. Дані терміни відображають сутність програм навчального призначення, а саме: навчання не під керівництвом, а за допомогою комп'ютера. Окрім надання допомоги під час вивчення різних дисциплін, зазначені програми могли виконувати також функції каталогізації та упорядкування інформації, зокрема:

- підтримку бази даних, що містить різноманітну інформацію про того, хто навчається (особисті дані, відомості про навчальний заклад, навчальний предмет тощо);

- систематизацію та обробку даних про результати навчання кожного учня (студента);

- можливість вибірки даних за певними умовами, зокрема, за показниками успішності навчання, характером вивчення окремих розділів навчальної дисципліни, кількістю та видом помилок тощо [158, с. 17].

Прикладами навчальних програм, призначених для відпрацювання навичок, ведення навчального діалогу, оцінювання результатів навчання, здійснення моделювання, самонавчання є: Scholar (1970, США) та її наступна версія під назвою WHY (кін. 70-х рр., США), в основу роботи якої покладені принципи побудови семантичних мереж геофізичних даних; програма ПОЕТ, яка призначена для обробки економічної інформації, поданої у вигляді текстів [116]; програми, які навчають розв'язку геометричних задач методом доказів (GTE) [243]; об'єктно-орієнтовані тематичні "мікросвіти", продукційні, фреймові системи; системи навчання, побудовані на прикладах тощо.

Широке впровадження інформаційних технологій практично в усі сфери життя зумовили появу і поширення навчальних систем штучного інтелекту [207, с. 122]. У зарубіжній літературі програми даного типу називають

терміном "Intelligent Tutoring Systems" – ITS (Інтелектуальні системи навчального призначення) або "Model-tracing tutors" (системи навчального призначення, керовані моделями) [116].

Головною особливістю даного класу навчальних програм є наявність вбудованих модулів, які містять кібернетичні моделі взаємодії студента з програмою. Таке розширення внутрішніх алгоритмів дає змогу програмі оцінювати, прогнозувати та планувати навчальну траєкторію, виходячи зі сформованої моделі знань того, хто навчається. Суттєво, що такі моделі знань формуються та уточнюються комп'ютером під час інтерактивної взаємодії студента з навчальною програмою, тобто вони є динамічними. Збільшилося число показників діяльності студента, які враховує система, зокрема, не лише кількість і вид помилок, а й та допомога, яка виявилась достатньою для вирішення завдання. Збільшилась також кількість ліній індивідуалізації, зокрема, навчальний матеріал обирається не лише за рівнем складності, а й з урахуванням особливостей мислення, сприйняття, пам'яті того, хто навчається [158, с. 32].

На думку науковців, використання інтелектуальних навчальних систем започаткувало якісно новий підхід до методології навчального процесу, найсуттєвішими ознаками якого є [158, с. 33]:

- співпраця студента і комп'ютера в процесі розв'язання навчальних задач, причому комп'ютер виступає у якості фахівця в певній галузі знань;
- розширення діапазону навчальних впливів, зокрема, за рахунок демонстрації правильного ходу розв'язання задачі самим комп'ютером та надання відповідних супроводжуючих коментарів;
- наявність різних стратегій розв'язання навчальної задачі та можливості "самонавчання" інтелектуальної навчальної системи, тобто включення ефективних рішень, запропонованих студентом, до переліку стратегій, що містяться у програмі;
- збільшення кількості навчальних функцій, які передаються тому, хто навчається, зокрема: можливість самостійної постановки навчальних задач;

вибору рівня складності, стилю викладення та послідовності вивчення навчального матеріалу.

Четвертий етап розвитку інформаційних технологій, який охоплює період з 90-х років і продовжується у наш час, визначається доступністю та масовим застосуванням обчислювальної техніки, зокрема, персональних ЕОМ. Характерним для даного періоду також є:

- бурхливий розвиток Інтернет-технологій, під якими розуміють організовану сукупність апаратних, комунікаційних і програмних засобів, які забезпечують багатокористувацьку, розподілену форму роботи з різними видами інформації у обчислювальних системах різних видів. Інтернет-технології розглядають у двох аспектах: у якості матеріальної системи комунікацій, на базі яких здійснюється фізична передача електричних сигналів (даних), та у якості інформаційної системи (мережі) глобального характеру, що базується на сукупності програмних засобів, які забезпечують її функціонування;

- створення web-орієнтованих додатків – програм, призначених спеціально для обробки серверами запитів користувачів (клієнтів) глобальної мережі Інтернет. Прикладом найбільш відомих web-орієнтованих додатків є пошукові системи, форуми, дошки оголошень, чати, он-лайн системи управління навчанням, зокрема, система Moodle;

- подальший розвиток засобів мультимедіа – інформаційної технології, яка базується на одночасному використанні різних видів представлення інформації і представляє сукупність прийомів, методів, способів і засобів збору, накопичення, обробки, зберігання, передачі, продукування аудіовізуальної, текстової та графічної інформації в умовах інтерактивної взаємодії користувача з інформаційною системою [221, с. 53];

- впровадження повнофункціональних гіпертекстових (гіпермедійних) технологій, тобто інформаційних технологій, які дозволяють представити фрагменти текстової та мультимедійної інформації у вигляді мережі пов'язаних

між собою комп'ютерних файлів. Загальновідомим прикладом реалізації такої гіпермедійної мережі є сукупність веб-сторінок Інтернету;

– створення технологій віртуального інформаційного простору (віртуальних організацій, у т.ч., навчальних; віртуальних лабораторій; електронних бібліотек тощо). Під електронною (віртуальною) лабораторією розуміють електронне середовище, яке дозволяє створювати і досліджувати наочні моделі реальних явищ. Електронна бібліотека – це програмний комплекс, який має власну систему пошуку, тиражування, документування і безпеки та надає користувачу доступ до повнотекстових електронних інформаційних ресурсів за допомогою засобів інформаційно-комунікаційних технологій [221, с. 59]. Найбільш революційні розробки знайшли втілення у технологіях створення віртуальної реальності – технологіях неконтактної інформаційної взаємодії, що реалізують ілюзію безпосереднього входження і присутності в реальному часі в стереоскопічному екранному (віртуальному) світі за допомогою комплексних мультимедіа-операційних середовищ. Під час взаємодії користувача з об'єктами віртуального світу забезпечується збереження тактильних відчуттів [221, с. 50].

Сучасний етап розвитку педагогічних комп'ютерно орієнтованих технологій є логічним продовженням розвитку систем навчання з елементами штучного інтелекту та характеризується появою імітаційно-моделюючих програм, в яких основним засобом навчання виступають імітація та педагогічне моделювання, хоча досить важко розмежувати системи навчання з елементами штучного інтелекту та імітаційно-моделюючі програми. Комп'ютер суттєво впливає на всі компоненти навчального процесу. Моделі знань стають більш потужними, значно зростає діапазон процесів роботи зі знаннями, що наближає такі моделі до системного відтворення феномену знання [237].

Умовами такої стрімкої еволюції інформаційних технологій стали розвиток мережних та мультимедійних технологій, подальше удосконалення графічного інтерфейсу. Лідером у впровадженні новітніх технологій була комп'ютерна фірма "Макінтош". Пізніше більшою популярністю стали

користуватись IBM-сумісні комп'ютери, що мали аналогічні мультимедійні можливості, але були значно дешевшими [174]. У середині 90-х років вищі навчальні заклади отримали можливість доступу до глобальної мережі Інтернет і разом з нею з'явилися якісно нові ідеї комп'ютерного дистанційного навчання та програмні засоби, що здатні реалізувати цю ідею. Серед найбільш відомих програмних засобів, які дозволяють здійснювати дистанційне навчання, потрібно відзначити модульне об'єктно-орієнтоване середовище дистанційного навчання "Moodle" (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment). Система реалізує філософію "педагогіки соціального конструкціонізму", тобто створення та наповнення інформацією власного "культурного мікросвіту" і може застосовуватись як для організації дистанційних курсів, так і для підтримки очного навчання [27; 160].

Система Moodle підтримує багаторівневу ієрархію користувачів – тих, хто створює навчальні курси, викладачів та студентів. Усім користувачам у системі надаються різні права доступу та управління. Навчальні курси можуть містити не лише текстову інформацію, а й будь-яку інформацію, яка може бути представлена у вигляді комп'ютерного файлу (презентації, аудіо-, відеоінформацію, тестові завдання, довідники тощо). Термін виконання контрольних робіт та тестів може обмежуватись часом, встановленим викладачем. Виконані контрольні роботи та результати тестування автоматично відсилаються на електронну скриньку викладачам курсів, які перевіряють їх, оцінюють і можуть коментувати.

Останніми роками створено нові засоби інформаційних технологій, зокрема, OLAP (online analytical processing – аналітична обробка даних в реальному часі); сховища даних; програмні агенти, які застосовуються самостійно або як компоненти інформаційних систем; мови штучного інтелекту; об'єктно орієнтовані мови програмування (C++, Visual Basic та ін.); системи підтримки та оптимізації прийняття бізнес-рішень, які базуються на фактичних даних (Бі-Ай системи – "Бізнес і Аналітика").

В основу комп'ютерних програм даного типу покладені принципи адаптивного програмування. Це дає змогу здійснити індивідуалізацію кібернетичної моделі взаємодії студента з програмою. Під час інтерактивної взаємодії програми з тим, хто навчається, відбувається процес зміни частини внутрішніх алгоритмів програми, що призводить до набуття програмою досвіду спілкування зі студентом та її "самонавчання". Водночас відбувається удосконалення методів адаптації моделей навчання до студента. Такі моделі базуються на нечіткій логіці, містять міркування за аналогією, асоціацією, більш адекватно відображують плани та схеми міркувань, стратегії діяльності учасників навчального процесу [244].

Сучасні комп'ютерно орієнтовані технології навчання відіграють важливу роль у створенні систем відкритої та дистанційної освіти [146]. Актуальним є створення електронних підручників на основі алгоритмів імітаційно-моделюючих програм. Останні знаходять нові шляхи застосування у зв'язку з розвитком таких перспективних технологій, як розподілені бази знань, репозиторії даних і знань колективного користування, мультиагентних технологій, що дають можливість колективного розв'язування задач у середовищі багатьох користувачів, які спілкуються між собою в процесі обміну знаннями та взаємодії з програмними агентами для підтримки багатьох інтелектуальних функцій [23].

Потрібно зазначити, що запропонований поділ на окремі етапи історії розвитку інформаційних технологій та пов'язаної з ними еволюції комп'ютерно орієнтованих технологій навчання є лише орієнтовним, оскільки складно точно визначити момент виникнення наукових ідей та час їх впровадження. Деякі методи та підходи, запропоновані ще на початку 60-х років, застосовуються і сьогодні. Здійснений ретроспективний огляд розвитку та використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання дозволяє окреслити основні напрями їх подальшої еволюції та застосування у сфері освіти. На нашу думку, основними тенденціями розвитку КОТН є такі:

– інтеріоризація комп'ютерно орієнтованих технологій навчання практично в усі навчальні дисципліни. Якщо раніше комп'ютер використовувався здебільшого при викладанні технічних та фізико-математичних дисциплін, то в наш час значно зросла роль комп'ютерно орієнтованих технологій навчання під час викладання гуманітарних та суспільних наук. Дана тенденція буде посилюватись і в найближчій перспективі комп'ютерно орієнтовані технології навчання будуть використовуватись при вивченні будь-якої навчальної дисципліни, структуру якої можна формалізувати. У зв'язку з поступовим переходом від епізодичного до систематичного використання комп'ютера у навчальному процесі ВНЗ, комп'ютерно орієнтовані технології навчання будуть застосовуватись не лише при проведенні окремих занять, а й під час вивчення навчальних дисциплін в цілому. Це дозволить більш повно використовувати дидактичні можливості комп'ютера як засобу навчання та застосовувати індивідуальний підхід до кожного студента;

– уніфікація, універсалізація та інтеграція комп'ютерно орієнтованих технологій навчання з іншими системами. Процеси уніфікації та універсалізації означають розробку окремих універсальних навчальних модулів різних типів, які можуть входити до складу декількох технологій навчання. Як зазначають науковці, з'являється можливість створювати на основі таких стандартизованих модулів різноманітні конфігурації навчального середовища з урахуванням конкретної навчальної мети. Такі середовища можуть містити модель предмета вивчення, репрезентовану за допомогою сучасних засобів візуалізації, віртуальної реальності, імітації експерименту; підсистему фіксації проблемних ситуацій, постановки та розв'язання економічних задач, а також оцінювання результатів навчання [238, с. 85]. Отже, виявляється тенденція до інтеграції комп'ютерно орієнтованих технологій навчання з технологіями автоматизації наукових досліджень, автоматизованого управління, технологіями штучного інтелекту та базами знань;

– **подальший розвиток та широке застосування мультимедійних технологій.** Свого часу оснащення ЕОМ кольоровим растровим дисплеєм дозволило застосовувати у навчальному процесі не лише статичні (креслення, схеми, діаграми), а й динамічні візуальні образи, що сприяло унаочненню навчального матеріалу та збільшенню інтересу до вивчення дисциплін. Наступним етапом розвитку мультимедійних систем стало широке впровадження засобів, які мали здатність реєструвати та відтворювати аудіо інформацію. Це дало змогу комплексно презентувати аудіовізуальну інформацію та розширити межі використання КОТН. Окремо слід звернути увагу на появу так званих "мовних технологій", які дозволяють розпізнавати та синтезувати людську мову. Подальший розвиток зазначених технологій відкриває перспективи використання КОТН для навчання студентів з особливостями психофізичного розвитку, зокрема, з вадами зору. Також можна прогнозувати появу у навчальних закладах КОТН, які передаватимуть не лише аудіовізуальну, а й тактильну (відчуття) та органолептичну (смакову, нюхову) інформацію. В поєднанні з уже існуючими мультимедійними технологіями це надасть можливість під час проведення занять використовувати всі канали сприйняття інформації того, хто навчається. Отже, розвиток мультимедійних засобів (технологій) навчання, який розпочався з появою графічних інтерфейсів, еволюціонує в напрямку створення віртуальних навчальних світів;

– **розвиток дистанційної віртуальної освіти (Інтернет-освіти).** У англomовній літературі для позначення цієї форми навчання використовуються терміни – "distance education", "distance teaching", "online tutoring", "e-learning", "online learning" та ін. Інтернет освіта – різновид дистанційної освіти; форма освіти, що здійснюється з використанням інформаційних ресурсів та комунікаційних можливостей глобальної мережі Інтернет. Особливістю Інтернет-освіти є те, що студенти і викладачі відокремлені у просторі та часі, а взаємодія між суб'єктами навчання здійснюється у віртуальному середовищі. Інформаційними технологіями дистанційного навчання є технології створення, передачі та збереження навчальних матеріалів, організації і супроводу

навчального процесу дистанційного навчання за допомогою телекомунікаційного зв'язку [118].

Навчальні заклади, уся діяльність яких здійснюється в середовищі глобальної мережі, іноді називають "віртуальними університетами". У таких закладах увесь педагогічний процес (вибір напряму підготовки, проведення занять, виконання контрольних і тестових завдань та їх перевірка, поточний і підсумковий контроль, оплата за освітні послуги) здійснюються через Інтернет-мережу. На даний час кількість таких навчальних закладів незначна, зокрема, внаслідок недостатнього поширення Інтернет-комунікацій, особливо у сільських районах; високих вимог до рівня кваліфікації технічного персоналу та педагогічного колективу такого віртуального навчального закладу; нерозвиненості нормативно-правових механізмів підтримки такої форми освітньої діяльності. Сьогодні найбільш поширеними є навчальні заклади, у яких лише частина навчального процесу орієнтована на використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у сфері освіти. Наприклад, у деяких ВНЗ частина навчального матеріалу представлена у електронному вигляді, консультації викладачів та обговорення питань відбуваються дистанційно з використанням форумів та електронної пошти, студентам надається можливість здійснення перевірки своїх знань шляхом тестування "он-лайн" тощо.

Характерні риси дистанційної освіти окреслені у "Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні" [118]: гнучкість: ті, хто одержують освіту, мають можливість навчатися у зручному місці та у зручний для себе час; модульність: програми дистанційної освіти складені за модульним принципом, що дозволяє з набору окремих курсів-модулів сформувати індивідуальну навчальну програму; паралельність: можливість здійснювати навчання без відриву від виробництва або іншого виду діяльності; велика аудиторія: можливість одночасного використання джерел навчальної інформації багатьма студентами та взаємного спілкування між всіма учасниками навчального процесу; економічність: зниження питомих витрат на підготовку фахівця порівняно з традиційними системами освіти; соціальна рівність: рівність можливостей усіх членів

суспільства щодо одержання освіти незалежно від соціального статусу; інтернаціональність: можливість набуття освіти у навчальних закладах інших держав, не залишаючи своєї країни; нова роль викладача: викладач виконує роль наставника-координатора-консультанта, який постійно удосконалює ті курси, які він викладає, та підвищує свою кваліфікацію; позитивний вплив на того, хто навчається: можливість підвищення творчого та інтелектуального потенціалу людини за рахунок самоорганізації, задоволення прагнення до знань, підвищення ступеню самостійності; якість: забезпечення якості освіти за рахунок введення спеціалізованого контролю на відповідність дистанційної освіти державним стандартам.

Окремі науковці (А. В. Хуторської [230], Н. В. Морзе [143], О. В. Овчарук [154], В. Ю. Биков [21], Н. М. Болюбаш [27], Богачков Ю. М. [24], Кухаренко В. М. [126], С. Л. Лобачов [135], Н. Г. Ничкало [149]) працюють над обґрунтуванням філософських, психолого-педагогічних, методологічних засад розвитку дистанційної віртуальної освіти. На думку А. В. Хуторського, розвиток віртуального освітнього простору потребує створення віртуальної дидактики та розробки ситуативної педагогіки в цілому. Науковець зазначає, що педагогіку, яка відповідає віртуальній освіті, слід вважати ситуативною, оскільки "особливості її застосування визначаються щоразу конкретними умовами навчання і тією віртуальною освітньою ситуацією, яка існує лише в даному просторі, у даний час, між даними суб'єктами і об'єктами освіти" [230].

Розвиток дистанційних форм освіти підвищує ступінь відкритості навчального середовища. На сьогодні немає досить чіткого розмежування термінів "дистанційна" та "відкрита освіта". Як зазначає О. В. Овчарук, наукові дискусії щодо відмінностей між поняттями "дистанційне навчання", "відкрите навчання", "гнучке навчання", які велися у західній педагогічній літературі протягом 70-х–90-х рр., завершилися визнанням і широким використанням терміну "відкрите і дистанційне навчання" (англійською – "open and distance learning", скорочено – ODL), який об'єднує всі варіанти дистанційного навчання

[154]. Основним завданням зазначених освітніх форм є забезпечення отримання освіти альтернативними способами у тих випадках, коли ті, хто навчаються, не використовують традиційне навчання. Отже, відкрита освіта – це гнучка система отримання освіти, доступна будь-кому, без врахування освітнього рівня та встановлених рамок періодичності і терміну вивчення окремих навчальних дисциплін, яка розвивається на основі принципів управління знаннями, формалізації знань, їх передачі та контролю з використанням педагогічних технологій дистанційного навчання.

Можна стверджувати, що у світі розгортаються об'єктивні процеси формування єдиного відкритого освітнього простору: розробляються психолого-педагогічне, методичне, нормативне забезпечення дистанційної віртуальної освіти; створюються спеціалізовані освітні структури відкритого типу, ведеться пошук відповідних моделей організаційних систем. Відкрита освіта означатиме можливість створення для фахівця оптимальних умов саморозвитку через навчання, тобто, перехід від принципу "освіта на все життя" до принципу "освіта через все життя".

Здійснений ретроспективний аналіз розвитку та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіту дозволив відстежити розвиток комп'ютерно орієнтованих засобів навчання від примітивних програм з лінійним алгоритмом, які використовувались у технологіях програмованого навчання, через створення автоматизованих навчальних курсів, у яких реалізувався принцип адаптивного управління навчанням, до систем дистанційної віртуальної освіти з елементами штучного інтелекту. Сучасні апаратні засоби електронно-обчислювальної техніки, які еволюціонували від величезних ЕОМ з функціями простих калькуляторів до потужних мікрокомп'ютерів з підтримкою мультимедіа та мережного зв'язку, дозволяють створювати складні електронні системи навчання, які мають значні дидактичні можливості. Проте педагогічний потенціал використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей потребує більш ґрунтовного дослідження.

1.3. Педагогічний потенціал комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей

Сучасні вчені-педагоги і психологи здійснюють цілеспрямовані спроби осмислення ролі функціонального застосування комп'ютерно орієнтованих технологій, визначення їх реального впливу на процеси навчання, виховання, на закономірності формування знань, умінь, навичок та якостей особистості. Завдяки дослідженням В. П. Безпалька [15], С. А. Гапонової та Н. А. Мартинової [42], Ю. О. Жука [87], Ю. І. Машбиця [158], Н. Ф. Тализіної [213] та інших учених найбільш повно розроблені психолого-педагогічні основи створення комп'ютерно орієнтованих засобів навчання. Дидактичний аспект проектування комп'ютерних засобів розроблений менше, хоча саме він зумовлює ефективність їхнього застосування у навчальному процесі. Так, загальнопедагогічні аспекти використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчання досліджували В. Ю. Биков [21], М. І. Жалдак [82; 83], Т. І. Коваль [109], Г. К. Селевко [192]; дидактичні та методичні аспекти – Р. С. Гуревич [70], Л. І. Долінер [76], М. Ю. Кадемія [101], Г. М. Коджаспірова і К. В. Петров [111] та ін. Принципи використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання під час викладання різних дисциплін досліджуються Ю. В. Триусом [222], В. В. Лапінським [129], М. І. Шутом [85] та ін.

Ретроспективний аналіз розвитку та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освіті переконливо засвідчив, що використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання змінює усі складові навчального процесу ВНЗ: зміст і засоби навчання, управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів, організаційні форми та методи навчання, діяльність викладачів.

Так, С. А. Гапонова і Н. А. Мартинова, розглядаючи проблеми впровадження комп'ютерних технологій у процес навчання, зокрема, залежність динаміки психічних станів людини від способів подання інформації, стверджують, що "діти, які вирости в епоху телебачення,

комп'ютерів, електронних ігор, сприймають інформацію зовсім не так, як ті, хто виріс в оточенні друкованих текстів. Інтелект виявляється у вербальній і образно-почуттєвій формах. Саме на розвиток останньої впливають аудіовізуальні засоби навчання" [42, с. 86].

Л. І. Долінер зазначає, що "поділ навчального матеріалу на фактологічну і прикладну частини, поєднання модульності, індивідуалізації і диференціації навчання, елементів само- і взаємонавчання, використання інформаційних і комунікаційних технологій як невід'ємної частини забезпечення навчальної дисципліни (фрагменти електронних підручників, спеціалізовані тести, комп'ютерні задачники, довідники, демонстраційні файли тощо), дозволяють побудувати освітню систему, у рамках якої можуть досить ефективно досягатися як навчальні, так і розвиваючі цілі" [75, с. 127].

Врахування основних тенденцій розвитку комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, окреслених у підрозділі 1.2, дозволяє зорієнтуватись у множині існуючих педагогічних технологій і виокремити найбільш ефективні, які доцільно використовувати для підготовки студентів економічних спеціальностей. Під найбільш ефективними розуміються такі, які найбільш повно дозволяють використовувати дидактичні можливості інформаційно-комунікаційних технологій.

Розглядаючи різні технічні засоби навчання і методику їх використання, Г. М. Коджаспірова і К. В. Петров особливу роль відводять персональним комп'ютерам, обґрунтовуючи це тим, що лише комп'ютер може вирішити наступні проблеми [111, с. 193]:

- адаптивності навчального матеріалу (залежно від індивідуальних особливостей тих, хто навчається);
- багатотермінальності (одночасної роботи групи користувачів);
- інтерактивності (взаємодії комп'ютера та користувача, яка певною мірою імітує природне спілкування);
- підконтрольності індивідуальної роботи тих, хто навчається, у позааудиторний час.

Педагогічна практика та дослідження вітчизняних і зарубіжних науковців підтверджують ефективність використання засобів ІКТ у процесі професійної підготовки майбутніх економістів. Так, Н. Ю. Іщук, К. О. Кірей відзначають високу дидактичну ефективність мультимедійних навчальних програмних засобів з фахових економічних дисциплін [100; 106]; дослідження Г. Т. Кравчук свідчить про ефективність використання інформаційних технологій у підготовці фахівців банківської справи [121].

Поділяючи усі основні чинники, які сприяють формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців на три групи (перша група – чинники, що пов'язані з інформаційними технологіями; друга – чинники, пов'язані зі змістом, засобами, формами та методами професійного навчання; третя – з суб'єктами навчання), Н. М. Болюбаш відзначає, що "у разі використання мережних технологій на базі інформаційного середовища Moodle усі фактори тісно взаємодіють один з одним, що створює додаткові можливості по формуванню професійних знань, умінь і навичок та професійного спрямування особистості" [27]. Про ефективність застосування Moodle для розвитку предметних компетентностей учителів свідчить дослідження, проведене К. Р. Колос [112].

Н. М. Болюбаш визначає шість основних умов формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами мережних технологій: посилення самостійності в навчанні; розробка у інформаційному середовищі Moodle дистанційного курсу, у формуванні якого приймають участь студенти; забезпечення формування мотивів майбутньої професійної діяльності через залучення студентів до пошуку, дослідження й вирішення значимих проблем майбутньої професійної діяльності; формування комунікативної мотивації та компетенцій міжособистісної і соціальної взаємодії з опорою на принципи соціального конструкціонізму та мережні комунікації, групові форми навчання; формування творчого підходу до майбутньої професійної діяльності шляхом використанням активних форм та методів навчання (метод проектів, проблемний, навчання у співробітництві, конструктивізм, портфоліо);

забезпечення моніторингу та контролю за ходом професійного становлення майбутніх фахівців у термінах компетентнісного підходу [27].

Результати дослідження, проведеного Н. М. Болюбаш, дозволяють стверджувати, що реалізація означених вище умов формування професійної компетентності засобами мережних технологій на базі інформаційного середовища Moodle надає значні можливості для підвищення рівнів розвитку професійної компетентності майбутніх економістів [27].

Напрями використання та функції інформаційних технологій у процесі формування пізнавальної самостійності майбутніх економістів обґрунтовує Я. В. Галета. Розглядаючи інформаційні технології у якості джерела інформації, засобу формування прийомів розумової діяльності, засобу організації пошукової діяльності студентів, дослідник стверджує, що використання інформаційних технологій дозволяє цілеспрямовано впливати на розвиток пізнавальної самостійності студентів економічного коледжу в процесі вивчення предметів загальноекономічного циклу [40, с. 11].

Численні дослідження, присвячені формуванню важливих компонентів професійної компетентності майбутніх економістів, зокрема, комп'ютерної грамотності (А. В. Боєва [25]), інформаційної культури (М. Г. Коляда [114]), здатності щодо творчого вирішення фахових задач (О. Г. Смілянець [202]), розвитку пізнавальної активності студентів економічних спеціальностей (Т. В. Хоменко [229]) тощо.

Грунтовне та всебічне дослідження, присвячене обґрунтуванню системи застосування інформаційних технологій у професійній підготовці фахівців економічного профілю, в основу якого покладені системний, діяльнісний, особистісний, синергетичний та компетентнісний підходи, здійснене Т. Б. Поясок [170]. Дослідниця обґрунтовує концепцію системного застосування інформаційних технологій в професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах. Ми поділяємо думку Т. Б. Поясок, що для підготовки сучасних фахівців-економістів, здатних до самоорганізації та ефективної самостійної професійної діяльності в умовах швидкої зміни

соціально-економічного та інформаційного середовища, необхідно застосовувати комплексний підхід. Його сутність полягає у використанні традиційних та комп'ютерно орієнтованих методів, засобів і форм навчання, паперових та електронних носіїв інформації, індивідуальному підході до формування такого рівня інформаційної компетентності студентів, який дозволить їм орієнтуватися у значних обсягах мінливої економічної інформації. На думку дослідниці, застосування зазначеного підходу "допоможе сформувати стійкі пізнавальні інтереси та мотиви до навчання, наскрізні потреби в неперервній самоосвіті та самовдосконаленні" [170, с. 22].

Досвід професійної підготовки майбутніх економістів у зарубіжних країнах, що вивчався Т. Б. Поясок, Т. І. Коваль свідчить про активне впровадження інновацій, які спрямовані на формування інформаційної інфраструктури, забезпечення доступності та якості навчання, впровадження сучасних інформаційних технологій навчання. Так, у США відзначається високий рівень комп'ютеризації, технізації та інформатизації економічної освіти; професійна та практична спрямованість більшості дисциплін економічного циклу; реалізація принципу міждисциплінарної підготовки економістів та модульної побудови вивчення дисциплін; застосування інноваційних методів навчання; надання переваги індивідуальному навчанню студентів, самостійним видам навчально-пізнавальної діяльності; впровадження дистанційної форми навчання студентів [169, с. 64; 109, с. 19].

У країнах Європейського Союзу продовжується процес створення загальноєвропейського простору вищої економічної освіти; спостерігається тенденція до збільшення прикладної складової в змісті професійної підготовки майбутніх економістів; перехід до індивідуально-групових методів навчання з використанням дистанційних та інформаційних технологій [169, с. 65; 109, с. 20].

Отже, необхідність використання комп'ютерно орієнтованих технологій при підготовці студентів економічних спеціальностей є нагальною вимогою часу і не викликає сумнівів. Проте необхідно зазначити, що існує низка

проблем, які перешкоджають цьому процесу, зокрема: недостатня державна підтримка інформатизації професійної підготовки майбутніх економістів; нестача коштів у ВНЗ на оновлення та ремонт апаратного забезпечення; висока вартість ліцензійного програмного забезпечення. Стосовно останнього потрібно зауважити, що на сьогодні існує значна кількість альтернативних програмних продуктів, які заклади освіти можуть використовувати безкоштовно, зокрема:

- на рівні операційних систем альтернативою Microsoft Windows можуть виступати широко відомі безкоштовні користувацькі системи сімейства Linux, FreeBSD, OpenBSD, OpenSolaris тощо;

- на рівні офісних пакетів у якості повнофункціональної альтернативи Microsoft Office можна розглядати безкоштовні пакети прикладних програм OpenOffice, LibreOffice, Oracle Open Office та дещо спрощені GNOME Office, KOffice, Calligra Suite, IBM Lotus Symphony. На особливу увагу заслуговує безкоштовний он-лайн офіс Google Docs, за допомогою якого можна створювати текстові документи, презентації та електронні таблиці безпосередньо у мережі Інтернет;

- на рівні файл-менеджерів (програм, що дозволяють виконувати найбільш поширені операції з файлами: створення, відкриття, перегляд, копіювання, видалення, пошук файлів тощо) можна рекомендувати безкоштовні File Navigator, freeCommander, Unreal Commander та ін.

У складних економічних умовах, що склалися в державі, використання безкоштовного програмного забезпечення (ПЗ) у навчальних закладах є досить перспективним. Перші кроки щодо використання безкоштовного ПЗ вже зроблені в Росії та багатьох країнах Європи, зокрема в Німеччині, Бельгії, Франції, Австрії. Так, урядом Російської Федерації видане розпорядження щодо поступового переходу (починаючи з 2011 р.) усіх федеральних бюджетних закладів, у т.ч., навчальних закладів вищої професійної освіти, на безкоштовне програмне забезпечення [152].

Узагальнення досвіду використання КОТН у вітчизняній та світовій педагогічній практиці дозволяє виокремити найбільш ефективні комп'ютерно

орієнтовані засоби навчання, які доцільно використовувати в процесі професійної підготовки студентів економічних спеціальностей. Такі комп'ютерно орієнтовані засоби навчання можна поділити на три групи:

- базові програми універсального характеру;
- комунікаційне програмне забезпечення;
- спеціалізовані навчальні програми.

Запропонований поділ є досить умовним, оскільки деякі програми належать до декількох груп одночасно. Так, сучасні складні програмні комплекси, зокрема, Moodle, містять модулі, які забезпечують можливість комунікацій, тобто обміну інформацією та повідомленнями між викладачами, студентами, адміністраторами, а також модулі, що дозволяють проводити тестування та виконують функції програм-тренажерів.

Під базовими програмами універсального характеру розуміємо програмні засоби, які не належать до розряду спеціалізованих навчальних програм, призначених для досягнення педагогічних цілей, проте вони досить популярні та широко розповсюджені. До таких програмних засобів належать різноманітні текстові редактори, програми роботи з електронними таблицями, програми перегляду веб-сторінок (браузери).

Найбільш відомим текстовим редактором є програма Microsoft Word, проте у навчальному процесі можна використовувати безкоштовні редактори тексту, такі як Writer, з програмного пакету OpenOffice, або менш відомі AbiWord та KWord. При цьому текстовий процесор Writer є практично повним функціональним аналогом Microsoft Word. Усі зазначені програми дозволяють виконувати введення, редагування, форматування текстової інформації, у т. ч., з використанням стилів та шаблонів ділових документів. Використання зазначеного типу програм значно полегшує написання рефератів, контрольних та курсових робіт. Автоматизація процесу верстання великих за обсягом текстових документів полегшує не лише їх початкове оформлення, а й суттєво спрощує процедуру внесення змін та доповнень, що надає можливість творчого опрацювання текстової інформації.

Можливості сучасних текстових процесорів не обмежуються лише функціями роботи з текстом. Такі програми дозволяють, з певними обмеженнями, використовувати разом з текстом практично будь-які мультимедійні об'єкти (статичні зображення у вигляді графіків, діаграм, математичних формул, малюнків, фотографій; аудіо- та відео-фрагменти; електронний календар тощо). Потрібно зауважити, що зазначені специфічні можливості текстових редакторів найбільш повно реалізуються за умов роботи з документами, представленими в електронному вигляді. Одним із прикладів творчого використання таких програм є спільні проекти студентів, наприклад, робота над електронною газетою або інформаційним листком.

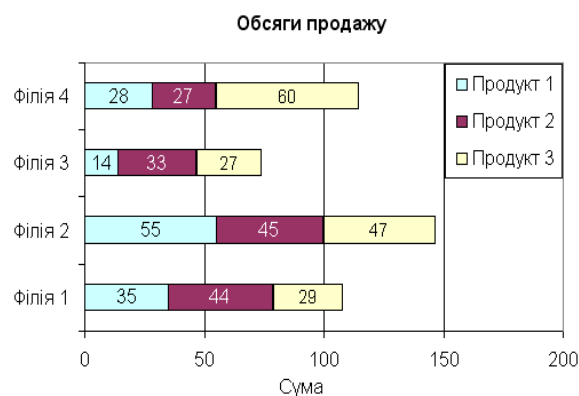
У процесі роботи з текстовим редактором студенти не лише набувають навичок набору і форматування тексту, які необхідні у професійній діяльності економіста, а й отримують можливість доопрацювання початкового результату, що може слугувати одним із механізмів самовдосконалення. Отже, при певному творчому підході викладача до розробки навчальних завдань, такі програми можуть слугувати інструментами розвитку уяви, естетичного смаку, ініціативності та інших креативних здібностей. Використання таких універсальних інструментів дозволяє розширити можливості подання навчального матеріалу та стимулювати студентів до творчого пошуку.

Наступним прикладом універсального програмного забезпечення можна вважати електронні таблиці. Сьогодні найбільш розповсюдженим представником даного класу програм є Microsoft Excel, хоча існують безкоштовні функціональні аналоги, такі як OpenOffice Calc, Gnumeric, KSpread, LibreOffice Calc та ін. Такі програми є незамінними у професійній діяльності економіста, тому що надають можливість без додаткового вивчення спеціальних мов програмування виконувати широкий спектр економічних розрахунків. До найбільш суттєвих можливостей електронних таблиць належать: обробка, упорядкування, форматування числових масивів статистичної та економічної інформації; механізми ("майстри") аналізу та прогнозування, побудови діаграм, створення звітів тощо.

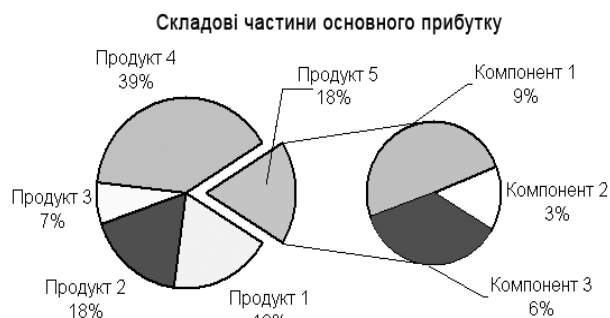
Редактор електронних таблиц дозволяє обрати відповідний тип діаграми та автоматизувати процес її побудови. Діаграми є наочним засобом представлення даних і полегшують виконання порівнянь, виявлення закономірностей і тенденцій в зміні показників. Наприклад, замість аналізу багатьох стовпців чисел на аркуші можна, поглянувши на діаграму, визначити, падають чи зростають обсяги продажів по кварталах, або порівняти фактичні обсяги продажу із запланованими. В якості ілюстрації можливостей подання економічної інформації засобами електронних таблиць наведемо приклади деяких типів діаграм (рис. 1.1).

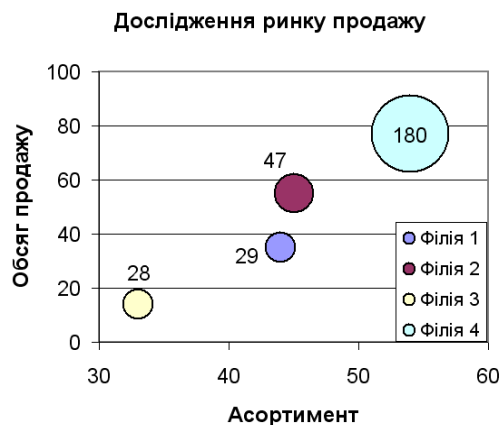
а) діаграма з областями

б) діаграма лінійчата з накопиченням

в) діаграма кругова

г) діаграма бульбашкова

Рис. 1.1. Деякі типи діаграм, створені редактором електронних таблиць

Кожен тип діаграм має певні особливості щодо їх застосування та сприйняття користувачем:

– діаграма з областями, зазвичай, використовується для відображення суми значень рядів упродовж певного проміжку часу. Таке подання інформації акцентує увагу на внеску кожного ряду в загальну суму. У прикладі, зображеному на рис. 1.1 (а), діаграма ілюструє збільшення обсягів продажу продукції підприємства в цілому і підкреслює внесок кожної філії в загальний обсяг продажу;

– діаграма лінійчата з накопиченням дозволяє порівнювати окремі значення та акцентує на внеску окремих елементів у загальну суму. У прикладі, наведеному на рис. 1.1 (б), діаграма демонструє обсяги продажу продукції окремими філіями і підкреслює частку кожного виду продукції в загальному обсязі продажу;

– кругова діаграма ілюструє співвідношення між величинами окремих елементів, що утворюють ряд значень, до величини загальної суми елементів. Особливістю даної діаграми є те, що на ній завжди відображається лише один ряд значень. Зазвичай, такий тип діаграм використовується у випадках, коли потрібно виділити окремо важливий елемент. У прикладі, наведеному на рис. 1.1 (в), складові компоненти одного з елементів основної кругової діаграми представлені додатковою круговою діаграмою. Це полегшує сприйняття малих секторів основної діаграми;

– бульбашкова діаграма, зазвичай, використовується для одночасного відображення трьох параметрів кожного з досліджуваних елементів. Відповідні значення двох параметрів визначають положення точки на площині діаграми, а діаметр бульбашки пропорційний до значення третього параметра. У прикладі, наведеному на рис. 1.1 (г), за вертикальною та горизонтальною осями діаграми наводяться обсяги продажу і асортимент продукції для кожної філії, а розмір бульбашки ілюструє кількість клієнтів філії.

Крім простої ілюстрації статистичних даних, графічне подання економічної інформації є засобом контролю її правильності і достовірності, відмінності і подібності, а також дозволяє виявити тенденції до зміни величин у часі та просторі.

Отже, застосування під час навчання студентів економічних спеціальностей такого потужного, універсального та доступного програмного засобу, як редактор електронних таблиць, дозволяє значно скоротити час на проведення обчислень й упорядкування великих масивів економічної інформації та приділити більше уваги постановці завдання, дослідженню сутності економічної задачі та аналізу отриманих результатів. До того ж, необхідність упорядкування початкових даних, встановлення зв'язків та залежностей між ними, використання математичних функцій при роботі з редактором електронних таблиць сприяє формуванню у студентів навичок логічного та послідовного мислення, системного та комплексного підходу до подання інформації.

Ще одна група універсальних програм представлена програмами перегляду веб-сторінок, які називають "браузерами" (від англ. browse - продивлятись). До найбільш популярних програм цієї групи належать Opera, Internet Explorer, Mozilla Firefox, Google Chrome, Safari та ін. За умови наявності Інтернет-зв'язку, використання браузерів надає можливість роботи з інформацією, розташованою на веб-серверах глобальної мережі; відсилати запити до пошукових Інтернет-систем та отримувати відповіді у вигляді веб-сторінок; обмінюватись інформацією з веб-орієнтованими програмними комплексами, наприклад, системами керування контентом, такими як Вікіпедія чи Moodle. Це надає можливість використовувати ресурси віртуального інформаційного простору – сайти електронних бібліотек, словники, перекладачі, довідкові портали, електронні енциклопедії та інші гіпермедійні системи, що дозволяє залучитися до знань, накопичених людством, та сформувати у студентів навички пошуку, структурування, впорядкування та зберігання інформації, необхідної майбутньому фахівцю. Завдяки залученню студентів до інформації культурного, естетичного, етичного та гуманістичного характеру може бути реалізована виховна функція Інтернету. Проте зауважимо, що внаслідок легкості та безконтрольності процесу розміщення інформації в мережі Інтернет, певна частина інформації, розміщеної на сайтах, не відповідає

морально-етичним нормам, дидактичним принципам науковості та достовірності.

Використання гіперпосилань на веб-сторінках надає можливість створення нелінійної (розгалуженої) системи структурно-семантичних зв'язків між інформаційними одиницями навчального матеріалу. Такі інформаційні одиниці можуть бути подані не лише у вигляді тексту, статичних зображень, аудіо- та відео-фрагментів, а й у вигляді алгоритмічно складних Flash-модулів та веб-орієнтованих додатків, які здатні створити навчальне середовище з високим ступенем інтерактивності. Останнє означає, що під час ведення діалогу з користувачем та формулюванні відповіді на його запит, система враховує множину попередніх повідомлень та відношення між ними. Така технологія дозволяє створити модель того, хто навчається, та реалізувати принцип індивідуалізації навчання.

Комунікаційне програмне забезпечення включає програми для роботи з електронною поштою, електронні дошки оголошень, веб-форуми, програми миттєвого обміну короткими текстовими повідомленнями (так звані "Інтернет-пейджери"), програми для організації відео- та аудіо-конференцій, програми для створення та проведення Інтернет-семінарів (веб-семінарів, вебінарів), програми підтримки спільної роботи над проектами. Такі інструменти дозволяють організувати обмін інформацією між усіма учасниками навчального процесу, налагодити співпрацю та обговорення спільних питань, публікацію ідей та коментарів до них.

Найбільш поширеною групою комунікаційних програм є так звані "поштові клієнти" – програми, призначені для створення, відправки та одержання електронної пошти. Прикладами найбільш відомих поштових клієнтів є Outlook Express, KMail, Mozilla Mail, Opera Mail, Apple Mail, причому майже всі вони безкоштовні або їх вартість включена у вартість операційної системи. Обмін електронними листами доцільно використовувати для налагодження зворотного зв'язку між викладачем та студентами, що є основою функціонування дистанційної освіти.

На думку І. Г. Захарової, освітні можливості електронної пошти не використовуються у повній мірі, хоча мають значний потенціал для поліпшення якості освітнього процесу. Відзначаючи, що для користування електронною поштою не потрібно серйозної професійної підготовки, дослідниця розглядає електронну пошту як [93, с.41]:

- засіб додаткової підтримки навчально-пізнавальної діяльності (внаслідок можливості організації індивідуального спілкування студентів з викладачем);

- засіб управління ходом освітнього процесу (зокрема, для дистанційної освіти, а також внаслідок можливості поширення інформації адміністративного характеру). Таке використання електронної пошти створює у студентів відчуття особистого контакту як з викладачами, так і з адміністрацією навчального закладу;

- засіб збільшення ефективності праці викладачів (через організацію такого виду навчальної роботи, як обговорення питань у віртуальних семінарах або спеціально організованих для цієї мети робочих групах).

Ще одним мережним сервісом для асинхронного обміну текстовими повідомленнями є так звані "дошки оголошень" та форуми, які дозволяють розміщувати повідомлення, коментарі, запитання у вигляді іменованого списку на веб-сторінках спеціалізованих сайтів. Така форма спілкування надає можливості винести будь-яку проблему на загальне обговорення і є досить ефективною формою самоосвіти для студентів та викладачів. Участь студентів у асинхронному обміні повідомленнями сприяє розвитку рефлексії та, відповідно, продуманому, грамотному формулюванню запитань та відповідей. Потрібно зазначити, що управління дискусією на форумі потребує з боку викладача певних навичок, пов'язаних з умінням направити обговорення дискусійного питання у потрібному напрямку, забезпечити належний рівень культури опублікованих висловлювань, активізувати інтерес студентів, підтримувати спільний пошук та заохочувати прояви індивідуальності та творчого мислення.

Не менш суттєві дидактичні можливості мають сучасні програми миттєвого обміну повідомленнями, серед яких найбільш відомими є ICQ, Skype, IRC, MSN Messenger, Yahoo! Messenger, AOL Instant Messenger (AIM), Google Talk, які дозволяють підтримувати обмін текстовими повідомленнями та файлами у реальному часі. Деякі з наведених програм, зокрема, Skype, MSN Messenger, Google Talk, AIM дозволяють організовувати аудіо- та відео-конференції між абонентами.

Особливої уваги заслуговує використання у педагогічній практиці можливостей он-лайн зустрічей та спільної роботи в режимі реального часу, що забезпечується технологіями та інструментами так званих веб-конференцій (веб-семінарів, вебінарів) [126]. Найбільш відомими програмними реалізаціями таких технологій є Adobe Acrobat Connect, Microsoft Office Live Meeting, GoToWebinar та GoToMeeting Corporate, безкоштовні Openmeetings та Mikogo. Використання зазначених програм дозволяє учасникам, які можуть знаходитись навіть у різних країнах, спільно проводити он-лайн презентації; синхронно переглядати Інтернет-сторінки, відеофайли та статичні зображення; вести автоматичний запис усіх подій та повідомлень конференції; використовувати інтерактивну віртуальну дошку; делегувати функції ведучого іншому учаснику конференції. В залежності від активності та рольових функцій учасників такої електронної конференції вона може відбуватися у вигляді консультації, обговорення, семінару чи лекції.

Останнім часом все більшої популярності набувають системи підтримки спільної роботи над проектами (так звані "Groupware"). Серед найбільш відомих безкоштовних програмних пакетів можна зазначити Zimbra, Citadel, Feng Office Community Edition, eGroupWare, основними модулями яких є: календар з підтримкою синхронізації між всіма учасниками проекту; спільна адресна книга; система обміну повідомленнями та файлами; інформаційний журнал зі списком спільних та власних справ кожного учасника проекту; нотатки та нагадування; менеджер проектів з можливістю побудови діаграм, які ілюструють хід виконання робіт; сховище файлів з керованим доступом; засоби

редагування та керування веб-сайтами; інструменти для проведення опитувань, голосувань, визначення рейтингів тощо. Такі надпотужні системи дозволяють здійснювати спільну пошукову, науково-дослідницьку роботу, розробляти та впроваджувати колективні проекти, створювати бази знань.

Важко переоцінити позитивний педагогічний ефект від використання інформаційних систем підтримки спільної роботи над проектами під час підготовки студентів економічних спеціальностей. Під час такої роботи студенти набувають навичок та вмінь:

- спільно працювати в групах, приймати участь у процесі прийняття рішень, набувати навичок співробітництва, розвивати почуття такту і дипломатичності, керувати людьми і направляти їх діяльність;

- знаходити, впорядковувати та аналізувати нову інформацію; інтегрувати знання, отримані з різних джерел; формувати власні судження; поглиблювати знання в галузі економіки; набувати навичок самоорганізації; створювати власний продукт; вчитися робити що-небудь унікальне; вивчати і впроваджувати в практику передові стратегії вирішення проблеми; аналізувати й оцінювати роботу інших; розвивати в собі ініціативність;

- пізнавати свої власні сильні і слабкі сторони, отримувати почуття задоволення від виконаної роботи, давати реальну оцінку своїм можливостям щодо сформульованих завдань [72, с. 139];

- сформувати навички роботи з обчислювальною технікою та спеціальним програмним забезпеченням, підвищити рівень комп'ютерної грамотності, засвоїти прийоми отримання та передачі інформації.

Розглянемо групу спеціалізованих навчальних програм, які доцільно застосовувати у навчальному процесі при підготовці студентів економічних спеціальностей. До таких програм можна віднести електронні підручники, мультимедійні навчальні курси та прикладне програмне забезпечення, яке використовується економічними суб'єктами в процесі їхньої діяльності.

Спектр сучасних електронних підручників із базових та спеціальних економічних дисциплін досить широкий. Їх можна класифікувати за різними

критеріями, зокрема, К. О. Кірей пропонує здійснювати оцінку навчальних мультимедіа-продуктів за наступними показниками: формою подання навчальної інформації; структуризацією навчального матеріалу; наявністю різних рівнів складності; наявністю функціональних можливостей, зумовлених рівнем інтерактивності; ступенем автоматизації контролю засвоєння навчального матеріалу; зручністю інтерфейсу тощо [105].

Найбільш суттєвою ознакою, що визначає дидактичну ефективність застосування електронних навчальних засобів з економічних дисциплін, є рівень інтерактивності, який вони здатні забезпечувати. Надання можливості взаємодії з користувачем, спрямованої на задоволення його потреб, відрізняє мультимедійний продукт від будь-якого іншого засобу представлення інформації. Як відзначають науковці, саме інтерактивність є однією з найбільш суттєвих переваг мультимедійних навчальних засобів, тому що дозволяє управляти представленням інформації: користувачі мають змогу пристосовувати програмну оболонку згідно зі своїми потребами, регулювати темп подачі матеріалу і число повторень відповідно до свого рівня знань [144, с. 34].

З огляду на зазначене, доводиться констатувати, що велика кількість електронних підручників з економічних дисциплін, по суті, є копіями звичайних підручників, представленими в електронному вигляді. Вони мають структуру, подібну до паперових підручників, і надають можливість здійснювати навігацію за допомогою системи посилань. Прикладом таких електронних підручників з економіки можуть, зокрема, слугувати: "Основи економіки", "Мікроекономіка", "50 лекцій з мікроекономіки", "Макроекономіка", "Фінансовий менеджмент" [223], а також значна кількість підручників і посібників, представлених на сайтах ВНЗ України [211].

Зазначені типи електронних підручників не передбачають інтерактивного діалогу із користувачем, тобто між студентом і програмною оболонкою такого підручника відсутній зворотній зв'язок. Це означає неможливість вибору тим, хто навчається, рівня складності та необхідного обсягу навчального матеріалу.

Хоча окремі дослідники відзначають низьку педагогічну доцільність використання зазначених електронних навчальних підручників для вивчення економічних дисциплін [105], проте, крім недоліків, електронні підручники мають також певні переваги. До таких переваг можна, зокрема, віднести: простоту та дешевизну створення електронних підручників, невибагливість до швидкодії комп'ютера. Важливо також відзначити, що такі електронні підручники є підґрунтям для створення бази знань з економічних дисциплін.

Порівняно з електронними підручниками, мультимедійні навчальні курси характеризуються активною взаємодією із користувачем. Студенти можуть самостійно вирішувати, в якому порядку виконувати завдання і яким шляхом слідувати у вивченні матеріалу в рамках мультимедійного продукту. Прикладом такого програмного забезпечення можуть бути "Відкриті курси бізнесу та економіки", електронний курс серверу дистанційного навчання "Економічна теорія", "Корпоративне фінансування і вартість капіталу" [105]. У зазначених курсах використовуються можливості інтерактивної комп'ютерної графіки, що дозволяє збільшити наочність навчального матеріалу, а також система автоматизованого пошуку та електронні тести для перевірки якості опанування навчальним матеріалом.

Проте зазначеним мультимедійним навчальним курсам притаманні певні недоліки, зокрема, відсутність стандартизованого інтерфейсу, що потребує додаткових зусиль і витрат часу на формування у студентів навичок управління програмною оболонкою відповідного навчального засобу; складність сприйняття значних обсягів інформації з екрану монітора; висока вартість ліцензії на використання програмного продукту тощо.

Останнім часом у навчальному процесі ВНЗ більш широкого використання набуває прикладне програмне забезпечення, яке застосовується економістами в процесі їх професійної діяльності. Найширше застосування знаходять інформаційні системи бухгалтерського обліку та управління ресурсами підприємства. Прикладами таких програм є "1С: Підприємство", "1С: Бухгалтерія", "Фрегат – Корпорація", "Галактика Експрес", "OpenBravo",

"webERP" та ін. На думку педагогів, вивчення основних принципів роботи з такими інформаційними системами надає можливість майбутнім економістам опанувати операції введення первинних документів, виконання облікових функцій, формування звітів; здійснювати оцінку фінансових процесів та фінансового стану підприємства [163].

Необхідно зазначити, що для наведених вище систем бухгалтерського обліку та управління ресурсами підприємства характерним є те, що, насамперед, вони забезпечують ведення бухгалтерського обліку та автоматизацію документообігу. Функція моделювання стану економічного об'єкта є незначною і в більшості випадків зводиться до розрахунку окремих фінансових показників. Найсуттєвішою різницею між розглянутими інформаційними системами є кількість показників, що розраховуються. Візуалізація бізнес-стану економічного об'єкта у наведених вище автоматизованих системах знаходиться у зародковому стані або взагалі відсутня.

Потрібно зауважити, що використання таких інформаційних систем у навчальному процесі ВНЗ обмежене складністю підготовки системи до повноцінного функціонування. Для початку роботи з програмою необхідно заповнити певну кількість форм та ввести дані про здійснені фінансові операції, що потребує значних витрат часу студента на лабораторній роботі. Зауважимо, що такі інформаційні системи мають складну структуру внутрішніх взаємозв'язків між даними та елементами таблиць, звітів, запитів та надлишкову деталізацію фінансово-правових аспектів функціонування економічного об'єкта. Все це ускладнює процес сприйняття фундаментальних зв'язків між основними параметрами економічного об'єкта. Внаслідок такого складного опису об'єкта студенту важко оцінити наслідки від зміни певних параметрів, які характеризують його функціонування.

Особливістю економічних явищ (як суспільних процесів) є складність проведення натурних експериментів. Саме тому для вивчення поведінки економічних об'єктів найбільш доцільно використовувати програми, що

дозволяють моделювати стан економічного об'єкта під час зміни певних параметрів. В роботі такого програмного забезпечення використовується науково-технічний потенціал когнітивної комп'ютерної графіки та механізми інтерактивної взаємодії з тим, хто навчається. Таке поєднання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання надає можливість студенту не лише спостерігати особливості економічного процесу, а й активно впливати на досліджувані параметри та кінцеві результати моделювання.

Ми згодні з науковцями, які відзначають високий педагогічний потенціал використання програм моделювання, за допомогою яких можна значно активізувати творчу діяльність студентів, сформувати цілісне уявлення про досліджуваний процес та цілеспрямовано створювати ситуації, необхідні для виявлення рівня конкретних знань, умінь, навичок студентів, вміння знайти нестандартне рішення [93, с. 34; 102; 114; 227].

Сьогодні, в основному, розробляються програми моделювання в межах певних технічних і прикладних дисциплін, пов'язаних з дизайном, конструюванням, тестуванням схем та пристроїв. Водночас практично не розроблені програми, які б дозволяли здійснювати моделювання поведінки економічного об'єкта при зміні параметрів зовнішнього економічного середовища, таких як ставки оподаткування, банківські відсотки на кредити тощо. Отже, можна констатувати відсутність повноцінних аналітичних систем моделювання, аналізу та візуалізації фінансового стану економічного об'єкта, які доцільно застосовувати в процесі підготовки студентів економічних спеціальностей та необхідність розробки відповідного програмного забезпечення.

Висновки до розділу 1

1. На основі вивчення стану розробленості проблеми формування професійної компетентності фахівця у педагогічній теорії та практиці конкретизовано базові поняття дослідження: "компетентність", "компетенція", "професійна компетентність", "технологія навчання", "комп'ютерно-орієнтована технологія навчання". З'ясовано, що професійна компетентність фахівця є складним багатокомпонентним феноменом, який у сучасній науковій літературі характеризується у контексті кількох наукових підходів, зокрема, діяльнісного, соціокультурного, системного, що діалектично взаємопов'язані та доповнюють один одного. Доведено, що професійна компетентність – це комплекс професійних та особистісних якостей фахівця, інтегративний показник ступеня оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, поєднання професійного досвіду та особистісних компетентностей (креативності, готовності до постійного саморозвитку, самовдосконалення), що дозволяє вирішувати як звичні, так і нетипові проблемні виробничі задачі на високому професійному рівні.

2. Обґрунтовано думку, що процес професійної підготовки у ВНЗ має спрямовуватися на становлення багатопрофільного фахівця, якому притаманний ряд загальнопрофесійних та життєвих компетентностей. З'ясовано, що реалізація цього завдання може успішно здійснюватися за умови використання комп'ютерно орієнтованої технології навчання, яка розглядається у вигляді дидактичної системи форм організації навчальних занять, методів і засобів навчання, що забезпечує досягнення мети професійної підготовки майбутнього фахівця за умови використання комп'ютерної техніки і комунікаційних технологій у поєднанні з навчально-методичним, нормативно-технічним та організаційно-інструктивним забезпеченням.

3. На основі проведеного ретроспективного аналізу розвитку та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в економічній освіті окреслено основні перспективні напрями застосування комп'ютерно

орієнтованих технологій навчання, зокрема, у сфері економічної освіти: їх інтеріоризація майже в усі навчальні дисципліни; уніфікація, універсалізація та інтеграція з іншими системами; подальший розвиток та широке застосування мультимедійних технологій; розвиток дистанційної віртуальної освіти тощо.

4. У результаті аналізу педагогічних досліджень обґрунтовано необхідність використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання під час підготовки студентів економічних спеціальностей. У ході узагальнення досвіду використання зазначених технологій навчання у вітчизняній та світовій педагогічній практиці виявлено дидактичні можливості найбільш поширених сучасних комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, які доцільно впроваджувати в процес професійної підготовки студентів економічних спеціальностей. Проаналізовано базові програми універсального характеру (текстові редактори, програми роботи з електронними таблицями, перегляду веб-сторінок), комунікаційне програмне забезпечення (програми для роботи з електронною поштою, організації відео- та аудіо-конференцій, створення та проведення Інтернет-семінарів, підтримки спільної роботи над проектами, миттєвого обміну короткими текстовими повідомленнями, електронні дошки оголошень, веб-форуми), спеціалізовані навчальні програми (електронні підручники, мультимедійні навчальні курси та прикладне програмне забезпечення, яке використовується економічними суб'єктами в процесі їхньої діяльності). Зокрема, відзначено високий педагогічний потенціал використання програм моделювання, за допомогою яких можна значно активізувати творчу активність студентів, забезпечити формування цілісного уявлення про досліджуваний процес, а також відсутність повноцінних аналітичних систем моделювання фінансового стану економічного об'єкта, які доцільно застосовувати в процесі підготовки майбутніх економістів, що зумовлює необхідність розробки відповідного навчального програмного забезпечення.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [48; 56; 60; 61; 62].

РОЗДІЛ 2

МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

2.1. Змістова структура професійної компетентності майбутніх економістів

Необхідність забезпечення народного господарства компетентними фахівцями економічного профілю, конкурентноспроможними на ринку праці, здатними до ефективної роботи за фахом на рівні світових стандартів, готовими до постійного професійного вдосконалення, соціальної та професійної мобільності, потребує побудови відповідної системи економічної освіти. Основним завданням економічної освіти в Україні визначено розвиток і використання економічних знань для формування творчої особистості, підвищення якості життя українського народу і прогресивного розвитку суспільства [119]. Отже, ВНЗ покликані надавати майбутнім фахівцям у сфері економіки сукупність компетентностей, необхідних для розвитку цієї галузі не лише сьогодні, але й у перспективі. Тому становлення компетентнісної освіти пов'язано з проблемою відповідності сучасних педагогічних технологій підготовки фахівців до потреб економіки з урахуванням перспектив і тенденцій розвитку економічних систем.

В ході вирішення зазначеної проблеми відбувається істотне об'єктивне ускладнення змісту вищої освіти. Це сприяє тому, що у педагогічній науці все більш широке застосування знаходить метод моделювання, тобто метод наукового дослідження об'єктів пізнання, які складно або неможливо вивчати безпосередньо, базується на використанні моделі як інструменту дослідження. Процес моделювання представляє собою "побудову і вивчення моделей реально існуючих предметів, об'єктів чи явищ (органічних і неорганічних систем, різноманітних процесів – фізичних, хімічних, біологічних, соціальних) для визначення або поліпшення їх характеристик, раціоналізації способів їх

побудови та управління ними" [225, с. 381]. Під моделлю розуміють "уявну або матеріально реалізовану систему, яка, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замістити його так, що вона сама стає джерелом інформації про об'єкт пізнання" [225, с. 19].

Науковці рекомендують таку загальну послідовність побудови моделей:

- визначення мети і формулювання конкретних завдань моделювання;
- збір та систематизація достовірної і повної інформації, необхідної для вирішення сформульованих завдань;
- визначення основних чинників, що впливають на зміну тенденцій і закономірностей досліджуваного об'єкта чи явища;
- побудова моделі згідно з сформульованими завданнями, які вона повинна вирішувати [44, с. 131-132].

У процесі побудови моделей соціальних явищ, зокрема, педагогічних процесів, дослідники стикаються з проблемою їх формалізації. Ця проблема обумовлена наявністю невизначеності та випадковості, що виникають внаслідок існування суб'єктивної складової, внесеної самими дослідниками, багатфакторністю соціальних явищ та процесів. Суттєві труднощі виникають також у процесі кількісної оцінки якісних ознак соціальних факторів, які зумовлюють суспільні процеси. Як зазначають науковці, відсутність кількісних теорій, які б адекватно відображали значимі якісні аспекти досліджуваних педагогічних явищ, призводить до того, що в педагогічній науці використовуються, зазвичай, описові та пояснювальні моделі [191, с. 26].

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що головними об'єктами моделювання виступають: навчальний процес в освітньому закладі; навчальна діяльність студента; професійна діяльність майбутнього фахівця [6, с. 42]. Під час розгляду проблеми підготовки фахівців економічного профілю основними об'єктами моделювання виступають, з одного боку, професійна діяльність майбутніх економістів, з іншого – сукупність необхідних знань, умінь, навичок та освітні технології. Моделі таких об'єктів відтворюють найбільш суттєві аспекти професійної діяльності та

підготовки майбутніх фахівців. Дослідження моделі фахівця дозволяє отримати уявлення про зміст, внутрішню організацію, взаємозв'язки між складовими елементами майбутньої професійної діяльності. Вивчення моделі підготовки фахівця надає можливість згрупувати та систематизувати знання з окремих навчальних дисциплін про основні аспекти професійної діяльності. Така систематизація дозволяє виявляти відсутні фрагменти навчального матеріалу та уникати його зайвих повторів.

Необхідно зазначити, що, з урахуванням компетентнісного підходу в освіті, досить актуальною є проблема розробки моделі формування професійної компетентності фахівця, яка відповідає вимогам визначеної професійної діяльності. Тому одним із завдань нашого дослідження є розробка моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів та удосконалення змістової структури професійної компетентності фахівців економічного профілю.

Проведений аналіз педагогічної літератури дозволяє виокремити основні чинники, які необхідно враховувати в процесі розробки моделі формування компетентного фахівця [191, с. 56]:

- вимоги, що висуваються до фахівців з вищою освітою з урахуванням сучасних тенденцій розвитку економіки, науки, техніки та культури;
- вимоги до загальної освіченості, рівня культури та професійної компетентності випускників;
- внутрішні потреби особистості щодо самовдосконалення та професійного зростання.

Модель підготовки фахівця безпосередньо пов'язана з моделлю діяльності й особистості фахівця. Модель фахівця відтворює множину знань, умінь, професійних та соціально-психологічних якостей і являє собою узагальнену характеристику фахівця як члена суспільства. Модель фахівця є ідеальним образом, порівняння з яким дає змогу з'ясувати відмінність між реальним і бажаним рівнем компетентності студента, тобто являє узагальнений опис компетентного фахівця, формування якого є кінцевою метою освітнього

процесу. Модель підготовки фахівця ґрунтується на даних моделі фахівця і визначає зміст освіти та вибір оптимальних технологій навчання, які забезпечать реалізацію соціального замовлення на підготовку компетентного фахівця. Існують методики персоналізації моделей фахівця, які дозволяють врахувати індивідуальні особливості студента у навчальній програмі його підготовки і використовуються для індивідуального навчання [4, с. 43]. Проте у контексті нашого дослідження розглядатимуться моделі для масового навчання, якими є освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника та професіограма [201; 203].

Таким чином, у процесі розробки моделі формування компетентного фахівця економічного профілю необхідно враховувати зміст професійної діяльності економіста; зміст комплексу професійних завдань економіста, а також зміст вимог до знань фахівця. Компетентнісний підхід в підготовці майбутніх економістів має будуватися на вивченні та аналізі професіограм і освітньо-кваліфікаційних характеристик фахівців економічного профілю.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу є галузевим стандартом вищої освіти, в якому визначено цілі освітньої та професійної підготовки, зміст освіти, місце фахівця в структурі господарства держави, вимоги до його компетентності та інших соціально значущих властивостей і якостей. Ці вимоги задаються суспільством, залежать від рівня його розвитку і змінюються разом з розвитком науки, культури, виробництва, суспільства.

Професіограма – документ, який містить загальну характеристику професії та вимоги щодо професійної придатності майбутнього фахівця, необхідні для успішного виконання професійних функцій. На думку В. А. Сластьоніна, професіограма є моделлю того результату, який існує ідеально, але повинен бути отриманий реально по закінченні терміну навчання у ВНЗ [191, с. 42]. На основі переліку вимог щодо професійної придатності фахівця можна спроектувати конкретну технологію професійної підготовки. Отже, професіограму можна розглядати як вихідну описову модель фахівця, що

не є жорсткою стандартною схемою, а слугує орієнтиром у процесі формування майбутнього фахівця.

Визначення якостей сучасного фахівця ґрунтується на працях О. Е. Смирнової і В. С. Ледньова щодо напрямків формування моделі фахівця [132; 201]; В. В. Рибалки про поєднання соціальних, індивідуальних та діяльнісних складових у психологічній структурі особистості [187, с. 267-276.]; С. Я. Батишева та інших щодо визначення компонентів професійної діяльності фахівців та їх професійно-значущих якостей, що забезпечують ефективність професійної діяльності [13; 19; 234, с. 55; 241].

Зміст професійної діяльності сучасного фахівця можна з'ясовувати за алгоритмом опису професії Є. О. Клімова [108, с. 160-164], де критеріями аналізу виступають:

- предмет професійної діяльності (людина, природа, знакова система, техніка, художні образи);
- цілі професійної діяльності (перетворююча, гностична, дослідницька);
- основні засоби праці (ручна праця, машинно-ручна праця, автоматизовані та автоматичні системи, функціонально-психологічні еталони);
- умови професійної діяльності (підвищена моральна відповідальність, екстремальні умови праці, робота на відкритому повітрі, робота в умовах побутового мікроклімату).

У процесі аналізу потрібно враховувати також особливості професійної діяльності, зокрема, поліфункціональний характер діяльності, завершений результат професійної діяльності, явно виражена, але на сьогодні не визнана корисність тощо.

З огляду на здійснений аналіз наукової літератури щодо визначення поняття "професійна компетентність", можна дійти висновку, що професійна компетентність майбутнього економіста є якістю особистості фахівця економічного профілю і містить:

- систему науково-теоретичних фахових знань;
- професійні уміння, навички і досвід діяльності;

– постійну зацікавленість у зростанні професійної компетентності в економічній діяльності.

Професійна компетентність майбутнього економіста залежить також від рівня опанування студентами трьох типів досвіду:

– досвіду пізнавальної діяльності, результатом чого є формування системи знань;

– досвіду засвоєння певних видів і способів діяльності – вміння діяти за зразком;

– досвіду формування емоційно-ціннісних відносин у вигляді особистісних орієнтацій [164, с. 266-268].

Крім вказаних головних рис та типів засвоєного досвіду, професійна компетентність залежить від конкретного соціального середовища, де вона формується і реалізується. Беручи до уваги, той факт, що студент отримує знання з оточуючого, у т. ч., навчального, середовища, розглянемо характеристики цього середовища, які сприяють формуванню професійної компетентності [9]:

– середовище впливає на всі відчуття, тобто інформація про середовище є сукупністю даних від усіх органів відчуттів;

– середовище є джерелом не лише головної, а й периферійної інформації;

– середовище вміщує завжди більше інформації, аніж ми здатні свідомо сприйняти і проаналізувати;

– середовище сприймається в процесі практичної діяльності;

– середовище наділене символічними значеннями.

Таким чином, професійна компетентність сучасного фахівця є соціальним феноменом як за змістом (внаслідок того, що формується і виявляється у соціумі), так і за формою (тому що характеризує специфіку взаємодії людини й соціуму). Отже, формування професійної компетентності відбувається у постійній взаємодії "людина – соціальне середовище".

Модель професійної компетентності повинна являти собою систему дидактичних і виховних цілей і складатися з певних компонентів. Теоретичною

основою щодо виокремлення компонентів професійної компетентності можуть слугувати сформульовані у вітчизняній психології положення про те, що людина є суб'єктом спілкування, пізнання, праці (Б. Г. Ананьєв); що людина виявляється в системі відносин до суспільства, інших людей, до себе, до праці (В. Н. Мясищев); що компетентність людини має вектор акмеологічного розвитку (Н. В. Кузьміна, А. А. Деркач).

На думку І. О. Зимньої, компетентність особистості як суб'єкта соціальної взаємодії ґрунтується: по-перше, на ставленні суб'єкта до себе, світу, природи, суспільства; по-друге, на ставленні до інших людей та взаємодії з ними; по-третє, на ставленні до праці, діяльності, процесу пізнання [96, с. 35-38]. Оскільки процес формування майбутнього економіста досліджується під час здійснення навчального процесу, то окрему увагу необхідно приділити інформаційно-гностичному аспекту професійного становлення майбутнього фахівця.

Внаслідок того, що формування компетентного фахівця входить у контекст формування особистості, цей процес у своїх суттєвих рисах повинен бути особистісно-спрямованим та орієнтованим на основні сфери реалізації особистості, а саме:

- сферу суб'єкта;
- сферу взаємодії людини з іншими людьми;
- сферу діяльності людини;
- сферу пізнання.

Зазначені сфери можна наповнити конкретним змістом, спираючись на аналіз відповідних професійних якостей (знань та умінь) сучасного економіста, які подано у ОКХ конкретних напрямів підготовки економістів. Зокрема, згідно стандарту вищої освіти України професійна діяльність фахівця з напряму підготовки "Економіка і підприємництво" полягає у:

- реалізації загальних функцій управління шляхом здійснення переважно діагностичних, евристичних, адміністративних і частково операторських соціально-виробничих завдань;

– вмінні приймати тактичні та стратегічні рішення у межах своєї компетенції;

– керівництві первинними підрозділами: лінійними (основна діяльність) або функціональними (кадри, комерційна діяльність, транспортна, постачання і збуту, діяльність із здійснення господарського забезпечення), а також самостійними організаціями на всіх стадіях їхнього життєвого циклу, переважно без, або з мінімальним апаратом керування (заступник, бухгалтерія).

Основні напрямки професійної діяльності полягають в організаційно-управлінській, адміністративно-господарській або інформаційно-аналітичній роботі. До основних функцій фахівців економічного профілю, визначених у ОКХ для бакалаврів економічних спеціальностей напряму підготовки "Економіка і підприємництво" (додаток А) належать:

– аналітична (аналіз ефективності діяльності підприємства, аналіз і моделювання економічних об'єктів і задач тощо);

– планова (планування діяльності підприємства, розроблення прогнозних моделей розвитку економічних процесів та систем тощо);

– організаційна (організація роботи різних підрозділів підприємства, упорядкування виробничого середовища з урахуванням вимог законодавства, організація дотримання безпеки та гігієни праці; організація захисту в разі виникнення надзвичайної ситуації);

– контрольна (здійснення контрольно-аналітичної функції за результатами діяльності, моніторинг стану відповідного об'єкта спрямування діяльності, контроль за дотриманням вимог безпеки праці, санітарно-гігієнічних вимог, інших нормативних документів);

– технологічна (виконання функціональних обов'язків за фахом);

– інформаційна (забезпечення власних інформаційних потреб, інформаційне обслуговування працівників підприємства, використання комп'ютерної техніки для збору та оброблення інформації).

Згідно з принципами дидактики вищої школи щодо зв'язку знань з уміннями і навичками [123, с. 178], професійні знання майбутніх економістів

трансформуються у компетентності, зміст яких можна визначити згідно з вимогами до виробничих функцій та професійних якостей економіста. До таких компетентностей можна віднести: гностичні, аналітичні, управлінські, інформаційно-комп'ютерні, комунікативні, а також мотиваційні, ціннісні, самоорганізаційні та емпатійні.

Отже, пропонується здійснювати розробку змістової структури професійної компетентності майбутнього економіста, спираючись на проведений аналіз професіограм і освітньо-кваліфікаційних характеристик фахівців економічного профілю, а також враховуючи сфери актуалізації особистості. На нашу думку, зазначена схема повинна містити такі чотири компоненти:

- мотиваційно-цільовий (сфера суб'єкт-особистість);
- інформаційно-пізнавальний (гностична сфера або сфера знань)
- функціонально-практичний (діяльнісна сфера)
- саморегулятивно-рефлексивний (суб'єкт-суб'єктна взаємодія).

Охарактеризуємо кожен із зазначених компонентів.

Мотиваційно-цільовий компонент змістової структури професійної компетентності майбутнього економіста вміщує мотиви, бажання, інтереси, потреби, а також життєву позицію, світогляд, ідеали, ціннісні орієнтири індивідуума – все те, що дозволяє виробити зацікавленість, позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності та сприяє усвідомленню соціальної цінності обраної студентом професії та спонукає до постійного професійного удосконалення.

З точки зору М. В. Левківського, розвиток у студентів позитивної внутрішньої мотивації є важливою умовою для успішного формування їх ціннісних орієнтацій, яке відбувається при активному залученні смислоутворюючих соціальних та особистісних спонукальних чинників [131, с. 10].

На думку науковців, що проводять дослідження психологічних аспектів становлення професіоналізму, формування мотиваційно-цільового компоненту

професійної компетентності відбувається у декілька етапів [108; 191, с. 33; 201]. На етапі визначення майбутньої професії виявляється інтерес до її змісту, формуються уявлення щодо її суспільної цінності, престижності, прагнення приєднатись до певної професійної спільноти, тобто на цьому етапі виникають певні професійні очікування.

На етапі навчання у ВНЗ відбувається адаптація студента до вимог обраної професії, корекція життєвих цілей. На цьому етапі професійного становлення особистості необхідно приділити достатню увагу формуванню у студентів чіткої орієнтації на успіх у професійній сфері, усвідомлення свого професійного покликання. Цьому може сприяти ознайомлення студентів, починаючи з перших років навчання у ВНЗ, з освітньо-кваліфікаційною характеристикою спеціальності та професіограмою обраної професії.

На етапі оволодіння випускником ВНЗ практичними навичками професійної діяльності науковці відмічають: подальше корегування його професійних мотивів і цілей; зміцнення мотивації щодо опанування найкращих методів і способів виконання професійних завдань; появу задоволення від професійної діяльності; виникнення мотивів щодо самореалізації у праці [191, с. 33].

Отже, здійснення педагогічних впливів на розвиток мотиваційно-цільового компонента змістової структури професійної компетентності студентів економічних спеціальностей стимулює зростання інтересу до професійної діяльності, створює у майбутніх економістів емоційну і вольову готовність до вирішення професійних задач. Зазначений компонент сприяє формуванню мотиваційних та ціннісних компетентностей у студентів економічних спеціальностей. Зокрема, до **мотиваційних** належать:

- прагнення до успіху в професійній діяльності;
- прагнення до самореалізації, до зростання професійного рівня, кар'єрного росту;
- вміння визначати життєві цілі, встановлювати їхню пріоритетність, планувати власну кар'єру;

- прагнення до оволодіння ефективними технологіями виконання професійних завдань, удосконалення майстерності;

- наявність творчого інтересу до отримання нових знань у сфері економічних відносин і бізнес-технологій.

До *ціннісних* компетентностей відносимо:

- дотримання загальноприйнятих норм поведінки, моралі і загальнолюдських цінностей;

- вміння захищати власні права людини і громадянина, інтереси держави;

- наявність активної життєвої і громадянської позиції;

- вміння поєднувати і взаємно пов'язувати суспільні, колективні й індивідуальні інтереси;

- вміння адекватно сприймати сучасні тенденції розвитку суспільства;

- прагнення приймати участь у розв'язанні соціально-економічних, екологічних проблем суспільства;

- вміння надавати професійній діяльності гуманістичну спрямованість, використовувати механізми ділової активності з метою досягнення позитивних соціально значимих цілей.

Інформаційно-пізнавальний компонент змістової структури професійної компетентності майбутнього економіста представлений, насамперед, широкою загальнонауковою ерудицією, знанням універсальних способів пізнання дійсності, теоретико-методологічними знаннями в сфері гуманітарних, соціально-економічних, природничо-наукових дисциплін, фаховими знаннями в галузі економіки. Майбутній економіст має оволодіти не лише програмним навчальним матеріалом в галузі економіки, а й додатковими знаннями з суміжних наук, що підвищить рівень його загальної ерудиції та сприятиме зростанню його поінформованості у галузі економіки.

Таким чином, інформаційно-пізнавальний компонент професійної компетентності формується у студентів економічних спеціальностей у процесі їх навчання у ВНЗ і представляє собою комплекс знань, необхідних для

успішного виконання професійних завдань. Інформаційно-пізнавальний компонент визначає гностичні та аналітичні компетентності.

Зокрема, до *гностичних* необхідно віднести:

- знання наукових методів пізнання дійсності;
- обізнаність щодо змісту і основних принципів сучасної наукової картини світу;
- уявлення про глобальні наукові революції та розуміння закономірностей зміни наукової картини світу;
- фундаментальні знання з основних природничих наук (фізики, хімії, астрономії, біології, екології тощо);
- знання основних екологічних, соціально-демографічних проблем сучасності та можливих напрямків їх розв'язання;
- розуміння сутності явищ і процесів реального світу, свідоме використання наукових знань в професійній і суспільній діяльності;
- вміння орієнтуватися в зовнішній і внутрішній політиці держави, знання історії України і світу;
- розуміння геополітичної ситуації, статусу України в сучасному світі, специфіки інтеграції України в систему міжнародного розподілу праці;
- обізнаність з правовим статусом і повноваженнями органів місцевого самоврядування, законодавчої та виконавчої влади різних рівнів;
- обізнаність з нормативно-правовими документами, галузевими стандартами, які регламентують функціонування суб'єктів економічної діяльності;
- обізнаність з правами та обов'язками людини і громадянина, закріплених Конституцією України, дотримання вимог чинного законодавства;
- знання основних сучасних економічних концепцій, теорій і законів, обізнаність щодо глобальних проблем і тенденцій економічного розвитку;
- вміння застосовувати на практиці знання з економічних дисциплін.

До *аналітичних* компетентностей відносимо:

- розуміння причинно-наслідкових зв'язків під час вивчення і аналізу суспільних явищ;
- вміння порівнювати, аналізувати, критично оцінювати і прогнозувати політичні, економічні, екологічні і соціокультурні події і явища;
- володіння методами системного, процесуального, економетричного, фінансового аналізу діяльності систем на макро- і мікроекономічному рівнях;
- вміння проводити комплексний аналіз діяльності і прогнозування стану економічних об'єктів;
- вміння розробляти стратегічні плани і комплексні програми соціально-економічного розвитку підприємства;
- володіння технологіями здійснення моніторингу інновацій і впровадження нових ідей, товарів, послуг.

Функціонально-практичний компонент змістової структури професійної компетентності майбутнього економіста представлений професійними вміннями і навичками практичної діяльності фахівця економічного профілю, сформованими на основі засвоєного комплексу знань. Цей компонент обов'язково повинен містити творчу складову, тобто передбачати наявність творчого підходу при здійсненні професійної діяльності. Він проявляється у здатності генерувати й обґрунтовувати нові ідеї, умінні розумно ризикувати, вмінні передбачати, розрізняти тактичні й стратегічні задачі, знаходити нові способи їх вирішення.

Даючи характеристику професійним завданням, які вирішуються фахівцями з вищою освітою, В. С. Ледньов визначає процес пошуку рішення, як "діяльність з використанням складних алгоритмів, що вимагають конструювання рішення, а також оперування значними масивами інформації" і зазначає, що такій діяльності часто властиві риси наукової творчості [132, с. 296]. Подібної думки дотримується О. В. Плахотнік, відзначаючи, що у сучасних соціокультурних умовах феномен творчої особистості, яка виступає не лише у ролі "носія" знань, а й здатна відкривати нове знання, набуває особливого значення і змісту [166, с. 278].

Отже, професійна діяльність фахівця у галузі економіки вимагає від нього наявності творчих компетентностей. До *творчих* компетентностей економіста потрібно віднести:

- вміння генерувати нові, оригінальні, нестандартні ідеї;
- володіння методами вирішення проблем на основі стимулювання творчої активності, зокрема, методами "мозкового штурму", "конференції ідей", "морфологічного ящика", "контрольних питань", рішення винахідницьких задач за Г. С. Альтшулером;
- вміння долати стереотипи мислення в процесі вирішення складних задач, які, на перший погляд, не мають прийняттого рішення;
- навички самостійного та критичного мислення;
- позитивне ставлення до використання нових ідеї та інновацій у професійній діяльності.

Отже, спрямованість на розвиток творчих компетентностей у студентів економічних спеціальностей дозволяє готувати фахівців, які не лише володіють певними стандартними алгоритмами дій для вирішення типових професійних завдань, але й мають творчі, креативні здібності, необхідні для розв'язання нетипових задач. Зазначений підхід сприятиме підвищенню конкурентоспроможності та адаптованості майбутніх фахівців до складних економічних умов сучасного світу.

Нагальною потребою сьогодення є також необхідність врахування тенденцій, пов'язаних зі становленням інформаційного суспільства. Суттєве збільшення ролі інформації і знань в житті суспільства; створення глобального інформаційного простору висувають до майбутніх фахівців у галузі економіки жорсткі вимоги до опанування сучасними інформаційно-комп'ютерними технологіями. Можна окреслити такі основні *інформаційно-комп'ютерні* компетентності, які повинен мати сучасний фахівець:

- вміння обирати найбільш ефективні інформаційні засоби і канали комунікацій, працювати з комп'ютерними інформаційними системами, включаючи всесвітню мережу "Internet";

- володіння прийомами раціонального пошуку, систематизації, використання, збереження і передачі інформації, необхідної для виконання посадових обов'язків, з використанням ЕОМ;

- володіння навичками обробки значних обсягів даних з використанням програмного забезпечення загального призначення та вміння використовувати спеціалізовані програмні продукти;

- вміння використовувати у професійній діяльності сучасні інформаційні джерела (електронні бібліотеки, бази даних, бази знань, системи підтримки прийняття рішень);

- вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології для організації особистого інформаційного середовища з метою вирішення професійних завдань.

Отже, формування у студентів економічних спеціальностей необхідного рівня інформаційної грамотності і культури, одержання необхідних практичних навичок роботи на сучасних персональних комп'ютерах і уміле використання сучасних інформаційних технологій – необхідний доданок професійної компетентності економіста.

Не менш важливими у змістовій структурі професійної компетентності майбутнього економіста є вимоги до його комунікативної культури, оскільки професійна діяльність такого фахівця здійснюється у постійному спілкуванні з людьми. Отже, виокремимо основні **комунікативні** компетентності економіста:

- вміння чітко, послідовно і логічно висловлювати свої думки і переконання, створювати і підтримувати гармонійну атмосферу ділових і особистих контактів як однієї з умов професійного успіху;

- вміння на високому культурному рівні спілкуватися державною і, як мінімум, однією іноземною мовою, знання відповідних стилів літературного та ділового мовлення;

- вміння переконувати, аргументувати, вести конструктивні переговори, результативні ділові бесіди, дискусії, толерантно ставитись до протилежної думки співрозмовника;

- вміння встановлювати міжособистісні зв'язки, добирати оптимальний стиль спілкування, додержуватися етики ділового спілкування, організовувати й підтримувати діалог, вміння слухати співрозмовника;

- вміння працювати в команді, доводити необхідну інформацію колегам і виконавцям, тримати їх у курсі подій і справ;

- вміння вести ділове листування, телефонне та електронне спілкування, у тому числі, з іноземними партнерами;

- мати навички підготовки і проведення публічних заходів (презентацій, прес-конференцій, ділових нарад) в аудиторіях різного типу.

Для виконання зазначених в ОКХ планової, організаційної та контрольної функцій фахівці економічного профілю повинні володіти комплексом *управлінських* компетентностей, які включають:

- вміння планувати потреби у фінансових, матеріальних і трудових ресурсах та ефективно використовувати наявні ресурси з метою досягнення цілей суб'єктів економічної діяльності;

- вміння визначати стратегію і тактику діяльності, які б забезпечували екологічно безпечне функціонування економічного об'єкта;

- вміння розробляти раціональні форми організації управління підприємством, персоналом, зовнішньоекономічною діяльністю, якістю і конкурентноздатністю підприємства;

- вміння організовувати колективну роботу, формувати ефективну систему мотивацій, комунікацій, оптимальний соціально-психологічний клімат у колективі;

- здатність впроваджувати передовий досвід щодо технологічного оснащення робочих місць, забезпечувати соціальний захист працівників, організовувати виконання вимог з охорони праці і техніки безпеки;

- вміння самостійно приймати оптимальні управлінські рішення;

- вміння грамотно складати й оформлювати основні види управлінської документації, організовувати ефективний документообіг на підприємстві;

– вміння забезпечувати контроль за виконанням прийнятих управлінських рішень, готовність нести персональну відповідальність за діяльність підлеглих.

Саморегулятивно-рефлексивний компонент змістової структури професійної компетентності майбутнього економіста полягає в усвідомленні власного рівня саморегуляції, самоорганізованості, самосвідомості. Як зазначають науковці, цей компонент виступає в якості підґрунтя для формування індивідуального стилю діяльності, регулятора особистісних досягнень, професійного зростання та удосконалення майстерності [28, с. 29]. Цей компонент містить у собі самоорганізаційні та емпатійні особистісні компетентності.

Механізми самоорганізації є основою для успішного навчання за будь-якою спеціальністю та підґрунтям для ефективної діяльності у будь-якій сфері людської діяльності. До **самоорганізаційних** компетентностей економіста можна віднести:

– володіння навичками самоаналізу, методами адекватної самооцінки, вміннями переборювати власні недоліки і згубні звички;

– володіння різноманітними методами і прийомами самовиховання, самовдосконалення, самопрограмування;

– вміння адаптуватися до зростаючих потоків інформації, до досягнень науково-технічного прогресу;

– вміння свідомо контролювати результати своєї діяльності і оцінювати рівень власного фізичного, розумового розвитку, визначати й усвідомлювати межі своїх знань;

– вміння реалістично й оптимістично ставитись до себе, контролювати свій емоційний стан, спокійно сприймати свої невдачі й учитися на них, бути впевненим у собі;

– вміння створювати власний імідж, удосконалювати його складові;

– вміння розробляти здоровий режим праці і відпочинку, дозувати навантаження, уникати систематичного перевантаження, розвивати власну

стійкість до стресів, підтримувати гарну фізичну форму, пропагувати здоровий спосіб життя;

– вміння зберігати високу трудову активність в екстремальних ситуаціях, підтримувати і відновлювати працездатність, швидко відновлювати фізичні і духовні сили.

Не менш важливою частиною саморегулятивно-рефлексивного компонента змістової структури професійної компетентності майбутнього економіста є механізм емпатії, як основа гармонійної комунікації та міжособистісних стосунків. До *емпатійних* компетентностей можна віднести:

– вміння поважати традиції і звичаї свого народу, надбання світової культурної спадщини;

– прагнення вносити посильний внесок у гармонізацію міжнаціональних, міжпартійних відносин, протистояти проявам расової, національної, соціальної чи вікової дискримінації;

– вміння аналізувати та інтерпретувати вербальну і невербальну інформацію щодо поведінки ділових партнерів;

– вміння протистояти маніпуляціям, переборювати бар'єри спілкування, знаходити порозуміння з "проблемними" людьми, уникати і вирішувати конфліктні ситуації на виробництві й у сфері бізнесу;

– вміння стати на точку зору інших людей, розуміти їх взаємини, прогнозувати міжособистісні події; відчувати емоційні стани інших, підтримувати врівноважені відносини.

Отже, здійснення педагогічного впливу на саморегулятивно-рефлексивний компонент професійної компетентності майбутніх економістів дозволяє стимулювати розвиток механізмів самооцінки, розуміння власної значущості для інших людей, дисциплінованості та відповідальності за результати власної діяльності.

Необхідно зазначити, що запропонована змістова структура професійної компетентності економіста являє собою ідеалізовану теоретичну схему, тобто студент – майбутній економіст під час навчання у ВНЗ не може повністю їй

відповідати: у нього, як правило, присутні лише основні риси професійної компетентності. Саме тому, крім комплексу знань, які повинен засвоїти майбутній фахівець економічного профілю впродовж навчання у ВНЗ, важливим є формування гностичних, аналітичних, управлінських, інформаційно-комп'ютерних, комунікативних, мотиваційних, ціннісних, самоорганізаційних та емпатійних компетентностей, необхідних для майбутнього економіста, які дозволять випускникам адаптуватися у відповідному фаховому середовищі після закінчення навчального закладу.

Таким чином, процес формування професійної компетентності сучасного фахівця буде більш ефективним, якщо спрямовувати психолого-педагогічні впливи у площину визначених нами чотирьох компонентів.

2.2. Модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання

Розробка моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів повинна здійснюватись згідно з науково-теоретичними положеннями сучасної професійної педагогіки. Перш за все, в процесі професійної підготовки важливим є використання сучасних наукових підходів. Аналіз психолого-педагогічної літератури, зокрема, праць О. В. Вознюка, О. А. Дубасенюк, М. Коулза, Г. К. Селевка, О. М. Кушніра [37; 120; 127; 193] дозволяє виокремити наукові підходи, на яких базується дослідження, а саме:

– *професіографічний* підхід, який спрямовує учасників педагогічного освітнього процесу на досягнення майбутніми фахівцями відповідності між комплексом знань, умінь, навичок, особистісних параметрів та вимогами до їх майбутньої професійної діяльності, відображеними в освітньо-кваліфікаційній характеристиці спеціаліста, професіограмі, інших нормативних актах, що визначають конкретні вимоги щодо певної професійної діяльності [37, с. 136];

– *компетентнісний* підхід відображає інтегральний прояв професіоналізму і поєднує елементи професійної і загальної культури [34, с. 136]. Зазначений підхід передбачає перехід від оцінки результату навчання за кількістю витраченої праці до оцінки результату через компетенції, що виступають як цілісний набір знань, умінь, досвіду і відносин, актуалізація яких забезпечує ефективне виконання працівником трудових функцій у різноманітних професійних ситуаціях [120, с. 13];

– *суб'єктно-діяльнісний* підхід, який передбачає розгляд освітнього процесу у контексті його спрямованості на майбутню професійну діяльність через навчальну діяльність студентів. Застосування даного підходу передбачає використання таких форм організації навчального процесу, методів і засобів навчання, які дозволяють моделювати професійні функції майбутніх фахівців і

спрямовані на оволодіння ними знаннями, вміннями та навичками відповідної професійної спрямованості [37, с. 137];

– *системний* підхід дозволяє розглядати педагогічний процес як складне нелінійне утворення і застосовувати до нього методологію системного аналізу, що надає можливість виявляти компоненти та функціональні зв'язки між стійкими властивостями педагогічного процесу і змінними характеристиками особистісно-професійного розвитку, аналізувати здатність учасників освітнього процесу до самоорганізації, активного творчого конструювання своєї освітньої діяльності [37, с. 139];

– *технологічний* підхід передбачає досить жорстке компонування форм освіти та регламентацію головних аспектів та стадій педагогічного процесу з метою його оптимізації. Хоча зазначений підхід не передбачає варіативності прийомів, принципів та кінцевого результату навчання, проте здійснення проектування результатів навчання на основі наукового узагальнення педагогічної практики забезпечує ефективне досягнення наперед визначених педагогічних цілей [127, с. 52]. Одним із завдань нашого дослідження є перевірка ефективності використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання в процесі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Підґрунтям для розробки моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів повинні також виступати загальнодидактичні принципи навчання та специфічні принципи професійного навчання, які тісно пов'язані з загальнодидактичними принципами, але мають свої специфічні особливості. Термін "принцип" походить від латинського слова "principium" і означає вихідне положення, керівну ідею, основне правило поведінки або діяльності [34, с. 253]. Принципи навчання відображають об'єктивні закономірності педагогічного процесу, реалізуючи нормативну функцію дидактики, спрямовуючи діяльність педагогів на досягнення педагогічної мети [180, с. 114].

Основні загальнодидактичні принципи (науковості, наочності, систематичності та послідовності, доступності, залучення студентів до навчального процесу, творчої активності студентів, гуманізму, індивідуального підходу у навчанні) з урахуванням особливостей використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання розглянуті у підрозділі 1.2.

Щодо принципів професійного навчання, то, на підставі вивчення наукової літератури та враховуючи специфіку підготовки фахівців економічного профілю, до таких принципів потрібно віднести: поєднання навчання з виробничою діяльністю; спрямованість на результат; принцип моделювання професійної діяльності в навчальному процесі; професійної мобільності; модульності; інформатизації освіти та комп'ютеризації навчального процесу; відтворення процесу та результатів навчання у моделі підготовки фахівця. Розкриємо сутність кожного із зазначених принципів.

Принцип поєднання навчання з виробничою діяльністю, який передбачає виконання певних умов, зокрема:

- певну послідовність викладання навчального матеріалу: спочатку – теоретичних знань, потім – їх перевірку на практичних заняттях;
- забезпечення творчого поєднання та використання знань і умінь, отриманих студентами під час вивчення різних навчальних дисциплін;
- поєднання фахових знань і умінь не лише у межах певної навчальної дисципліни а й між усіма дисциплінами, що вивчаються у ВНЗ [180, с. 118].

Принцип спрямованості на результат, який, з урахуванням компетентнісного підходу, означає формулювання кінцевих результатів освіти у вигляді сукупності особистісних та професійних компетентностей, про що було сказано у підрозділі 1. 1.

Принцип моделювання професійної діяльності в навчальному процесі дозволяє виявити найбільш типові завдання, які повинен вирішувати майбутній фахівець економічного профілю, розробити відповідні навчальні завдання. Завдяки тому, що в процесі аналізу та розв'язання таких завдань моделюються реальні виробничі ситуації, виникає можливість приведення у відповідність

знань та вмінь, які отримує студент під час навчання у ВНЗ, до реальних професійних вимог.

На думку С. Я. Батишева і О. М. Новікова, процес моделювання професійної діяльності професіонала повинен здійснюватися з урахуванням діяльнісного підходу до створення моделі професійної діяльності; політехнічної спрямованості інтеграції знань і вмінь; прогнозування еталонних вимог до професійної діяльності фахівця [180, с. 118].

Принцип професійної мобільності означає необхідність виховання у студентів потреби у постійному розширенні свого світогляду, підвищення освітнього і кваліфікаційного рівня. Це дозволить майбутнім фахівцям швидко адаптуватися до нових умов праці у разі зміни соціально-економічних чи інформаційно-технологічних чинників. Зміст професійного навчання повинен змінюватись та удосконалюватись відповідно до тенденцій розвитку техніки, нових технологічних рішень, змінах в організації праці.

Принцип модульності передбачає поділ навчального матеріалу на окремі, відносно незалежні один від одного, логічно завершені змістові модулі. Практичне застосування модульного принципу передбачає три етапи: виявлення початкового рівня підготовки студента шляхом здійснення вхідного контролю знань; самостійне опанування студентом навчального матеріалу; контроль засвоєних знань з даного модуля. Використання даного принципу дозволяє швидко оновлювати зміст навчального матеріалу з урахуванням вимог соціально-економічного замовлення, не порушуючи при цьому цілісного змісту навчальної дисципліни. На сьогодні принцип модульності широко застосовується у технологіях дистанційного навчання.

Принцип інформатизації освіти та комп'ютеризації навчального процесу віддзеркалює глобальний процес проникнення інформаційно-комунікаційних технологій в усі сфери життя суспільства, про що зазначалося у підрозділі 1.2. Дотримання цього принципу дозволяє ефективно застосовувати сучасні комп'ютерно орієнтовані технології навчання з метою формування професійної

компетентності студентів економічних спеціальностей та гармонійного розвитку особистості в цілому.

Принцип відтворення процесу та результатів навчання у моделі підготовки фахівця передбачає досягнення попередньо запланованих результатів навчання за умови використання визначених у моделі педагогічних умов та технології навчання. Отже, запровадження в практичну діяльність ВНЗ найбільш ефективних освітніх технологій, які б забезпечували оптимальний спосіб досягнення навчальних цілей, потребує розробки науково обґрунтованої моделі підготовки фахівця.

В нашому дослідженні модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей визначає основні складові процесу підготовки компетентного фахівця та зв'язки між ними.

Метою створення даної моделі є підвищення ефективності процесу підготовки компетентного фахівця економічного профілю. Об'єктом моделювання виступає процес формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Зазначена модель ґрунтується на розробленій змістовій структурі професійної компетентності майбутнього економіста (підрозділ 2.1) і передбачає здійснення формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання.

Основними чинниками, які визначають логіку формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей ВНЗ є:

- наявність суспільної потреби у компетентних фахівцях економічного профілю, здатних вирішувати нові професійні завдання, виникнення яких обумовлене сучасними соціально-економічними процесами, зокрема, глобалізацією та становленням інформаційного суспільства;

- здатність освітніх закладів підготувати фахівців, які задовольняють означеній суспільній потребі.

Отже, модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей ВНЗ повинна містити цільову, змістову, технологічну, діагностичну та результативну складові (рис. 2.1). Цільова складова моделі відображає соціальне замовлення на підготовку компетентного фахівця економічного профілю. Відповідно, метою такої підготовки є формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей ВНЗ. Змістова складова моделі містить:

- наукові підходи і принципи формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей, розглянуті вище;
- компоненти змістової структури професійної компетентності студентів економічних спеціальностей, обґрунтовані у підрозділі 2.1.
- критерії сформованості професійної компетентності;
- критеріальні показники рівня сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей ВНЗ.

Структурними компонентами технологічної складової, яка передбачає здійснення процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів, виступають, зокрема, комп'ютерно орієнтовані форми організації навчальних занять, методи і засоби навчання, більш детальний опис яких наведено нижче.

Діагностична складова дозволяє здійснювати перевірку ефективності використання розробленої моделі. Результативна складова моделі визначає результат – сформовану професійну компетентність студентів економічних спеціальностей.

Проведемо детальний аналіз кожної складової запропонованої моделі.

Зважаючи на те, що формування професійної компетентності у майбутніх економістів є комплексним та досить різноплановим процесом, то вимірювання якісних та кількісних параметрів динаміки зазначеного процесу є складним завданням, для вирішення якого спочатку необхідно визначити критерії сформованості компонентів професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Рис. 2.1. Модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання

Згідно зі словником професійної освіти під терміном "критерій" розуміється ознака, згідно з якою формується оцінка якості (ефективності) досліджуваного об'єкта чи процесу. Критерії ефективності професійного навчання – це сукупність об'єктивних показників професійної майстерності, які є стабільними протягом певного проміжку часу [34, с. 144]. Ми дотримуємося думки, викладеної в окремих наукових дослідженнях, де поняття "критерій" відрізняється від поняття "показник". Виступаючи вимірювачем оцінки якості об'єкта дослідження, критерій не є самою оцінкою.

Іншими словами, поняття "критерій" розглядається як узагальнена основа для оцінки ефективності, а поняття "показник" – пов'язується безпосередньо з процедурою вимірювання і є величиною, яка характеризує ступінь прояву, сформованості, визначеності критерію. Отже, одному критерію може відповідати декілька показників, які будуть виступати якісною або кількісною оцінкою даного критерію, тобто будуть свідчити про певний рівень його сформованості.

Поняття "рівень" будемо трактувати як ступінь опанування змістом навчання, вимірювач досягнутої у навчанні майстерності оволодіння діяльністю, представленою в даному змісті навчання. Рівень характеризує складність задач, які здатен вирішувати фахівець [34, с. 347].

Науковці розрізняють окремі рівні засвоєння знань і, відповідно, різні рівні сформованості професійної компетентності. Кількість таких рівнів, з точки зору різних дослідників, може бути від двох до шести. Здійснений аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє окреслити основні наукові підходи щодо рівневої оцінки професійної компетентності фахівця.

Зокрема, деякі науковці вирізняють два рівні засвоєння знань:

- репродуктивний рівень, тобто відтворення знань за зразком, або згідно з інструкцією;
- продуктивний рівень, тобто пошук і знаходження нового знання, нестандартного способу дії [2; 18, с. 54].

У контексті компетентнісного підходу репродуктивний рівень може являти собою наступну сукупність компетентностей: здатність демонструвати знання основ дисципліни; здатність логічно і послідовно уявляти освоєне знання; здатність актуалізовувати нову інформацію і здійснювати її тлумачення; вміння демонструвати розуміння загальної структури дисципліни і зв'язок між дисциплінами.

Продуктивний рівень засвоєння знань відображає такі компетентності: володіння знаннями з навчальної дисципліни на високому рівні; володіння новітніми методами і техніками дослідження; знання новітніх теорій та їх інтерпретацій; вміння критично осмислювати тенденції розвитку теоретичних та практичних знань; володіння методами наукового дослідження і вміння аналізувати отримані результати, наприклад, у рамках кваліфікаційної роботи; вміння демонструвати оригінальність і творчий підхід тощо [182, с. 45-46].

Як зазначає М. В. Левківський, у сучасній теорії професійної освіти утвердилась оцінка ступеня сформованості професійної компетентності за трьома рівнями: репродуктивним, частково-пошуковим і творчим [131, с. 9]. У наукових дослідженнях також зустрічаються наступні трьохрівневі градації: низький, середній та високий [40, с. 13]; початковий, достатній, розвинений тощо [103, с. 80]. Здійснений аналіз зазначених наукових досліджень дозволяє зробити узагальнюючий висновок, що, зазвичай, перший рівень характеризується мінімальним обсягом знань, низькою пізнавальною активністю, потребою у сторонній допомозі під час вирішення поставлених завдань. Другий рівень, зазвичай, співвідноситься з достатнім обсягом знань; помірним інтересом до поглиблення знань, у т. ч., з фахових дисциплін; потребою у періодичному контролі та стимулюванні самостійної діяльності. Третій рівень відзначається повнотою знань з фахових та загальнонаукових дисциплін; стійким інтересом до поглиблення професійних знань та розширення загальнонаукової ерудиції; самостійною творчою діяльністю.

Деякі науковці виділяють чотири рівні засвоєння знань, які логічно пов'язані з відповідними етапами їх засвоєння:

- рівень розпізнавання предмета вивчення;
- рівень запам'ятовування;
- рівень розуміння;
- рівень практичного застосування [2; 34, с. 347-348].

Подібна структура рівнів засвоєння отриманих знань пропонується також В. П. Безпальком [18, с. 54-57]. Розглядаючи репродуктивний і продуктивний види діяльності та аналізуючи їх структуру з точки зору самостійності виконання, вчений виокремлює чотири рівні засвоєння навчальної інформації.

Ознаками першого рівня є вміння того, хто навчається, впізнати вже знайому йому інформацію, предмет, явище. Даний рівень освоєння знань дозволяє виконувати професійні завдання лише при наявності інструкції (алгоритму) щодо їх виконання.

Ознаками другого рівня є вміння відтворювати раніше засвоєну навчальну інформацію, самостійно виконувати типові завдання. Прикладами такого рівня оволодіння знаннями є вирішення завдання згідно з методикою, правилом або певним алгоритмом, який виконується самостійно, по-пам'яті.

Третій рівень засвоєння знань передбачає наявність вмінь застосовувати засвоєну раніше інформацію для вирішення нетипових завдань в умовах часткової невизначеності початкових умов. Здатність вирішувати такі задачі є ознакою продуктивного, евристичного виду діяльності. Такий рівень засвоєння знань дозволяє вирішувати конкретні професійні завдання згідно з відомим загальним методом через його пристосування до частково визначених умов сформульованого завдання.

Ознаками четвертого рівня є здатність проводити творчий пошук рішення задачі, сформульованої лише в загальному вигляді, за умови невизначеності ситуації та дій, які сприятимуть вирішенню зазначеної задачі. Здатність вирішувати такі задачі; вміння адаптувати отримані раніше знання до вирішення нових завдань, нових проблем є ознакою продуктивного, творчого, пошуково-дослідницького видів діяльності. В процесі виконання подібних задач той, хто навчається, створює об'єктивно нові знання.

На думку деяких дослідників, які спираються на таксономію педагогічних цілей у пізнавальній сфері, розроблену Б. Блумом [80, гл. 1.1], для оцінки рівня сформованості компетентності доцільно використовувати шестирівневу оцінку, визначаючи при цьому такі рівні: вступний; мінімально-базовий; базовий; підвищений/поглиблений; дослідницький; експертний [159, с. 48-51]. З метою оцінки рівня сформованості професійної компетентності пропонується наступне співвідношення [218]:

- знання – репродуктивний рівень (запам'ятовування і пригадування вивченої інформації);
- розуміння – адаптивний рівень (перетворення інформації з однієї форми представлення в іншу, розуміння фактів, процесів, явищ);
- застосування – конструктивний рівень (вміння використовувати отриману інформацію у нових ситуаціях, активне використання понять, правил, методів, теорій для вирішення професійних завдань);
- аналіз – творчий рівень (вміння структурувати отриману інформацію, виявляти взаємозв'язки між окремими частинами цілого, знаходити помилки у логіці міркувань);
- синтез – дослідницький рівень (вміння творчо використовувати інформацію з різних галузей знань, комбінувати елементи наявних знань з метою отримання нових знань);
- оцінювання – оцінно-узагальнюючий рівень (уміння оцінювати значення та логіку побудови інформації згідно з певними критеріями, розробленими самостійно чи заданими ззовні).

Узагальнюючи сказане вище, можна дійти висновку, що визначення рівнів засвоєння знань необхідне для побудови певної послідовності етапів формування професійної компетентності. З метою подальшої оцінки рівня сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей для кожного компонента змістової структури професійної компетентності економіста визначимо критерій його сформованості та відповідні показники. Згідно з проведеним аналізом науково-педагогічної

літератури та враховуючи зміст визначених компонентів професійної компетентності, запропонуємо чотири критерії.

У якості критерію сформованості мотиваційно-цільового компонента змістової структури професійної компетентності студентів економічних спеціальностей пропонується використовувати аксіологічний критерій. Під аксіологічним критерієм будемо розуміти усвідомлення студентом цінності та значущості майбутньої професійної діяльності, розуміння кінцевої мети навчання, прагнення до досягнення успіху, мотивацію до самореалізації, професійного удосконалення.

Відповідно до цього пропонується обрати наступні показники сформованості мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності за аксіологічним критерієм:

- мотивація до навчання;
- мотивація до професійної самореалізації;
- орієнтація на успіх.

Інформаційно-пізнавальному компоненту професійної компетентності відповідає когнітивний критерій, який являє собою сукупність знань з природничо-наукових та економічних дисциплін; передбачає розуміння сутності явищ і процесів навколишнього світу, свідоме використання вузькоспеціальних знань та загальнонаукової обізнаності в професійній і суспільній діяльності.

Показниками сформованості інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності майбутнього економіста згідно з когнітивним критерієм будуть виступати:

- фахові знання;
- навчальна успішність;
- обізнаність щодо глобальних економічних тенденцій;
- загальнонаукова ерудиція.

Функціонально-практичному компоненту змістової структури професійної компетентності студентів економічних спеціальностей відповідає

діяльнісний критерій. Даний критерій включає в себе сукупність умінь і навичок вирішення професійних задач; творчий підхід та креативні здібності до розв'язання нетипових ситуацій і завдань; здатність до підприємництва, організації власного бізнесу; розвиненість комунікативних вмінь; інформаційної грамотності і культури; володіння навичками роботи з сучасною комп'ютерною технікою та інформаційно-комунікаційними технологіями.

Зважаючи на викладене вище, у якості критеріальних показників функціонально-практичного компонента згідно з діяльнісним критерієм будемо розуміти:

- фахові уміння;
- творчий потенціал;
- діловий потенціал;
- комунікативна культура.

Саморегулятивно-рефлексивному компоненту професійної компетентності майбутніх економістів відповідає особистісний критерій, під яким будемо розуміти розвиненість механізмів самооцінки, розуміння власного рівня самоорганізованості, самосвідомості, значущості для інших людей, дисциплінованості; вміння підтримувати гармонійні міжособистісні стосунки; усвідомлення відповідальності за результати власної діяльності.

Пропонуємо обрати такі показники сформованості саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності згідно з особистісним критерієм:

- соціально-рольовий репертуар;
- емпатійні здібності;
- орієнтація на здоровий спосіб життя;
- самоорганізованість.

Наступною складовою моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей, яку необхідно розглянути, є технологічна складова. Як зазначає О. М. Спірін, в умовах переходу до постіндустріального суспільства визначальними, обов'язковими засобами

сучасного процесу навчання виступають інформаційно-комп'ютерні технології. Науковець вважає ІКТ одним із головних компонентів нового виду забезпечення сучасного навчального процесу у ВНЗ [208; 209, с. 54].

На думку Т. Б. Поясок, "впровадження інформаційних технологій у професійну підготовку майбутніх фахівців економічного профілю набуває ефективності, якщо вони використовуються системно та поєднуються з традиційними технологіями навчання" [170, с. 20]. Аналогічної думки дотримується Т. І. Коваль [109, с. 24].

Результати вивчення психолого-педагогічної наукової літератури та передового педагогічного досвіду дозволяють зробити висновок, що, в умовах становлення інформаційного суспільства однією з важливих передумов успішної професійної підготовки у ВНЗ є активна роль особистості студента у навчальному процесі [161, с. 92-95; 191, с. 44]. Потрібно зазначити, що створення відповідних психолого-педагогічних умов, в яких студент зможе зайняти активну особистісну позицію, розпочати самостійну пізнавальну діяльність, проявити творчий підхід до вирішення проблемних професійних завдань, багато в чому залежить не лише від змісту навчання, а й від тієї технології навчання, яка застосовується. Як зазначалось вище, компонентами технологічної складової розробленої моделі є, зокрема, комп'ютерно орієнтовані форми організації навчальних занять, методи і засоби навчання.

До комп'ютерно орієнтованих форм організації навчальних занять, які доцільно використовувати в процесі професійної підготовки майбутніх економістів можна віднести: лекції–презентації; семінарські, практичні та лабораторні заняття, які проводяться із застосуванням ІКТ, у т. ч., вебінари; самостійну позааудиторну роботу студентів, яка виконується із використанням комп'ютерної техніки; підсумкові форми контролю – контрольні роботи, модульні контролі, заліки, іспити, які проводяться у формі комп'ютерного тестування; авторський факультативний курс "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій" (додаток Б). Більш докладний аналіз особливостей реалізації

факультативного курсу та впровадження його принципів у процес професійної підготовки майбутніх економістів буде розглянуто у підрозділі 3.2. Наведемо стисло характеристику зазначених комп'ютерно орієнтованих форм організації навчальних занять.

Лекції у вигляді мультимедійної презентації (лекції-презентації) представляють собою систематичне, послідовне і логічне подання проблемних ситуацій з розділів конкретної науки із використанням засобів мультимедіа. Така лекція повинна проводитись в аудиторії, в якій встановлено комп'ютер викладача, система транслявання зображення (проектор з екраном або сервер потокової ретрансляції відеоінформації на кожен дисплей, встановлений на робочому місці студента), загальна аудіосистема (або навушники на кожному робочому місці студента).

На думку науковців, завдяки своїй інтерактивності, лекція-презентація поєднує в собі переваги традиційного способу навчання під керівництвом викладача та індивідуального комп'ютерного навчання [161, с. 160]. Оформлення текстової інформації у вигляді графіків, схем, в поєднанні з елементами анімації, звуковим супроводом, поясненнями викладача дозволяє одночасно використовувати кілька каналів сприйняття навчальної інформації, додає лекції емоційне забарвлення, активізує увагу та підвищує інтерес студентів до змісту лекції, що в сукупності сприяє досягненню більш глибокого розуміння навчального матеріалу.

Власний педагогічний досвід свідчить також про те, що, завдяки застосуванню мультимедійної презентації у викладача з'являється можливість більш ефективно використовувати та розподіляти навчальний час, не витрачаючи його на здійснення рутинних операцій (малювання на дошці схем, таблиць, написання формул тощо) та зосередити увагу на поясненні найбільш складних фрагментів навчального матеріалу.

Зауважимо, що процес підготовки та викладання лекцій у форматі комп'ютерних презентацій підвищує вимоги до кваліфікації викладача, який повинен володіти необхідними навичками використання комп'ютерної техніки

та досвідом роботи зі спеціалізованим програмним забезпеченням. Потрібно також зазначити, що під час розробки комп'ютерних слайдів необхідно враховувати положення концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини [78, с. 6-8]. Зважаючи на те, що права півкуля мозку краще сприймає ліве зорове поле, а ліва півкуля, відповідно, праве, то числа, букви, слова, символи бажано розташовувати в правій частині слайду, а зображення об'єктів та іншу образну інформацію – в лівій частині слайду [64, с. 372]. Більш детально особливості застосування зазначеної концепції в процесі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей будуть розглянуті у підрозділі 3.2.

Семінарські заняття, які проводяться із застосуванням комп'ютерно орієнтованих засобів та методів навчання є видом навчальної діяльності, призначеним для закріплення теоретичних положень, формування та удосконалення навичок. Комп'ютерно орієнтований семінар може здійснюватись за допомогою автоматизованої навчальної системи – комп'ютерно орієнтованої системи для організації і управління навчально-пізнавальною діяльністю студентів з наданням необхідних інформаційних і обчислювальних ресурсів [222, с. 259] або у вигляді тематичного вебінару [24; 126, с. 16].

Під комп'ютерно орієнтованим практичним заняттям будемо розуміти вид навчальної діяльності, який дозволяє студентам набути практичних навичок у певній галузі знань за допомогою комп'ютера. На думку Ю. В. Триуса, "комп'ютерно орієнтоване лабораторне заняття – це вид навчальної діяльності, пов'язаний з виконанням досліджень на лабораторному устаткуванні із застосуванням комп'ютера" [222, с. 262].

Враховуючи специфіку дослідження економічних процесів, пропонуємо визначати комп'ютерно орієнтоване лабораторне заняття для студентів економічних спеціальностей як вид навчальної діяльності, пов'язаний з виконанням досліджень економічних процесів і явищ, яке здійснюється за допомогою комп'ютерних програм аналітичного або імітаційного моделювання.

Самостійна позааудиторна робота студентів є формою навчання, основним завданням якого є самостійне освоєння як обов'язкового, так і додаткового навчального матеріалу, а також більш глибоке засвоєння отриманих на аудиторних заняттях знань, умінь, навичок.

Ми цілком погоджуємось з думкою О. М. Спіріна, який зазначає, що основне завдання викладача в організації самостійної роботи студентів полягає у тому, щоб мотивувати студентів до такої роботи, озброїти їх знаннями щодо ефективних технологій самонавчання та створити належні умови для навчання [209, с. 57]. Використання ІКТ всіма учасниками навчального процесу може зробити самостійну роботу студентів більш ефективною. Зокрема, завдяки тому, що навчальна інформація зберігається в електронному вигляді, для викладачів значно спрощуються процедури її редагування та оновлення, а у студентів з'являється можливість вільного доступу до необхідної інформації.

Підсумкові форми контролю, такі як контрольні роботи, модульні контролю, заліки, іспити тощо доцільно проводити у формі комп'ютерного тестування. Виступаючи аналогом традиційного тестування, тестування за допомогою комп'ютера має низку переваг, зокрема:

- можливість послідовного або випадкового подання тестових завдань в залежності від обраного алгоритму тестування;
- можливість включення в завдання статичних зображень, відео та аудіо фрагментів, інтерактивних модулів;
- наявність функції автоматичного обмеження часу виконання завдання;
- можливість генерування щоразу нової групи завдань із загальної множини питань завдяки використанню автоматичної вибірки;
- забезпечення автоматичного підрахунку балів, збереження завдань та результатів тестування на сервері, що надає можливість здійснення дистанційного тестування і контролю за ходом його виконання;
- можливість суміщення контролюючої та навчальної функцій шляхом демонстрації підказок в ході виконання тестування та правильних відповідей після виконання усіх завдань.

Під комп'ютерно орієнтованими методами навчання будемо розуміти традиційні та активні (тобто такі, що спонукають студентів до активної розумової і практичної діяльності в процесі оволодіння навчальним матеріалом) методи навчання, реалізовані за допомогою інформаційно-комп'ютерних технологій. До таких методів, зокрема, потрібно віднести: ділову та рольову гру, тренінг, інтерактивне спілкування, дискусію, електронне листування, мережну конференцію, спільну роботу над проектом, впровадження яких передбачає використання ІКТ.

Впровадження ігрових технологій в процес підготовки студентів економічного профілю дозволяє відтворити зміст професійної діяльності, імітувати досить складні управлінські та виробничі ситуації, максимально наближені до реальних. Використання інформаційно-комунікаційних технологій під час конструювання ділової гри значно спрощує процес розробки сценаріїв, підготовки сюжетів подій. Комп'ютерні технології дозволяють забезпечити професійний контекст ділової гри, візуальне відтворення результатів, комунікаційну взаємодію між групами учасників, оформлення проектів у вигляді презентацій.

Тренінги, які проводяться з використанням комп'ютерної техніки, дозволяють більш ефективно реалізовувати педагогічний потенціал традиційних тренінгів. Це досягається, зокрема, за рахунок використання можливостей інтерактивної комп'ютерної графіки та інших переваг, притаманних мультимедійним навчальним курсам та програмам (див. підрозділ 1.3). Потрібно зазначити, що для проведення психолого-педагогічних тренінгів зі студентами економічних спеціальностей була створена мультимодульна комп'ютерна програма "Тренінг-курс", особливості застосування якої наведено у підрозділі 3.2.

Метод дискусій доцільно застосовувати під час проведення комп'ютерно орієнтованих семінарських занять. Використання ІКТ дозволяє запропонувати студентам перегляд спеціально змонтованого відеосюжету (у контексті навчальної дисципліни, що вивчається), після чого сформулювати проблему,

яка виноситься на обговорення. З метою демонстрації найбільш цікавих чи дискусійних моментів обговорення, можна організувати відеозапис заняття. Це надасть студентам можливість поглянути на себе "сторонніми очима", що, є досить дієвою мотивацією для особистісного самовдосконалення.

У ході дискусії відбувається активне залучення студентів до обміну думками, ідеями та міркуваннями щодо способів вирішення обраної для обговорення проблеми. З метою активізації творчого мислення та самостійності можна запропонувати студентам самим підібрати відеоматеріал для наступних занять на задану викладачем чи обрану студентами тему.

В процесі дискусії викладач має змогу оцінити рівень знань, засвоєних студентами, адже однією з основних умов успішного проведення дискусії є вимога щодо наявності у всіх учасників достатніх знань чи досвіду стосовно предмету дискусії. Під час правильно організованої дискусії студенти здобувають цінний практичний досвід спільного вирішення теоретичних і практичних проблем, розвивають комунікативні вміння.

Логічним продовженням семінарів-дискусій є спільна робота над проектом, в ході виконання якого студенти мають змогу не лише поглибити свої знання з фахових дисциплін, а й розвинути в собі творчі риси, ініціативність; набутти практичного досвіду самоорганізації, співробітництва, групової взаємодії з метою досягнення спільного кінцевого результату.

Дидактичні можливості комп'ютерно орієнтованих методів навчання, таких, як інтерактивне спілкування, електронне листування, мережна конференція тощо детально описані у підрозділі 1.3.

До комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, які доцільно використовувати в процесі професійної підготовки студентів економічних спеціальностей потрібно віднести ПЕОМ, відео та аудіо обладнання, мережне обладнання, програмне забезпечення загального та спеціального призначення.

Перелік основного апаратного та програмного забезпечення, яке використовувалось для організації різних комп'ютерно орієнтованих форм навчання наведено у додатку В. Зауважимо, що майже все програмне

забезпечення, необхідне для проведення розробленого факультативного курсу, є безкоштовним і таким, що вільно розповсюджується. Крім цього, автором була розроблена інтерактивна комп'ютерна система "Метабізнес моделер", призначена для моделювання та візуалізації фінансового стану об'єкта господарської діяльності та оцінки захищеності бізнесу [52], яка використовувалась під час проведення педагогічного експерименту (на його формувальному етапі) в процесі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей. Більш детальний опис особливостей використання зазначеного апаратного та програмного забезпечення буде наведено у підрозділі 3.2.

Необхідною складовою моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням КОТН є діагностична складова. Науковці відзначають складність процесу моніторингу результатів освіти за умови використання компетентнісного підходу і пропонують декілька підходів до здійснення діагностики сформованості рівня професійної компетентності [92, с. 83]:

- діяльнісний, який передбачає оцінювання рівня компетентності у відповідності до результатів практичної діяльності;

- експертний, який передбачає визначення рівня компетентності майбутнього фахівця за допомогою запрошених зовнішніх експертів (наприклад, роботодавців);

- за допомогою самооцінки, який базується на визнанні провідної ролі самооцінки особистих компетентностей самим студентом. Суттєвою особливістю даного підходу є необхідність розвитку у студентів "Я-концепції", механізмів самоаналізу та творчої активності.

Відповідно до наведених вище основних наукових підходів та у зв'язку зі складністю отримання точних кількісних оцінок рівня сформованості компонентів професійної компетентності фахівця за шкалою з багаторівневою градацією, пропонується здійснювати оцінку рівнів сформованості мотиваційно-цільового, інформаційно-пізнавального, функціонально-

практичного та саморегулятивно-рефлексивного компонентів професійної компетентності за трьохрівневою шкалою: як низький, середній, високий.

Оцінка рівня сформованості окремого компонента професійної компетентності майбутніх економістів визначається як середнє арифметичне між показниками сформованості кожного компонента згідно з визначеним критерієм.

Опис зазначених рівнів щодо кожного компонента професійної компетентності студентів економічних спеціальностей наведено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1

**Рівні сформованості компонентів професійної компетентності
студентів економічних спеціальностей**

Рівні сформованості компонентів професійної компетентності		
Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1	2	3
Мотиваційно-цільовий компонент		
<ul style="list-style-type: none"> • низька мотивація до навчання; • відсутність чітко окреслених життєвих цілей; • невпевненість у правильності вибору професії, недостатня сформованість професійних цілей; • відсутність усвідомленої потреби у кар'єрному рості в обраній професійній сфері 	<ul style="list-style-type: none"> • ситуативне виявлення мотивації до навчання; • невизначеність пріоритетів серед життєвих цілей; • регулярний прояв інтересу до обраної професії, усвідомлення її важливості для суспільства; • епізодичне виникнення потреби у підвищенні власного професійного рівня 	<ul style="list-style-type: none"> • високий інтерес та мотивація до навчання; • чітко окреслені життєві цілі та їх пріоритети, активна позиція, наявність життєвого плану; • стійкий інтерес до обраної професії; • прагнення до професійної самореалізації; • стійка орієнтація на успіх у професійній діяльності
Інформаційно-пізнавальний компонент		
<ul style="list-style-type: none"> • епізодичний прояв пізнавальної активності; • низький рівень знань з фахових дисциплін, низька навчальна успішність; • байдуже ставлення до пізнання наукової картини світу; • низький рівень загальнонаукової ерудиції 	<ul style="list-style-type: none"> • регулярний прояв пізнавальної активності; • достатній рівень знань з фахових дисциплін, середня навчальна успішність; • прояв цікавості до пізнання наукової картини світу; • фрагментарна обізнаність щодо основних загальнонаукових досягнень людства 	<ul style="list-style-type: none"> • стійкий прояв пізнавальної активності; • високий рівень знань з фахових дисциплін, висока навчальна успішність; • усвідомлена потреба у пізнанні наукової картини світу; • високий рівень загальнонаукової ерудиції

1	2	3
Функціонально-практичний компонент		
<ul style="list-style-type: none"> • застосування фахових вмінь у добре відомих професійних ситуаціях переважно з використанням сторонньої допомоги; • мислення за зразком, стереотипні судження, нерозвиненість навичок критичного мислення, поверхневі знання щодо методів активізації творчого мислення; • обмежені знання щодо можливостей використання сучасних ІКТ; • фрагментарна обізнаність щодо прийомів раціонального пошуку та обробки інформації; • вміння адекватно оцінювати та висловлювати свою думку щодо вирішення простих професійних ситуацій; • вміння вільно володіти державною мовою, читати і перекладати з однієї іноземної мови зі словником; • вміння підтримувати дух співробітництва; готовність виконувати доручення лідера групи 	<ul style="list-style-type: none"> • застосування фахових вмінь у типових професійних ситуаціях з періодичним використанням сторонньої допомоги; • прояв інтересу до нових ідей та технологій, обізнаність з методами активізації творчого мислення; • володіння навичками використання програмного забезпечення загального призначення для організації раціонального пошуку, впорядкування та обробки інформації; • вміння адекватно оцінювати та висловлювати свою думку щодо вирішення типових професійних ситуацій; • вміння вільно володіти державною мовою, читати і розмовляти однією іноземною мовою; • вміння працювати в команді та проявляти ініціативу в процесі виконання колективних завдань 	<ul style="list-style-type: none"> • самостійне застосування фахових вмінь у будь-яких професійних ситуаціях; • вміння критично мислити, долати стереотипи, генерувати нові нестандартні ідеї, використовувати методи активізації творчого мислення; • вміння персоналізувати інформаційне середовище, адаптувати сучасні ІКТ під свої потреби та конкретні задачі; • володіння навичками ефективного використання програмного забезпечення як загального, так і спеціального призначення для організації раціонального пошуку, впорядкування та обробки інформації; • вміння адекватно оцінювати, висловлювати та професійно обґрунтовувати свою думку щодо вирішення складних нетипових професійних ситуацій в умовах невизначеності; • вміння вільно володіти державною та однією чи декількома іноземними мовами; • вміння організовувати та очолити колективну діяльність, готовність нести персональну відповідальність за діяльність підлеглих у команді

1	2	3
Саморегулятивно-рефлексивний компонент		
<ul style="list-style-type: none"> • відсутність навичок самоаналізу, саморозвитку; • обмежений соціально-рольовий репертуар; • легковажне ставлення до свого здоров'я, наявність шкідливих звичок, відсутність вміння налагодити здоровий режим праці і відпочинку; • низька здатність розрізняти емоційні стани інших людей, перейматися їх почуттями; • відсутність навичок ефективного планування свого часу, низький рівень самоорганізованості, 	<ul style="list-style-type: none"> • наявність інтересу до методик самоаналізу і саморозвитку; • середній соціально-рольовий репертуар; • обізнаність з методами підтримки задовільного стану здоров'я, нерегулярні заняття спортом; • здатність розрізняти типові емоційні стани інших людей, співчувати, поділяти їх точку зору; • обізнаність щодо методик планування часу та епізодичне їх застосування 	<ul style="list-style-type: none"> • володіння методами самоаналізу, саморозвитку, об'єктивна самооцінка; • багатий соціально-рольовий репертуар; • ведення здорового способу життя, бажання його пропагувати; • висока здатність розрізняти емоційні стани інших людей, вміння стати на їх точку зору, підтримувати гармонійні відносини; • вміння ефективно використовувати свій час

В подальшому дослідженні розроблена модель слугуватиме підґрунтям для постановки педагогічного експерименту. За результатами впровадження запропонованої моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, згідно з обраними критеріями та показниками буде здійснена оцінка рівнів сформованості компонентів професійної компетентності майбутніх економістів.

Висновки до розділу 2

1. Доведено, що процес становлення компетентного фахівця у своїх суттєвих рисах повинен бути особистісно спрямованим та орієнтованим на основні сфери реалізації особистості, а саме: сферу суб'єкта, взаємодії людини з іншими людьми, діяльності людини, пізнання. З'ясовано, що модель професійної компетентності є системою дидактичних і виховних цілей, що передбачає наявність певних компонентів. Запропонована змістова структура професійної компетентності майбутнього економіста складається з чотирьох компонентів – мотиваційно-цільового, інформаційно-пізнавального, функціонально-практичного та саморегулятивно-рефлексивного.

2. Визначено основні професійні якості та виробничі функції сучасного економіста (аналітична, планова, організаційна, контрольна, технологічна, інформаційна), на основі чого виокремлено групи компетентностей фахівця економічного профілю, необхідні для виконання зазначених функцій: мотиваційні та ціннісні (мотиваційно-цільовий компонент); гностичні та аналітичні (інформаційно-пізнавальний); творчі, комунікативні, інформаційно-комп'ютерні, управлінські (функціонально-практичний); самоорганізаційні та емпатійні (саморегулятивно-рефлексивний).

3. Розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, яка містить цільову, змістову, технологічну, діагностичну та результативну складові. Цільова складова моделі відображає соціальне замовлення щодо підготовки компетентного фахівця економічного профілю. Змістова – містить наукові підходи (компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, професіографічний, системний, технологічний) і принципи (загальнодидактичні та специфічні принципи професійного навчання) формування професійної компетентності майбутніх економістів, змістову структуру професійної компетентності, критерії (аксіологічний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) та показники рівня сформованості компонентів професійної компетентності майбутніх

економістів. Технологічна складова моделі передбачає здійснення процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів, зокрема, шляхом упровадження комп'ютерно орієнтованих форм організації навчальних занять, методів і засобів навчання.

Діагностична складова дозволяє здійснювати перевірку ефективності використання моделі. Запропоновано використовувати три рівні сформованості (низький, середній, високий) компонентів професійної компетентності. Результативна складова моделі визначає результат – сформовану професійну компетентність студентів економічних спеціальностей.

Зміст розділу висвітлено у таких публікаціях автора: [50; 55].

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЕКОНОМІСТІВ З ВИКОРИСТАННЯМ КОМП'ЮТЕРНО ОРІЄНТОВАНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

3.1. Програма та етапи експериментального дослідження

Головною метою проведення педагогічного експерименту стала дослідна перевірка ефективності запропонованої моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей у ВНЗ III-IV рівнів акредитації з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання. Було висунуто гіпотезу, що підвищення рівня сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей відбудеться за умови застосування в процесі їх професійної підготовки комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, створення організаційно-методичного і програмного навчального забезпечення.

В результаті структурно-логічного аналізу теми визначено логіку дослідження, яке можна представити у вигляді ієрархії декількох поняттєвих площин (рис. 3.1).

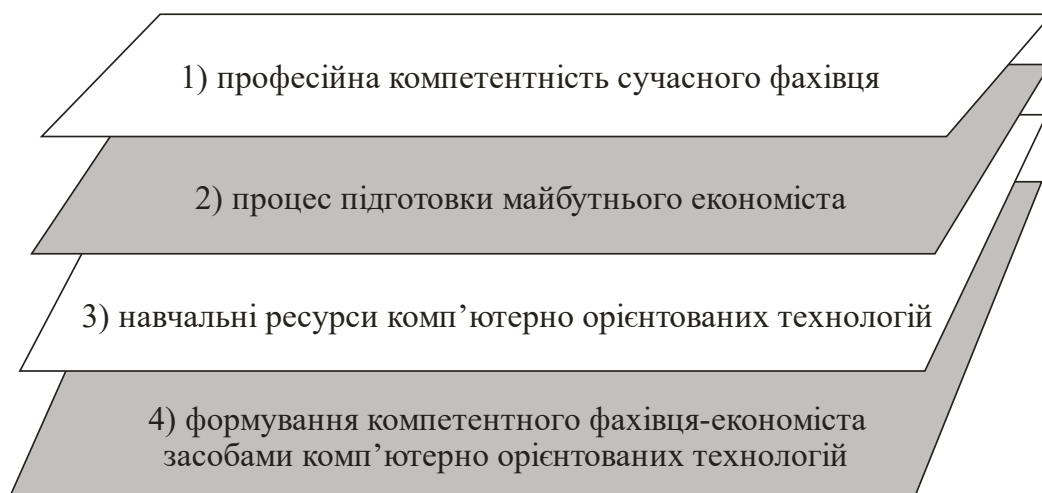

Рис. 3.1. Ієрархія поняттєвих площин дослідження

Дослідження проводилося впродовж 2004–2011 років. Програма дослідження передбачала здійснення трьох етапів науково-педагогічного пошуку.

На першому (2004–2006 рр.) – теоретико-пошуковому – вивчено стан розробки досліджуваної проблеми у філософській, психологічній, педагогічній науковій літературі, вітчизняний та зарубіжний досвід впровадження компетентнісного підходу в освіті; проаналізовано законодавчі акти та нормативні документи з питань інформатизації освіти та функціонування ВНЗ у контексті приєднання країни до Болонського процесу, національну доктрину та концепції подальшого розвитку освіти, зокрема, економічної, в Україні. В результаті було сформульовано тему дослідження, обґрунтовано її об'єкт, предмет, гіпотезу, визначено мету і завдання. Результати, отримані під час здійснення теоретико-пошукового етапу дослідження, знайшли відображення у першому розділі дисертаційної роботи.

На другому (2006–2008 рр.) – проективно-констатувальному – обґрунтовано концептуальні засади формування професійної компетентності майбутніх економістів, розроблено змістову структуру та модель формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, уточнено критерії та показники рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх економістів, що описано у другому розділі дисертаційної роботи. На даному етапі виконання дисертаційної роботи було здійснено констатувальний етап експерименту.

На третьому (2008–2011 рр.) – формувально-узагальнюючому – розроблено організаційно-методичне і програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей із використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, здійснено формувальний етап експерименту, узагальнено та оформлено результати експериментальної роботи; сформульовано висновки, проведено апробацію результатів дослідження та їх впровадження в практику підготовки майбутніх

економістів у ВНЗ України. Результати констатувального та формувального етапів експерименту наведено у третьому розділі дисертації.

Основні завдання проведеного педагогічного дослідження та наукові методи, які застосовувались на відповідних етапах дослідження, представлені у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

План проведення педагогічного дослідження

Етапи	Завдання	Методи наукового дослідження
Теоретико-пошуковий	<ul style="list-style-type: none"> • формулювання теми, обґрунтування об'єкта, предмета, гіпотези дослідження; • аналіз поняттєво-термінологічного апарату дослідження; • аналіз законодавчих та нормативних документів з питань дослідження; • аналіз стану розробленості проблеми формування професійної компетентності у філософській, педагогічній, психологічній літературі, дисертаційних роботах за темою дослідження; • ретроспективний аналіз комп'ютерної підтримки навчального процесу; • виявлення педагогічного потенціалу використання комп'ютерно орієнтованих технологій у процесі формування професійної компетентності майбутніх економістів 	діалектичний метод пізнання; системний підхід; метод термінологічного аналізу; історико-педагогічний; методи індукції; дедукції; аналізу; синтезу; порівняння; класифікації; узагальнення
Проективно-констатувальний	<ul style="list-style-type: none"> • удосконалення змістової структури професійної компетентності майбутніх економістів; • розробка моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання; • розробка анкети та проведення констатувального зрізу серед студентів-економістів з різних регіонів України 	діалектичний метод пізнання; системний підхід; метод термінологічного аналізу; індукції та дедукції; аналізу та синтезу; моделювання; анкетування; самооцінки; математичної статистики; порівняння; графічний; узагальнення

Етапи	Завдання	Методи наукового дослідження
Формувально-узагальнюючий	<ul style="list-style-type: none"> • розробка організаційно-методичного та програмного забезпечення формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання; • здійснення формувального етапу експерименту в процесі викладання факультативного курсу "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій"; • формулювання методичних рекомендацій для викладачів ВНЗ щодо підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання; • узагальнення та оформлення результатів експериментальної роботи, формулювання висновків; • впровадження результатів дослідження у практику підготовки майбутніх економістів у вищих навчальних закладах України. 	формалізації; об'єктно-орієнтованого програмування; бесіда; шкалування; тестування; анкетування; самооцінки; математичної статистики; порівняння; графічний; узагальнення

Потрібно зазначити, що під час проведення педагогічного експерименту були дотримані вимоги та рекомендації науковців щодо забезпечення його науковості, ефективності та результативності [20, с. 37–38]. Зокрема, здійснювався запис процесу проведення експерименту; застосувалась варіативна методика, яка включала в себе анкетування (з використанням методу самооцінки) та тестування; були визначені критерії, показники та рівні досліджуваних параметрів; проводилось порівняння результатів діяльності контрольної та експериментальної груп.

З метою виявлення рівня сформованості професійної компетентності студентів економічних спеціальностей було проведено констатувальний етап експерименту, до якого було залучено 508 студентів старших курсів економічних спеціальностей із різних регіонів України. Інформація щодо кількісного складу студентів, які взяли участь у констатувальному етапі експерименту, наведено у табл. 3.2.

Експериментальна база проведення констатувального етапу експерименту

Назва ВНЗ	Найменування галузі знань	Назва спеціальності	Кількість студентів
Інститут підприємництва та сучасних технологій (м. Житомир)	економіка і підприємництво	економічна кібернетика;	112
		фінанси і кредит	131
Державний агроекологічний університет (м. Житомир)	менеджмент	менеджмент організацій;	64
		менеджмент зовнішньоекономічної діяльності	41
ПВНЗ "Європейський університет" (Житомирська філія)	економіка і підприємництво	фінанси і кредит	28
Одеський державний екологічний університет (м. Одеса)	менеджмент	менеджмент організацій	46
Луцький державний технічний університет (м. Луцьк)	менеджмент; економіка і підприємництво	менеджмент організацій;	42
		економіка підприємства	44
Всього:			508

Оскільки загальна кількість студентів економічних спеціальностей, які навчалися у вищих навчальних закладах України на випускних курсах впродовж 2005-2006 рр., нам достеменно невідома, припустимо, що ця кількість студентів нескінченно велика. Для випадку, коли обсяг генеральної сукупності нескінченно великий, формули розрахунку необхідного мінімального обсягу вибірки для неповторного відбору наближаються до аналогічних формул для повторного відбору, тобто формула розрахунку необхідного обсягу вибірки для проведення анкетування студентів-економістів матиме вигляд [139, с. 140]:

$$n_g = \frac{t^2 \sigma^2}{\varepsilon_x^2}, \quad (3.1)$$

де n_g – необхідний мінімальний обсяг вибірки;

t – нормоване відхилення Стюдента, яке для рівня довірчої ймовірності 0,95 приймає значення 1,96 [139, с. 133];

σ^2 – дисперсія альтернативної ознаки, яка дорівнює своїй максимальній величині $\sigma^2 = pq = 0,5 \cdot 0,5 = 0,25$, оскільки частка альтернативної ознаки невідома;

ε_x – гранична помилка вибірки. Приймаємо рівною 0,05 (тобто 5%).

Розрахунок за такими даними дозволив визначити, що мінімальний необхідний обсяг вибірки дорівнює 384 респондентам. Фактично було опитано 508 студентів старших курсів економічних спеціальностей. Це дозволяє підвищити точність отриманих даних і означає, що для рівня довірчої ймовірності 95 % гранична помилка фактичної вибірки складає $\pm 4,4$ %. Отже, вибірка є репрезентативною, а отримані результати анкетування студентів – надійними.

З метою виявлення ступеню сформованості окремих компонентів професійної компетентності майбутніх економістів згідно з розробленою змістовою структурою професійної компетентності було складено відповідну анкету, яка наведена у додатку Г. Анкета містить перелік професійних та особистісних компетентностей, спільних для зазначених вище економічних спеціальностей, якими повинен володіти майбутній фахівець, сформульованих згідно з вимогами освітньо-кваліфікаційних характеристик бакалаврів.

Студентам пропонувалося оцінити рівень сформованості зазначених в анкеті показників за п'ятибальною шкалою, де 1 бал вважався мінімальною оцінкою, а 5 балів – максимальною. Для кожного компонента було розраховано середньоарифметичне значення рівня його сформованості у балах. Результати статистичної обробки даних, отриманих після проведення констатувального зрізу, наведено в табл. 3.3.

Для розрахунку середнього значення оцінки по кожному компоненту була використана формула розрахунку середньої арифметичної зваженої. Такий підхід застосовується при розрахунку загальної середньої із групових середніх, якщо чисельність респондентів по групах не однакова [139, с. 81].

$$\bar{x}_{заг} = \frac{\sum \bar{x}_{гр} f_{гр}}{\sum f_{гр}}, \quad (3.2)$$

де $\bar{x}_{заг}$ – загальна середня зважена;

$\bar{x}_{гр}$ – групова середня;

$f_{гр}$ – кількість респондентів в групі.

Проведемо розрахунки загальної середньої зваженої оцінки на прикладі розрахунку рівня сформованості мотиваційно-цільового компонента:

$$\bar{x}_{заг} = (3,48 * (112 + 131) + 3,42 * (64 + 41) + 3,31 * 28 + 3,43 * 46 + 3,38 * (42 + 44)) / (112 + 131 + 64 + 41 + 28 + 46 + 42 + 44) = 3,44$$

Таблиця 3.3

Середні значення рівня сформованості компонентів професійної компетентності за результатами констатувального зрізу

Назва ВНЗ	Самооцінка рівня сформованості компонентів професійної компетентності, у балах			
	Мотиваційно-цільовий	Інформаційно-пізнавальний	Функціонально-практичний	Саморегулятивно-рефлексивний
Інститут підприємництва та сучасних технологій (ІПСТ), м. Житомир	3,48	3,48	4,16	3,37
Державний агроекологічний університет (ДАУ), м. Житомир	3,42	3,54	4,13	3,42
ПВНЗ "Європейський університет" (Житомирська філія)	3,31	3,36	3,97	3,35
Одеський державний екологічний університет (ОДЕУ), м. Одеса	3,43	3,53	4,19	3,45
Луцький державний технічний університет (ЛДТУ), м. Луцьк	3,38	3,62	4,18	3,39

Аналогічні розрахунки були проведені для інших компонентів професійної компетентності. Для обчислених загальних середніх зважених

оцінок рівня сформованості кожного компонента було розраховано довірчий інтервал (для рівня довірчої ймовірності 95 % при відповідній граничній похибці вибірки $\pm 4,4$ %). Результати обчислень представлені у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Загальні середні зважені оцінки рівнів сформованості компонентів професійної компетентності студентів-економістів

Назва компонента професійної компетентності	Оцінка рівня сформованості компонента
Мотиваційно-цільовий	$3,44 \pm 0,15$
Інформаційно-пізнавальний	$3,51 \pm 0,15$
Функціонально-практичний	$4,15 \pm 0,18$
Саморегулятивно-рефлексивний	$3,39 \pm 0,15$

Аналіз результатів констатувального зрізу дозволив виявити, що найменші показники рівня сформованості отримали саморегулятивно-рефлексивний та мотиваційно-цільовий компоненти; найвищу оцінку – функціонально-практичний компонент професійної компетентності. Детальне вивчення відповідей респондентів дозволило для кожного компонента виокремити показники, які отримали мінімальну оцінку.

Зокрема, студенти відзначили:

– для мотиваційно-цільового компонента: низький рівень вміння визначати свої життєві цілі, встановлювати їхню пріоритетність; недостатньо активну життєву і громадянську позицію; незацікавленість приймати активну участь у розв'язанні соціально-економічних та екологічних проблем суспільства;

– для інформаційно-пізнавального компонента: низький рівень знань наукових методів пізнання дійсності; недостатню обізнаність щодо змісту сучасної наукової картини світу; низький рівень володіння методами

системного, економетричного, фінансового аналізу діяльності економічних об'єктів;

– для функціонально-практичного компонента: недостатні вміння щодо підготовки і проведення публічних заходів (презентацій, прес-конференцій); неготовність нести персональну відповідальність за діяльність підлеглих;

– для саморегулятивно-рефлексивного компонента: недостатньо розвинені вміння долати власні недоліки та згубні звички, інтерпретувати невербальну інформацію у поведінці інших людей, дотримуватись встановлених термінів під час виконання завдань.

Отже, в процесі професійної підготовки студентів економічних спеціальностей необхідно більше уваги приділяти розвитку зазначених вище компетентностей, що дозволить підвищити загальний рівень сформованості професійної компетентності майбутніх економістів.

Такий підхід знайшов своє відображення в програмі авторського факультативного курсу "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання", реалізованого на формувальному етапі педагогічного експерименту.

Для участі у формувальному етапі експерименту було залучено 255 студентів IV курсу, які навчалися за спеціальностями: "Фінанси і кредит", "Економіка підприємства", "Економічна кібернетика", "Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності", "Менеджмент організацій і адміністрування" галузей знань "Економіка і підприємництво" та "Менеджмент" і сформували контрольну та експериментальну групи, склад яких наведений у табл. 3.5.

Склад контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі експерименту

Навчальний заклад	Назва спеціальності	Кількість студентів	
		контрольної групи	експериментальної групи
Інститут підприємництва та сучасних технологій (м. Житомир)	економічна кібернетика; фінанси і кредит	41	42
Житомирський національний агроекологічний університет (м. Житомир)	економіка підприємства; менеджмент зовнішньоекономічної діяльності	45	48
Луцький національний технічний університет, м. Луцьк	менеджмент організацій і адміністрування	25	23
Європейський університет (Житомирська філія)	економічна кібернетика	15	16
Всього:		126	129

На формувальному етапі експерименту (на початку та наприкінці його проведення) оцінювались рівні сформованості окремих компонентів професійної компетентності у студентів з контрольної та експериментальної груп згідно з запропонованими у розділі 2 критеріями і показниками. З цією метою застосовувались методи анкетування, опитування, тестування та дослідницький інструментарій, наведений у табл. 3.6.

Ефективність запропонованого методичного підходу щодо формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з'ясовувалася шляхом визначення динаміки зазначених у табл. 3.6 показників. Розглянемо більш докладно діагностичні методи, які застосовувалися для визначення необхідних показників.

**Дослідницький інструментарій для вивчення рівнів сформованості
професійної компетентності студентів економічних спеціальностей**

Компоненти професійної компетентності	Критерії	Показники	Методи вимірювання
Мотиваційно-цільовий	аксіологічний	<ul style="list-style-type: none"> • мотивація до навчання; • мотивація до професійної самореалізації; • орієнтація на успіх 	<ul style="list-style-type: none"> • тест діагностики мотивації до навчання; • тест визначення мотивації до професійної самореалізації; • тест діагностики мотивації на досягнення успіху
Інформаційно-пізнавальний	когнітивний	<ul style="list-style-type: none"> • фахові знання; • навчальна успішність; • обізнаність щодо глобальних економічних тенденцій; • загальнонаукова ерудиція 	<ul style="list-style-type: none"> • тест для визначення рівня фахових знань; • оцінка навчальної успішності; • тест визначення обізнаності щодо глобальних економічних тенденцій; • тест визначення рівня загальнонаукової ерудиції
Функціонально-практичний	діяльнісний	<ul style="list-style-type: none"> • фахові уміння; • творчий потенціал; • діловий потенціал; • комунікативна культура 	<ul style="list-style-type: none"> • тест для визначення рівня сформованості фахових умінь; • тест виявлення рівня творчого потенціалу; • тест виявлення рівня ділового потенціалу; • тест виявлення рівня комунікативної культури
Саморегулятивно-рефлексивний	особистісний	<ul style="list-style-type: none"> • соціально-рольовий репертуар; • емпатійні здібності; • орієнтація на здоровий спосіб життя; • самоорганізованість 	<ul style="list-style-type: none"> • тест виявлення рольового статусу; • тест визначення рівня емпатійних здібностей; • тест виявлення орієнтації на здоровий спосіб життя; • тест визначення ефективності використання часу

З метою визначення рівня сформованості мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності майбутніх економістів використовувалися тести, наведені у додатку Д, а саме:

– тест діагностики мотивації до навчання (додаток Д. 1), розроблений на основі опитувальника А. А. Реана і В. А. Якуніна, до якого додані твердження, що характеризують мотиви навчання, виділені В. Г. Леонтьєвим, а також твердження, отримані Н. Ц. Бадмаєвою [7, с. 151-154]. Тест складається із переліку основних мотивів до навчання (навчально-пізнавальних, професійних, комунікативних, уникнення невдачі, соціальних, мотивів престижу). За допомогою даного тесту було виявлено рівень мотивації студентів до навчання;

– тест визначення мотивації до професійної самореалізації (додаток Д. 2), розроблений на основі ОКХ економіста, а також методики діагностики по визначенню рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку [224, с. 421-424]. Питання даного тесту дозволяють визначити мотивацію та готовність майбутніх економістів до самостійної професійної діяльності;

– тест діагностики мотивації на досягнення успіху (додаток Д. 3), автором якого є Т. Елерс [188, с. 105-106]. За результатами цього тесту можна визначити, наскільки значною є спрямованість студента на досягнення цілей. Вважається, що людям з високим рівнем мотивації на досягнення успіху властиво уникати зайвого ризику в діяльності. Якщо мотивація на досягнення успіху низька, тобто студент більше орієнтується на уникнення невдач, ніж на успіх у діяльності, це може перешкоджати підвищенню його професійного рівня.

Діагностичний інструментарій, який використовувався з метою визначення рівня сформованості інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності майбутніх економістів, наведено у додатку Е. Під час дослідження були використані наступні тести:

– тест для визначення рівня фахових знань (додаток Е. 1), розроблений на основі освітньо-професійної програми та освітньо-кваліфікаційної

характеристики для ОКР "Бакалавр" за напрямом підготовки "Економіка і підприємництво", "Менеджмент і адміністрування" (див. табл. 3.5). Тест містить перелік змістовних модулів з циклу гуманітарних і загальноекономічних дисциплін, що вивчалися студентами на I-III курсах. Потрібно зазначити, що дані змістовні модулі співвідносяться з умінями, визначеними в ОКХ. За допомогою даного тесту студенти здійснювали самооцінку рівня знань з таких циклів навчальних дисциплін:

1) гуманітарні та фундаментальні дисципліни – "Філософія", "Історія України", "Ділова українська мова", "Політологія", "Соціологія", "Правознавство", "Екологія", "Безпека життєдіяльності", "Іноземна мова";

2) загальноекономічні дисципліни – "Політична економія", "Макроекономіка", "Мікроекономіка", "Менеджмент", "Маркетинг", "Вища математика", "Економетрія", "Статистика", "Фінанси", "Страховання", "Бухгалтерський облік", "Економічний аналіз", "Аудит", "Господарське законодавство", "Інформатика та комп'ютерна техніка";

– оцінка навчальної успішності передбачала розрахунок середнього балу навчальної успішності студентів за результатами екзаменаційних сесій. Оцінка здійснювалась відповідно до таких критеріїв: середній бал від 3,0 до 3,6 свідчить про низький рівень успішності у навчанні, від 3,7 до 4,3 – середній, від 4,4 до 5,0 – високий рівень навчальної успішності. Зауважимо, що між результатами навчальної успішності і самооцінкою студентів щодо рівня своїх фахових знань повинна простежуватись помітна кореляційна залежність;

– тест визначення обізнаності щодо глобальних економічних тенденцій (додаток Е. 2), розроблений на основі тренінгів і тестових завдань з економіки [181, с. 607-614; 217], а також програм навчальних дисциплін "Міжнародні фінанси", "Міжнародна економіка", дозволяє виявити рівень фахової ерудиції майбутніх економістів;

– тест визначення рівня загальнонаукової ерудиції (додаток Е. 3), розроблений на основі програми навчальної дисципліни "Концепції сучасного природознавства".

Для визначення рівня сформованості функціонально-практичного компонента професійної компетентності студентів економічних спеціальностей використовувалися тести, наведені у додатку Ж, а саме:

- тест для визначення студентами рівня сформованості своїх фахових умінь, розроблений на основі освітньо-професійної програми та освітньо-кваліфікаційної характеристики для ОКР "бакалавр" напрямів підготовки "Економіка і підприємництво", "Менеджмент і адміністрування" (додаток Ж. 1);

- тест виявлення творчого потенціалу студентів економічних спеціальностей (додаток Ж. 2), зміст якого наведено у роботі В. І. Тернопільської [216];

- тест виявлення рівня ділового потенціалу майбутніх економістів (додаток Ж. 3), адаптований відповідно до матеріалів, викладених у роботах Н. О. Теленкової [214, с. 126-130] та С. Колосової [113, с. 88-89, 96-97], який дозволяє зробити висновок про ступінь готовності студентів до ведення власного бізнесу та адаптації до сучасних ринкових умов;

- тест виявлення рівня комунікативної культури (додаток Ж. 4), розроблений за методикою В. В. Соколової [204], М. Шнайдера [224; с. 120-121], який дозволив визначити рівень розвитку комунікативної культури у студентів економічних спеціальностей, як однієї з важливих компетентностей фахівця економічного профілю.

Вивчення рівня сформованості саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності майбутніх економістів здійснювалось за допомогою діагностичного інструментарію, наведеного у додатку З. Зокрема, в процесі дослідження використовувались:

- тест виявлення рольового статусу (додаток З.1), або "Тест 20-ти висловлювань" М. Куна та Т. Макпартленда [124, с. 180-187], за допомогою якого виявлялися соціально-рольові самооцінки студента, усвідомлення ним себе як різнобічної особистості;

- тест визначення рівня емпатійних здібностей (додаток З.2) згідно з методикою, яку виклала О. Ф. Кисла [104]. Виявлення рівня розвитку

емпатійності молодих людей допомагає проаналізувати особливості прояву багатьох аспектів особистості студента в процесі формування його професійної компетентності;

- тест виявлення орієнтації на здоровий спосіб життя (додаток 3.3) згідно з методикою Н. О. Теленкової [214, с. 104-107];

- тест визначення ефективності використання часу (додаток 3.4) за методикою, що застосовується у тайм-менеджменті, яка викладена у О. М. Азарової [1, с. 6-11, с. 70-73].

Усі показники, що досліджувалися, було диференційовано на три рівні: високий, середній та низький. Потім розраховувалось середньоарифметичне значення показників, яке представляло собою оцінку рівня сформованості мотиваційно-цільового, інформаційно-пізнавального, функціонально-практичного та саморегулятивно-рефлексивного компонентів професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

3.2. Організаційно-методичне та програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання

Розроблена модель та здійснений аналіз проблем, виявлених під час проведення констатувального етапу експерименту, дозволили обґрунтувати зміст, форми, методи і засоби формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей під час їх професійної підготовки з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання.

Як зазначалось вище, професійна підготовка компетентного фахівця повинна ґрунтуватися на сучасних наукових підходах, загальнодидактичних принципах і принципах професійного навчання. Здійснений аналіз ключових понять дослідження "компетентність" та "професійна компетентність" дозволяє стверджувати, що системний підхід, який одночасно виражає ідеї акмеологічної концепції формування професійних якостей особистості, може вважатися основним у тому сенсі, що навколо цього підходу потрібно організовувати усі напрямки формування професійної компетентності фахівця.

Системний підхід орієнтується на концепцію розвитку особистості і передбачає реалізацію принципу "талант як синтез множини талантів" [239, с. 6-12]. Відповідно до зазначеного принципу, здатність до певного виду діяльності чи життєвої активності впливає зі здатності до інших. Саме тому завдання формування професійної компетентності майбутнього економіста не може бути здійснено поза межами розвитку так званих "побічних" здібностей.

Отже, необхідною умовою успішного формування компетентного фахівця є спрямованість навчального процесу на комплексний розвиток особистості, орієнтація на формування не лише професійних знань, умінь, навичок, а й особистісних компетентностей студента. Врахування у навчальному процесі ВНЗ зазначеної умови відповідає особистісно-орієнтованому підходу та

принципу багатoproфiльностi сучасного фахiвця-економiста i сприятиме становленню гармонiйної особистостi студента.

Як зазначає О. В. Плахотник, в системi сучасної освiти "головну увагу необхідно зосередити на розвитку творчих якостей людини, її здiбностей до самостiйних дiй в умовах невизначеностi, а також на розвитку здiбностей до навчання, придбання нових знань" [166, с. 277]. Отже, в процесi формування професiйної компетентностi майбутнiх економiстiв базовим завданням постає необхіднiсть розвитку у студентiв творчих якостей. Одним iз перспективних напрямiв розвитку творчих здiбностей у майбутнiх фахiвцiв економiчного профiлю є використання можливостей когнiтивної комп'ютерної графiки.

Державний стандарт України визначає поняття "комп'ютерна графiка" як сукупнiсть методiв i способiв перетворення даних у графiчне зображення i графiчного зображення у данi за допомогою комп'ютера [195]. Як наукова дисциплiна комп'ютерна графiка розробляє технологiї отримання, обробки та вiзуалiзацiї графiчної iнформацiї засобами обчислювальної технiки.

Почавши свiй розвиток в 50-х рр. ХХ ст., комп'ютерна графiка до теперiшнього часу пройшла шлях вiд екзотичних експериментiв до одного з найважливиших, всепроникних iнструментiв сучасної цивiлiзацiї, який знаходить застосування, починаючи вiд наукових дослiджень, автоматизацiї проектування i виготовлення виробiв, економiки, медицини, екологiї, засобiв масової iнформацiї, дозвiлля i закінчуючи побутовими приладами.

Зазначимо, що з початку 90-х рокiв i до сьогодишнього часу графiчний iнтерфейс виступає основним засобом спілкування людини з ЕОМ [57, с. 14-17]. В останнiй час на базi засобiв комп'ютерної графiки, технологiй вiртуальної реальностi та iнших прогресивних технологiй з'явилися не схожi нi на що з ранiше вiдомого напрямки виробництва та професiї, навлiть середовища та способи взаємодiї мiж людьми. Отже, без перебiльшення можна сказати, що технологiї комп'ютерної графiки у наш час використовуються у всiх сферах людської дiяльностi. Саме тому педагогiв-дослiдникiв все бiльше цікавлять

можливості використання статичних та динамічних графічних образів та символів з дидактичною чи виховною метою.

Сьогодні в комп'ютерній графіці прийнято вирізняти декілька основних видів: образотворчу, аналітичну, перцептивну та когнітивну графіку.

Основними об'єктами образотворчої графіки є синтезовані зображення. На основі обраної оператором математичної моделі об'єкта за заданими формулами комп'ютер генерує зображення об'єкта на екрані. Після цього оператор може змінювати початкові формули математичної моделі і спостерігати за змінами зображення об'єкта. Прикладом образотворчої графіки є моделювання зміни графічних образів математичних функцій в залежності від зміни значень коефіцієнтів. Отже, основним завданням образотворчої комп'ютерної графіки є відтворення зображення об'єкта за заданою моделлю.

Аналітична комп'ютерна графіка оперує числовим (дискретним) описом фотографічних зображень (найчастіше у вигляді математичної матриці чи масиву даних). Маючи таке зображення, оператор може обробляти його, зокрема, змінювати розміри, масштаби чи пропорції, обертати, нахилити чи зміщувати окремі частини або зображення в цілому. Інструментарій аналітичної графіки надає можливість змінювати колір, насиченість чи яскравість окремих фрагментів або всього зображення. Досить цікавою є можливість змішування окремих фрагментів різних зображень (такі алгоритми обробки графічних даних отримали назву "морфінг", або "колаж"). Необхідно зазначити, що всі механізми обробки масивів графічної інформації, які застосовуються в аналітичній графіці, на кінцевому етапі потребують використання методів образотворчої графіки для відтворення остаточного результату.

Перцептивна комп'ютерна графіка займається дослідженням та аналізом абстрактних моделей графічних об'єктів та взаємозв'язків між ними. При цьому самі об'єкти можуть бути як синтезованими, так і виділеними (розпізнаними) на фотознімках [57, с. 19]. Більшість алгоритмів розпізнавання та аналізу сцен базуються на принципі виділення характерних рис, що формують графічний об'єкт чи групу об'єктів.

Отже, основними завданнями перцептивної комп'ютерної графіки є розпізнавання образів, виділення та класифікація властивостей графічних об'єктів. Методи аналізу сцен широко використовуються, зокрема, при обробці аерокосмічних та рентгенівських знімків, розпізнаванні креслень, друкованого та рукописного тексту. Потрібно зазначити, що алгоритми перцептивної графіки під час аналізу сцен використовують всі методи роботи з масивами графічної інформації, розроблені в межах аналітичної графіки, а також всі способи генерації зображення, розроблені в межах образотворчої графіки.

Когнітивна комп'ютерна графіка використовується в процесі проведення наукових досліджень і сприяє народженню нового наукового знання. Загальна послідовність наукового пізнання полягає у висуванні гіпотези і циклічному просуванні від побудованої на її основі моделі об'єкта чи явища до певного рішення, результатом якого є знання.

Як відомо, людське пізнання використовує два основних механізми мислення, за кожним з яких закріплена відповідна півкуля мозку. Ліва півкуля мозку відповідає за логіко-вербальний тип мислення, який маніпулює послідовностями окремих символів (об'єктів) та є основою прагматичного світосприйняття. Права півкуля мозку маніпулює цілісними конструкціями, працює з чуттєвими образами і уявленнями про них та є основою містичного світосприйняття.

Необхідно акцентувати увагу на існуванні ще однієї закономірності: права півкуля головного мозку спрямована на сприйняття мелодійного аспекту музичної і вербальної інформації, а ліва надає перевагу її ритмічному малюнку. Таким чином, слова і, взагалі, вся вербальна і невербальна інформація, може бути проаналізована з позиції її приналежності до "правої" або "лівої" інформації. Таким чином, півкулі головного мозку людини, що є її психосоматичним "фокусом", виявляють достатньо просту сенсорно-когнітивну схему сприйняття світу, коли усе "континуальне" сприймається переважно правою, а усе "дискретне" – лівою півкулею.

Процес творчості передбачає функціональне узгодження психічних стратегій півкуль, які у звичайному стані прагнуть домінувати одна над одною. Тому синергетичне поєднання півкульових стратегій пізнання та освоєння світу передбачає поєднання наочного та абстрактного (вербального) аспектів в одному навчальному контексті.

Зазначений метод інтеграції півкульових стратегій у навчанні ілюструється досить ефективною педагогічною системою В. Ф. Шаталова, в якій використовується принцип півкульового синтезу, коли у рамках навчального процесу приводяться до гармонії два аспекти людської психіки – "правий" (конкретний) та "лівий" (абстрактний). Навчання побудоване таким чином, що, з одного боку, учні одержують той чи інший набір конкретних фактів (математичних, історичних, географічних тощо), а з іншого – всі ці факти перекладаються на мову опорних сигналів, які є абстрактними категоріями.

Учні вчаться цілеспрямовано та регулярно оперувати одночасно двома протилежними один по відношенню до іншого рядами реалій нашого життя, здійснюючи їх взаємну трансформацію, коли конкретне сприймається та розуміється через абстрактне, а абстрактне – через конкретне. Достатньо тривала практика приведення до функціональної єдності право та лівопівкульової стратегій психічної активності сприяє формуванню установки на "інтегральну" психічну активність, у межах якої виявляється прагнення до творчості і, як результат – значно інтенсифікується навчальна діяльність [235, с. 122].

Важливо відзначити, що мозок людини не лише здатний працювати з двома способами представлення інформації, а й вміє співвідносити ці два способи, робити переходи від одного представлення до іншого, причому з образами мозок працює більш ефективно, ніж сучасна ПЕОМ [205].

У цьому контексті основна проблема і задача когнітивної комп'ютерної графіки – створення таких моделей представлення знань, в яких можна було б однаково відображати як об'єкти, характерні для логічного (символічного,

алгебраїчного) мислення, так і об'єкти, характерні для образного мислення. Іншими важливими завданнями є візуалізація тих знань, для яких не існує символічних описів, а також пошук шляхів переходу від образу до формулювання гіпотези про механізми і процеси, які представлені цими (динамічними) образами на екрані дисплея.

На даний час прийнято розрізняти ілюстративну і когнітивну функції комп'ютерної графіки [94]. Ілюстративна функція дозволяє втілити в найбільш адекватному візуальному оформленні те, що вже відоме, тобто те, що вже існує у матеріальному світі, або існує як ідея у думках людини. Натомість, когнітивна функція комп'ютерної графіки полягає в тому, щоб за допомогою створеного комп'ютером графічного образу отримати нове, тобто те, яке не існує навіть в думках фахівця, знання, або, принаймні, сприяти розумовому процесу створення нового знання.

Сьогодні можна відзначити тенденцію зміщення акцентів у використанні можливостей комп'ютерної графіки. Ілюстративна функція, притаманна початковому етапу розвитку комп'ютерної графіки, заміщується функцією когнітивною, яка дозволяє активізувати вроджену здатність людського мозку мислити складними просторовими образами, хоча іноді відмінності між ілюстративною і когнітивною функціями комп'ютерної графіки є досить умовними. В окремих випадках графічний образ, поданий у вигляді ілюстрації, може сприяти народженню нової ідеї, отже, ілюстративна за задумом функція комп'ютерного зображення перетворюється на функцію когнітивну. З іншого боку, в процесі пізнання властивостей об'єкта, когнітивна функція графічного образу може перетворюватися на ілюстративну. Проте, принципові відмінності у логічному та інтуїтивному механізмах мислення людини, і, як наслідок, відмінності у формах представлення знань та способах їх сприйняття, роблять корисним в методологічному плані виокремлення ілюстративної та когнітивної функцій комп'ютерної графіки (рис. 3.2).

Така диференціація дозволяє більш чітко формулювати дидактичні цілі щодо зображень, створених за допомогою алгоритмів комп'ютерної графіки, в

процесі розробки комп'ютерно орієнтованих технологій навчання. Ілюстративні функції комп'ютерної графіки найчастіше реалізуються в технологіях навчання, які оперують знаннями декларативного типу. При застосуванні таких технологій здійснюється передача студентам тієї частини знання, яка представлена у вигляді попередньо підготовленої інформації. Зазвичай, така інформація подається у формі графічних статичних чи динамічних ілюстрацій (іноді зі звуковим супроводом).

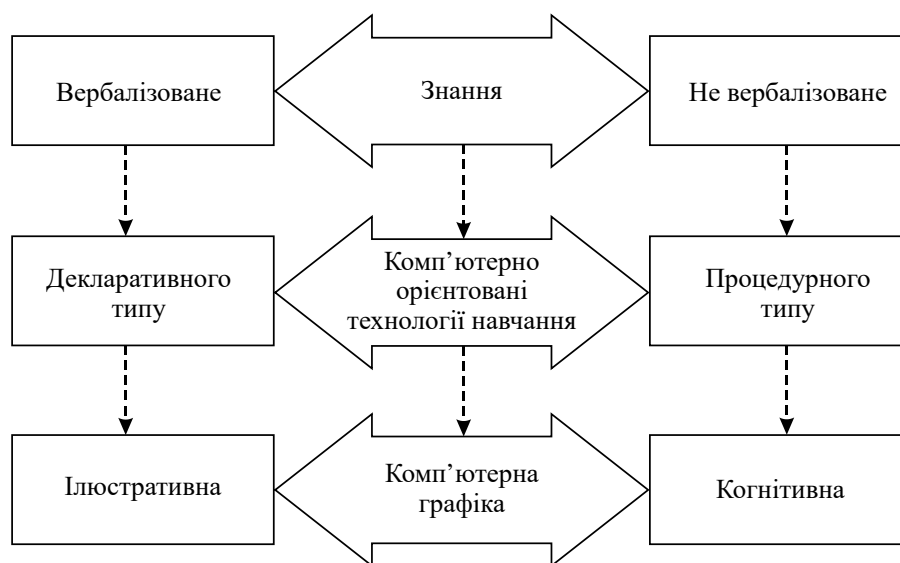

Рис. 3.2. Генезисна диференціація ілюстративної та когнітивної функцій комп'ютерної графіки

Інтерактивна когнітивна функція комп'ютерної графіки виявляється при застосуванні комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, які оперують знаннями процедурного типу, тобто студенти отримують знання в процесі дослідження поведінки об'єкта чи процесу, заданого його математичною моделлю та представленого у вигляді сукупності графічних образів.

Поява когнітивної комп'ютерної графіки стала передумовою переходу від екстенсивного розвитку природного інтелекту до інтенсивного розвитку, що характеризується глобальною комп'ютеризацією. Зазначені процеси породжують людино-машинні технології пізнання, важливим моментом яких є безпосередній, цілеспрямований, активний вплив на підсвідомі інтуїтивні

механізми образного мислення. Одним з яскравих і найбільш ранніх прикладів застосування когнітивної комп'ютерної графіки є робота Ч. Страуса "Несподіване застосування ЕОМ у чистій математиці". В ній показано, як для аналізу складних алгебраїчних кривих використовується "n-мірна дошка" на основі графічного дисплею. Користуючись пристроями введення і змінюючи параметри досліджуваної залежності, математик може легко одержувати складні геометричні образи відповідно до результатів обчислень. Також він може легко керувати поточними значеннями параметрів, тим самим поглиблюючи своє розуміння ролі варіацій цих параметрів. В результаті було отримано декілька нових теорем і визначені напрямки подальших досліджень n-мірних масивів [57, с. 22].

Комп'ютерна графіка постає потужним засобом, який необхідно більш широко використовувати в процесі формування професійної компетентності майбутніх економістів, застосовуючи її можливості при вирішенні конкретних економічних задач. В сучасних економічних умовах без своєчасного та якісного аналізу інформації неможлива продуктивна робота економіста або управлінського працівника будь-якого рангу. Статистика і економіка оперують дуже великими масивами інформації, які описують соціально-економічні явища і процеси. Всебічний і глибокий аналіз таких обсягів інформації потребує використання різних спеціальних методів, важливе місце серед яких займають методи графічного представлення економічних та статистичних даних.

Завдяки своїй наочності графічні методи дають можливість істотно полегшити сприйняття, обробку та аналіз інформації, представити розвиток економічних ситуацій, з необхідною точністю відобразити залежність між економічними параметрами. Графічні зображення є важливим засобом тлумачення і аналізу бізнес-процесів, а в деяких випадках – єдиним і незамінним засобом їх узагальнення і пізнання. Зокрема, при одночасному вивченні декількох взаємопов'язаних інформаційно-фінансових потоків, є сенс використовувати їх графічне зображення, оскільки це дозволяє економісту оперативно встановити існуючі між цими потоками співвідношення і зв'язки.

До цього варто додати, що графічне представлення економічних процесів часто служить основою, фундаментом для розробки гіпотез, нових положень, направлених на подальше, поглиблене вивчення певної групи економічних об'єктів та бізнес-процесів, пов'язаних з їх діяльністю. Завдяки простоті і виразності графічні зображення мають також важливе значення в популяризації статистичних даних.

З точки зору концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини поєднання потужних ресурсів комп'ютерної графіки разом з методом опорних сигналів є ефективним засобом представлення навчального матеріалу [64]. Інформація, що подається студентам, диференційним чином розташовується у правому (вербальному) та лівому (образному) зоровому полі, що відповідає півкульовим стратегіям обробки інформації людиною та сприяє синергетичному ефекту зближення півкульових функцій головного мозку. Отже, з одного боку, студентам пропонується вербальна інформація, яка пояснює певні навчальні об'єкти на вербальному рівні, а з іншого, ця сама інформація представляється на рівні графічного образу. З нашої точки зору, зазначений метод може використовуватись під час викладання багатьох навчальних дисциплін.

Ще одним ефективним підходом до розвитку професійно-орієнтованого мислення майбутніх економістів є розв'язання завдань творчого, дослідницького характеру шляхом використання у навчальній практиці автоматизованих систем, в основі яких закладені функціональні можливості когнітивної комп'ютерної графіки. Вирішення таких задач дозволяє зменшити кількість рутинних операцій та зробити можливим проведення різних моделюючих експериментів на математичних моделях економічних об'єктів. Необхідно зазначити, що процес формування професійних навичок при використанні навчальних систем, які оперують знаннями процедурного типу, спирається на інтуїтивний правокульовий механізм мислення, тому такі навички значною мірою мають особистісний характер, оскільки кожен індивідум формує власні прийоми підсвідомої розумової діяльності.

Здійснений огляд комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, зокрема, спеціалізованих навчальних програм, які використовуються в процесі професійної підготовки студентів економічних спеціальностей (підрозділ 1.3), дозволив виявити практичну відсутність повноцінних аналітичних систем моделювання, аналізу та візуалізації фінансового стану економічного об'єкта, які бажано було б застосовувати при підготовці майбутніх економістів. Саме тому автором була розроблена інтерактивна комп'ютерна система "Метабізнес моделер".

В основу роботи даної програми покладені функціональні математичні моделі захищеності бізнесу, розроблені Ю. О. Тимоніним [219; 220] (додаток І). Під терміном "захищеність" в теорії систем розуміють властивість активних систем нормально функціонувати при наявності шкідливих впливів середовища шляхом застосування засобів захисту. Захищеність бізнесу – це інтегральна характеристика, яка описує поведінку системи в економічному середовищі та передбачає виконання вимог надійності та керованості. Оцінка захищеності бізнесу – один із важливих показників, на основі якого приймаються певні управлінські рішення. Комп'ютерна система "Метабізнес моделер" призначена для моделювання та візуалізації стану економічних показників різноманітних об'єктів господарської діяльності та оцінки захищеності бізнесу. Вона складається з 4-х модулів, кожен з яких виконує відповідну функцію (рис.3.3).

Рис. 3.3. Структура інформаційної системи моделювання та візуалізації стану економічних показників

Основні функції системи: розрахунок показників, необхідних для моделювання та візуалізації; розрахунок оцінки фінансового стану підприємства; порівняння з еталонним значенням, визначення відхилень; побудова графічного образу стану економічного об'єкта на фазовій площині (рис. 3.4).

Рис. 3.4. Графічна інтерпретація бізнес-процесу "моделювання та візуалізація фінансового стану підприємства"

Таким чином, процес роботи з програмою включає наступні етапи:

1. Введення даних бухгалтерської звітності. На цьому етапі студенти вчаться пов'язувати дані, отримані з різних бухгалтерських форм звітності з основними узагальненими показниками функціонування економічного об'єкта.

2. Розрахунок фінансових коефіцієнтів. На основі введених даних відбувається розрахунок основних коефіцієнтів, необхідних для оцінки захищеності підприємства.

3. Моделювання стану економічних показників підприємства. На основі даних, отриманих на попередньому етапі, програма здійснює моделювання стану економічних показників підприємства. Усі необхідні розрахунки, а також побудову зображення в режимі реального часу програма здійснює автоматично. Результат відображається в межах окремого вікна інформаційної системи у вигляді графічних образів різного кольору на фазовій площині чотирьох параметрів.

4. Розрахунок відхилень від еталону відбувається шляхом порівняння отриманого значення захищеності бізнесу з еталонним значенням. Програма дозволяє розглянути додаткові механізми захисту бізнесу, зокрема, "перехід в тінь". Результат вибору типу стратегії захисту змінює інтерфейс користувача: з'являються додаткові параметри управління станом економічного об'єкта.

На рис. 3.5 наведено результати роботи інтерактивної комп'ютерної програми "Метабізнес моделер".

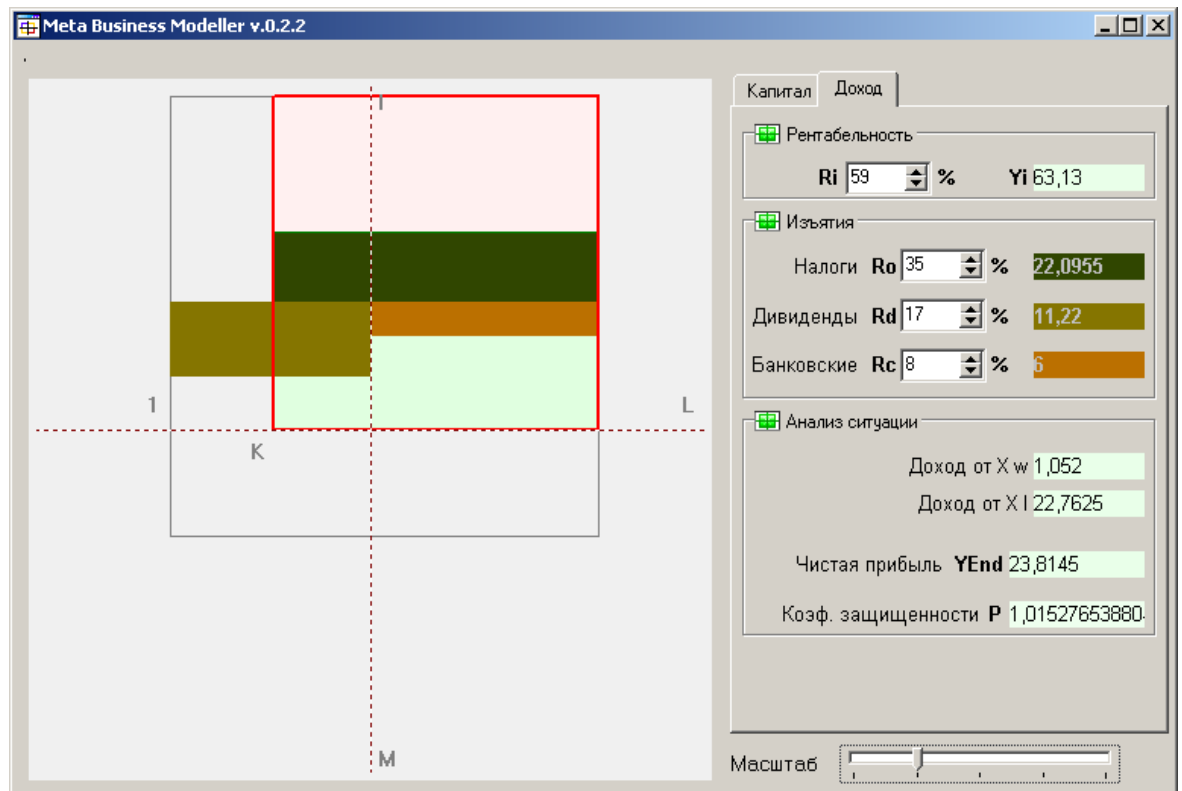

Рис. 3.5. Робоче вікно програми "Метабізнес моделер"

Розвинений багатовіконний інтерфейс програми надає можливість легко змінювати основні параметри, що характеризують поведінку економічного об'єкта, і в режимі реального часу отримувати показники його фінансового стану. Наприклад, можна дослідити, як зміниться ступінь захищеності бізнесу при зміні ставки оподаткування або при зменшенні активної частки капіталу. Завдяки інтерактивним інструментам системи студенти в режимі реального часу мають змогу "відчути" граничні значення параметрів, перебільшення яких означає втрату стійкості управління та банкрутство економічного об'єкта.

Отже, можна констатувати, що використання дидактичних можливостей комп'ютерної графіки при підготовці студентів-економістів є досить перспективним і має значний потенціал. Саме інтерактивні графічні образи, створені комп'ютером на основі функціональних або імітаційних математичних моделей, дозволяють кожному студенту сформувати власне "відчуття" об'єкта дослідження, дослідити всі зв'язки між складовими частинами об'єкта та із зовнішнім середовищем. При цьому потрібно зазначити, що згенеровані зображення виконують, перш за все, когнітивну, а не ілюстративну функцію, оскільки в процесі спілкування студента з комп'ютерними системами процедурного типу формуються індивідуальні, неповторні компоненти знань.

Як засвідчує наш педагогічний досвід, застосування інтерактивної комп'ютерної системи "Метабізнес моделер" при підготовці студентів-економістів дозволяє:

- значно розширити можливості подання навчальної інформації за рахунок використання інструментів комп'ютерної графіки. При цьому у студентів формуються уміння працювати з великими масивами інформації, вміння якісно оцінювати групи даних, навички аналітичного та синтетичного мислення, вміння переходити від образу до його числової репрезентації та інтерпретації;

- моделювати в режимі реального часу результати впливу керуючих дій на поведінку економічного об'єкта, тобто сприяє формуванню у студентів рефлексії своєї діяльності. При проведенні інтерактивного дослідження за

допомогою даної програми у студентів виникає відчуття зворотного зв'язку (який є наріжним аспектом формування рефлексивних умінь), відбувається формування творчо-інтуїтивного мислення, вміння передбачати події економічного характеру, екстраполювати економічні процеси, уміння узагальнювати масиви інформації та передбачити динаміку становлення і розвитку економічних процесів, уміння узагальнювати отримані раніше економічні знання, проводити паралелі між різними за типами економічними об'єктами.

Участь студента в експерименті з моделюванням в режимі реального часу відіграє велику роль у процесі переходу знань в уміння та навички. В даному випадку реалізується контекстний аспект навчального процесу, коли навчання практично повністю моделює, відтворює реальну поведінку економічних бізнес-об'єктів та процесів. Через рефлексію своєї діяльності у студентів-економістів відбувається формування регулятивних, волевих якостей та умінь;

– забезпечити активність студентів на заняттях за рахунок зростання рівня їх зацікавленості та самостійності під час інтерактивної взаємодії з програмою. В даному випадку реалізується принцип інтерактивності (наявний зворотній зв'язок, ущільнення часу розгортання та розвитку економічних подій, коли результат економічних процесів, наслідки від зміни економічних параметрів відбуваються практично миттєво). Така зацікавленість, безперечно, сприяє підвищенню пізнавальної активності у навчальній діяльності;

– підсилити мотивацію навчальної діяльності шляхом наближення змісту навчальних завдань до реальних задач функціонування економічних об'єктів, що надає можливість подальшого використання набутих знань і вмінь у майбутній професійній діяльності (відбувається прояв суб'єктно-діяльнісного аспекту навчального процесу);

– збагатити навчальні задачі нестандартними умовами, що сприяє формуванню більш глибокого, творчого стилю мислення студентів (творче мислення та творчі якості пов'язуються із здатністю людини діяти у

нестандартних, критичних багатозначних ситуаціях, у т. ч., за умов повної чи часткової невизначеності);

– застосовувати мережні (дистанційні) комп'ютерні засоби управління навчальною діяльністю студентів, що значно підсилює гнучкість моніторингу та управління, якість контролю результатів виконання завдань. При використанні певних мережних технологій існує можливість застосування моніторингу навчальної діяльності. В цьому випадку через взаємодію студентів та викладача відбувається розвиток комунікативних умінь та соціальної перцепції у студентів.

Отже, використання можливостей комп'ютерної системи "Метабізнес моделер" при підготовці студентів економічних спеціальностей сприяє кращому засвоєнню економічних знань, насичує їх новими комплексними асоціативними зв'язками, збагачує додатковими міждисциплінарними паралелями та сприяє формуванню професійної компетентності фахівців економічного профілю.

Задача підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів була реалізована у авторському факультативному курсі, який проводився протягом навчального року зі студентами IV курсу економічних спеціальностей ВНЗ III-IV рівнів акредитації у рамках формувального етапу педагогічного експерименту.

Під час розробки факультативного курсу ми керувалися необхідністю спрямування психолого-педагогічних впливів на розвиток усіх чотирьох компонентів змістової структури професійної компетентності майбутніх економістів. Отже, метою факультативного курсу було визначено: підвищення рівня сформованості професійної компетентності майбутніх економістів. Для досягнення даної мети були сформульовані наступні завдання проведення факультативу:

– стимулювання зростання у студентів інтересу до майбутньої професійної діяльності, усвідомлення соціальної цінності обраної професії;

- розвиток позитивного ставлення до професії економіста, позитивної внутрішньої мотивації до постійного професійного удосконалення;
- розвиток у студентської молоді ціннісних орієнтацій, набуття знань щодо технології визначення, планування і досягнення важливих життєвих цілей;
- поглиблення теоретико-методологічних фахових знань, а також підвищення рівня знань у сфері гуманітарних, природничо-наукових дисциплін, загальнонаукової ерудиції в цілому;
- розвиток і вдосконалення у студентів аналітичних, управлінських, інформаційно-комп'ютерних, творчих, комунікативних компетентностей;
- орієнтація студентської молоді на ведення здорового способу життя;
- розвиток у майбутніх економістів знань і навичок самоспостереження, саморегуляції, рефлексії, волевих умінь, емпатійних якостей.

Зазначеній меті відповідав тематичний план проведення факультативного курсу "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання", розрахований на 64 години (додаток Б). Потрібно зазначити, що факультативні заняття проводились із застосуванням комп'ютерно орієнтованих форм, методів і засобів навчання: лекцій у вигляді мультимедійних презентацій, семінарів-дискусій, інтелектуальних і ділових ігор, практичних і лабораторних робіт, самостійної роботи, тренінгів, тестування, з використанням ІКТ. Було організоване електронне листування між учасниками факультативу та викладачем, проведено мережну конференцію.

Перелік основного апаратного та програмного забезпечення, необхідного для організації та проведення факультативного курсу, з описом особливостей його використання, наведено у додатку В. На рис. 3.6 зображена схема обладнання комп'ютерного класу, призначеного для проведення факультативного курсу.

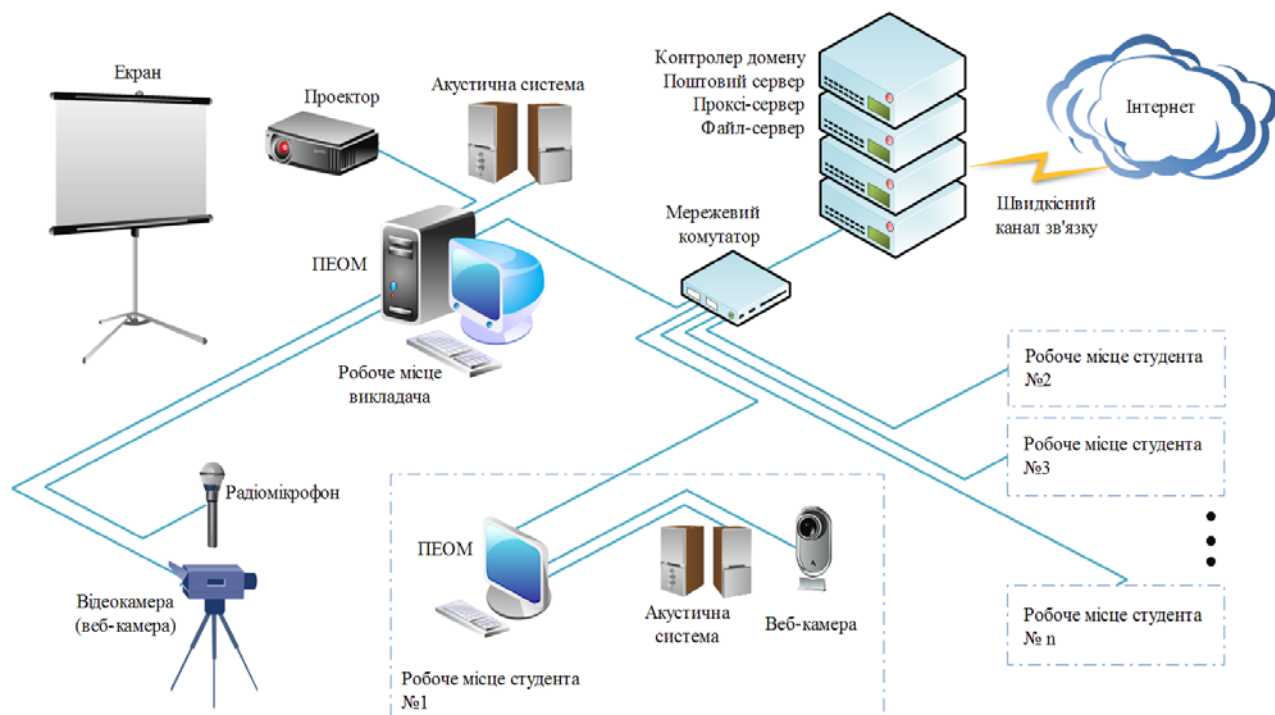

Рис. 3.6. Схема обладнання комп'ютерного класу, призначеного для проведення факультативного курсу

Факультатив передбачав вхідне і вихідне тестування студентів, яке здійснювалось за допомогою наведеного у підрозділі 3.1 діагностичного інструментарію та комп'ютерної програми "Тестовик" (додаток К). Програма "Тестовик" містить у своїй архітектурі модулі, які дозволяють організувати тестування у розгалужених мережах з файл-сервером та значною кількістю робочих місць (терміналів). Приклад такої мережі з окремими робочими місцями для викладачів та адміністратора бази даних наведено на рис. 3.7.

Впродовж факультативного курсу проводилися тренінгові заняття з метою формування певних особистісних компетентностей студентів. Зміст тренінгових програм наведено у додатку Л. Зокрема, в основу тренінгу "Розвиток творчих здібностей" покладено принципи функціональної асиметрії головного мозку та функціональної синхронізації півкуль під час обробки різної за типом інформації в момент, коли інформаційні потоки правопівкульового та лівопівкульового ряду надходять одночасно. Теоретичною основою тренінгу слугувала робота С. В. Гіппіус [45]. Дія зазначеного тренінгу спрямована на

розвиток механізмів синхронної взаємодії півкуль головного мозку при вирішенні нетривіальних задач, що є підґрунтям для формування навичок парадоксального мислення та вміння знаходити нестандартні рішення в складних ситуаціях. На розвиток творчої особистості спрямовані також творчі рольові ігри (додаток М).

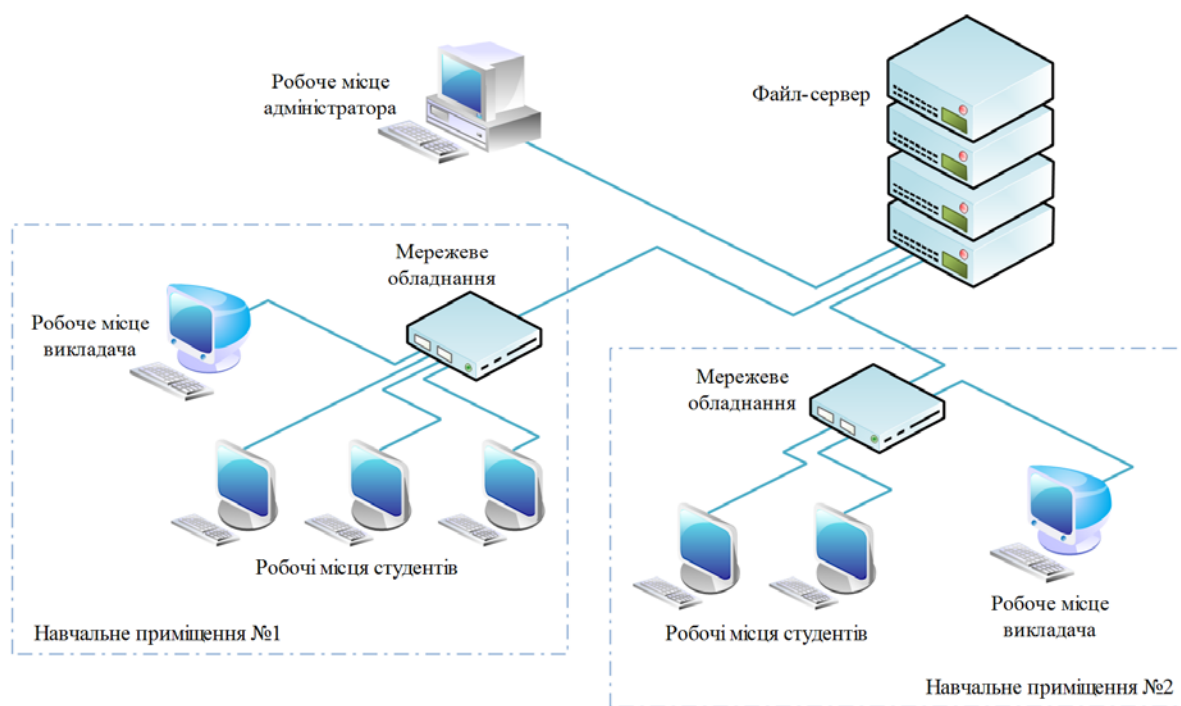

Рис. 3.7. Топологія мережі, яка використовувалась для проведення тестування студентів за допомогою програми "Тестовик"

Проведення тренінгів з формування вмінь саморегуляції емоцій було спрямоване на те, щоб навчити студентів усвідомленню самого себе, свого "Я", основним прийомам релаксації та володіння своїми емоціями, сформувати в них відповідальність за власні емоційні прояви та поведінку. Проводились також тренінги з розвитку емпатійних, комунікативних умінь.

Отже, психолого-педагогічні тренінги, що були реалізовані у рамках факультативу, сприяли розвитку творчих якостей студента, його соціальної перцепції та емпатійності, здатності до ефективної саморегуляції, самоконтролю, соціально-рольового, комунікативного аспекту, які постають потужним когнітивним ресурсом майбутніх економістів. Для проведення

тренінгів була створена мультимодульна комп'ютерна програма "Тренінг-курс". Функціональна схема даної програми наведена на рис. 3.8.

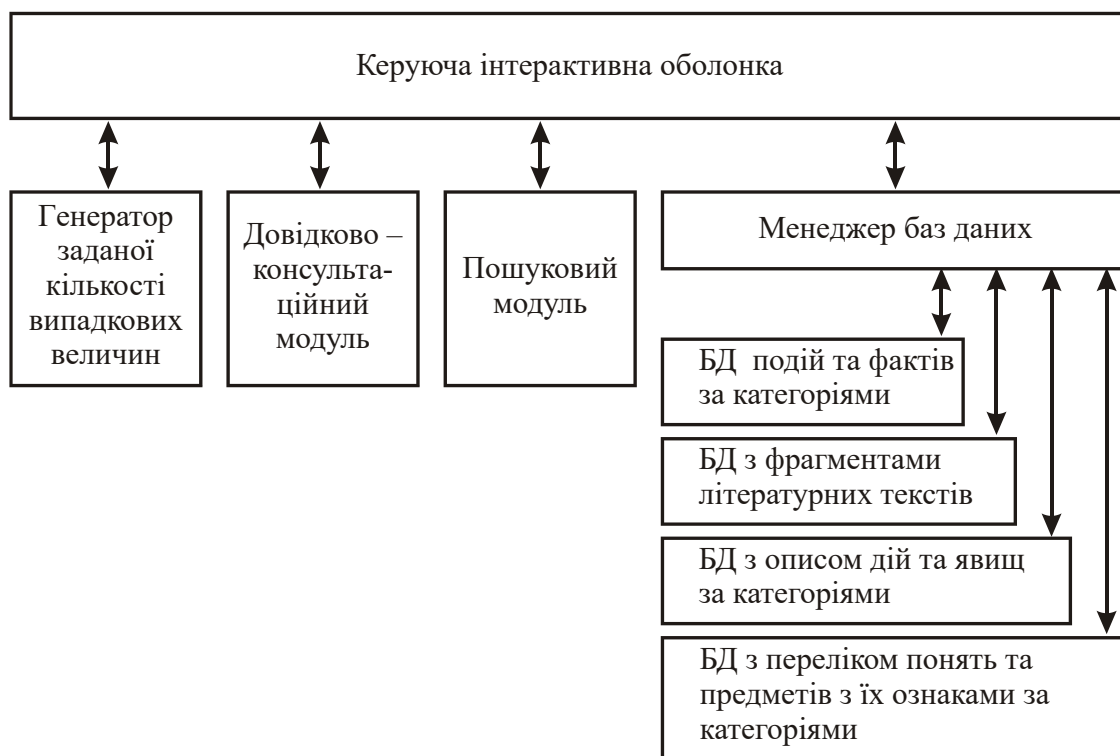

Рис. 3.8. Функціональна схема програми "Тренінг-курс"

Структура мультимедійного забезпечення тренінгового курсу наведена у додатку Н. Практика застосування таких інтерактивних комп'ютерно орієнтованих технологій навчання підтвердила реальну можливість підвищення ефективності використання навчального часу, що відбувається за рахунок зосередження значних масивів корисної інформації, швидкого доступу до неї та автоматизації механізму пошуку.

Потрібно зазначити, що в процесі проведення факультативного курсу студентам було запропоновано прийняти участь у спільній роботі над проектами. Темі проектів студентські групи обирали самостійно. На заняттях факультативу студенти мали можливість ознайомитись та отримати практичний досвід роботи з багатьма сучасними програмними продуктами. Набуті знання і вміння були використані під час підготовки та презентації студентських проектів.

Застосування комп'ютерно орієнтованих технологій навчання дозволяє розвивати у студентів уміння вольового самоконтролю через їх залучення до процесів віртуально-симулятивного маніпулювання об'єктами зі сфери майбутньої професійної діяльності. Такі властивості комп'ютерно орієнтованих засобів навчання, як наочність та інтерактивність, сприяють розвитку у студентів рефлексії та самоусвідомлення, позитивної Я-концепції.

Таким чином, використання можливостей комп'ютерної графіки та комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей дозволяє підвищити якість викладання економічних дисциплін, інтенсифікувати процес отримання і засвоєння студентами нових знань та сприяє формуванню професійної компетентності майбутніх економістів.

3.3. Узагальнення результатів експериментального дослідження

На формувальному етапі експериментального дослідження було перевірено ефективність розробленої моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей. Змістом даного підрозділу є порівняння і узагальнення результатів, отриманих на початку та наприкінці формувального етапу експерименту в контрольній та експериментальній групах.

У контрольній групі навчання проводилось відповідно до нормативних документів щодо здійснення освітньо-виховного процесу у вищих навчальних закладах та затверджених навчальних планів. Студенти експериментальної групи додатково відвідували заняття факультативного курсу "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання". Крім цього, для студентів експериментальної групи окремі дисципліни із циклу професійної підготовки ("Системи підтримки прийняття рішень", "Моделювання економічної безпеки", "Системний аналіз в економіці", "Інформаційні системи в менеджменті", "Економічний аналіз", "Дослідження операцій", "Економіко-математичне моделювання") викладалися з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання. В процесі викладання зазначених навчальних дисциплін використовувалась авторська комп'ютерна програма "Метабізнес моделер", що дозволяє моделювати та аналізувати стан економічного об'єкта, в якій реалізовані когнітивні можливості комп'ютерної графіки.

Під час викладання наведених вище дисциплін навчальний матеріал було представлено з використанням методу опорних сигналів та з урахуванням положень концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини. В процесі вивчення дисциплін "Основи комп'ютерної графіки" та "Економічна інформатика" студентам було надано можливість використовувати матеріали авторського навчального посібника "Основи комп'ютерної графіки".

На початку та наприкінці формувального етапу експерименту було здійснене тестування студентів обох груп за допомогою діагностичного інструментарію, наведеного у підрозділі 3.1. Отримані дані наведено в додатку П. Результати дослідження рівня сформованості мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності у студентів контрольної та експериментальної груп, отримані на формувальному етапі педагогічного експерименту, наведено в додатку П.1 (абсолютні значення) і табл. 3.7 (відносні значення).

Таблиця 3.7

**Результати дослідження мотиваційно-цільового компонента
професійної компетентності майбутніх економістів
на формувальному етапі експерименту**

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту		Різниця між показниками	
	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група
Мотивація до навчання (у %)						
Високий	26	27	26	40	0	13
Середній	59	61	62	55	3	-6
Низький	15	12	12	5	-3	-7
Мотивація до професійної самореалізації (у %)						
Високий	13	10	15	24	2	14
Середній	74	73	73	72	-1	-1
Низький	13	17	12	4	-1	-13
Орієнтація на успіх (у %)						
Високий	13	12	13	26	0	14
Середній	71	74	74	68	3	-6
Низький	16	14	13	6	-3	-8
Середньоарифметичне значення оцінки рівня сформованості компонента (у %)						
Високий	17,3	16,3	18,0	30,0	0,7	13,7
Середній	68,0	69,3	69,7	65,0	1,7	-4,3
Низький	14,7	14,3	12,3	5,0	-2,3	-9,3

Проведемо розрахунок достовірності експериментальних даних за допомогою статистичного критерію хі-квадрат (χ^2) з L рівнями оцінки (ступенями свободи). Критичне значення критерію хі-квадрат для рівня значущості $\alpha = 0,05$ при трьох рівнях оцінювання (високий, середній, низький) дорівнює $\chi_{0,05}^2 = 5,99$ [151, с. 52].

Емпіричне значення χ_{emp}^2 обчислимо за формулою [151, с. 52]:

$$\chi_{emp}^2 = N \cdot M \cdot \sum_{i=1}^L \frac{(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M})^2}{\frac{n_i}{N} + \frac{m_i}{M}}, \quad (3.3)$$

де N – кількість студентів в експериментальній групі;

M – кількість студентів в контрольній групі;

L – кількість рівнів оцінювання;

n_i – кількість студентів експериментальної групи, які отримали оцінку i -го рівня, $i = 1 \dots L$;

m_i – кількість студентів контрольної групи, які отримали оцінку i -го рівня, $i = 1 \dots L$.

З метою перевірки значущості відмінностей між оцінками показників, отриманих в експериментальній і контрольній групах, було висунуто дві гіпотези:

перша – H_0 : коли $\chi_{emp}^2 \leq \chi_{0,05}^2$, тобто відмінності між оцінками показників експериментальної та контрольної груп незначні і можна вважати їх випадковими;

друга – H_1 : коли $\chi_{emp}^2 > \chi_{0,05}^2$, тобто відмінності між оцінками показників експериментальної і контрольної груп є значущими, тобто є наслідком впровадження запропонованої моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням КОТН.

Наведемо розрахунок емпіричного значення статистичного критерію хі-квадрат χ_{emp}^2 показника "Мотивація до навчання" для експериментальної та

контрольної груп на початку формувального етапу експерименту: $L=3$, $N=129$ (100 %), $n_1=35$ (27 %), $n_2=79$ (61 %), $n_3=15$ (12 %), $M=126$ (100 %), $m_1=33$ (26 %), $m_2=74$ (59 %), $m_3=19$ (15 %). За формулою (3.3) отримаємо значення:

$$\chi_{\text{емп}}^2 = 129 \cdot 126 \cdot \left(\frac{\left(\frac{35}{129} - \frac{33}{126} \right)^2}{35 + 33} + \frac{\left(\frac{79}{129} - \frac{74}{126} \right)^2}{79 + 74} + \frac{\left(\frac{15}{129} - \frac{19}{126} \right)^2}{15 + 19} \right) = 0,66$$

Оскільки $0,66 < 5,99$, тобто справедливе твердження, що $\chi_{\text{емп}}^2 \leq \chi_{0,05}^2$, це означає, що виконується гіпотеза H_0 . На підставі отриманих результатів можна зробити висновок, що відмінності за показником "Мотивація до навчання" між контрольною та експериментальною групою студентів незначні і можна вважати їх випадковими, отже, вибір контрольної та експериментальної груп зроблено вдало.

Наведемо розрахунок емпіричного значення статистичного критерію хі-квадрат $\chi_{\text{емп}}^2$ показника "Мотивація до навчання" для експериментальної та контрольної груп наприкінці формувального етапу експерименту: $L=3$, $N=129$, $n_1=51$, $n_2=71$, $n_3=7$, $M=126$, $m_1=33$, $m_2=78$, $m_3=15$. За формулою (3.3) отримаємо значення $\chi_{\text{емп}}^2 = 7,06$.

Оскільки $7,06 > 5,99$, тобто справедливе твердження, що $\chi_{\text{емп}}^2 > \chi_{0,05}^2$, то це означає, що виконується гіпотеза H_1 . Отримані результати дозволяють зробити висновок, що відмінності за показником "Мотивація до навчання" між контрольною та експериментальною групою студентів є суттєвими і їх не можна вважати випадковими. Це означає, що отримані розбіжності між групами є наслідком впровадження розробленої моделі формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням КОТН.

Розраховані значення статистичного критерію χ^2 -квадрат для інших показників мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності майбутніх економістів наведені в табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Розраховані значення χ^2_{emp} для експериментальної та контрольної груп при дослідженні мотиваційно-цільового компонента на формуальному етапі експерименту

Показник	Значення χ^2_{emp} для експериментальної та контрольної груп	
	на початку формуального етапу експерименту	наприкінці формуального етапу експерименту
Мотивація до навчання	0,66	7,06
Мотивація до професійної самореалізації	0,92	7,85
Орієнтація на успіх	0,30	7,89

Порівнюючи результати розрахунків χ^2_{emp} з критичним значенням критерію $\chi^2_{0,05} = 5,99$ можна зробити висновок, що контрольна та експериментальна групи підібрані правильно і в результаті здійснення формуального етапу експерименту відбулося підвищення рівня сформованості мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності.

Результати дослідження мотивації студентів до навчання засвідчили, що після проведення формуального етапу експерименту кількість студентів із експериментальної групи, які продемонстрували високий рівень мотивації, становила 40 %, тобто збільшилась на 13 %, а в контрольній групі кількість таких студентів не змінилась і становила 26 %. Кількість студентів з низьким рівнем мотивації до навчання зменшилась в експериментальній групі на 7 % і в результаті становила 5 %; в контрольній групі зменшилась на 3 % і складала 12 % (див. табл. 3.7).

Подібні тенденції можна відзначити і для показника "мотивація до професійної самореалізації". Після проведення експерименту частка студентів з

високим рівнем мотивації до професійної самореалізації в контрольній групі зросла на 14 %, в той час, як в експериментальній групі – лише на 2 %. Отже, наприкінці експерименту 96 % студентів експериментальної групи виявили середній та високий рівень мотивації до професійної самореалізації. Водночас в контрольній групі залишилось 12 % студентів з низьким рівнем даного показника (див. табл. 3.7).

У студентів експериментальної групи суттєво змінилась також орієнтація на досягнення успіху в діяльності: частка студентів з високим рівнем орієнтації на успіх збільшилась на 14 % (в контрольній групі залишилася незмінною). Відповідно частка студентів, більше спрямованих на уникнення невдач, ніж на досягнення успіху, в експериментальній групі знизилась на 13 % і склала наприкінці проведення експерименту 4 %. В контрольній групі частка таких студентів зменшилась лише на 1 % і наприкінці експерименту становила 12 %.

Отже, внаслідок цілеспрямованого впливу на мотиваційно-цільову сферу особистості студентів, який здійснювався на формувальному етапі експерименту, високий рівень сформованості мотиваційно-цільового компонента після проведення експерименту продемонстрували 30 % студентів експериментальної групи (що на 13,7 % більше, ніж на початку експерименту). Водночас в контрольній групі наприкінці експерименту таких студентів було 18 %, що лише на 0,7 % більше, ніж на початку експерименту.

Ознайомлення студентів з ОКХ фахівця, компетентностями, якими має володіти сучасний економіст, сприяло зростанню у студентів прагнення до досягнення успіху, до професійної самореалізації, що, в свою чергу, стимулювало збільшення їх мотивації до навчання. Зазначені позитивні зміни у мотиваційній сфері сприяли збільшенню пізнавальної активності студентів, що знайшло своє відображення у зміні рівня сформованості інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності майбутніх економістів.

Результати дослідження зазначеного компонента у студентів контрольної та експериментальної груп у процесі здійснення формувального етапу

педагогічного експерименту наведено в додатку П.2 (абсолютні значення) і в табл. 3.9 (відносні значення).

Таблиця 3.9

**Результати дослідження інформаційно-пізнавального компонента
професійної компетентності майбутніх економістів на
формульовальному етапі експерименту**

Рівні показників, що вимірюються	На початку формульовального етапу експерименту		Наприкінці формульовального етапу експерименту		Різниця між показниками	
	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група
Фахові знання (у %)						
Високий	36	38	40	56	4	18
Середній	48	49	52	38	4	-11
Низький	16	13	8	6	-8	-7
Навчальна успішність (у %)						
Високий	12	14	14	15	2	1
Середній	55	54	53	66	-2	12
Низький	33	32	33	19	0	-13
Обізнаність щодо глобальних економічних тенденцій (у %)						
Високий	9	8	11	28	2	20
Середній	36	40	44	54	8	14
Низький	55	52	45	18	-10	-34
Загальнонаукова ерудиція (у %)						
Високий	9	7	10	19	1	12
Середній	61	64	63	68	2	4
Низький	30	29	27	13	-3	-16
Середньоарифметичне значення оцінки рівня сформованості компонента (у %)						
Високий	16,5	16,8	18,8	29,5	2,3	12,8
Середній	50,0	51,8	53,0	56,5	3,0	4,8
Низький	33,5	31,5	28,3	14,0	-5,3	-17,5

Проведемо розрахунок достовірності отриманих експериментальних даних. Розраховані значення статистичного критерію χ^2 -квадрат для показників

інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності майбутніх економістів наведені у табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Розраховані значення χ^2_{emp} для експериментальної та контрольної груп при дослідженні інформаційно-пізнавального компонента на формуальному етапі експерименту

Показник	Значення χ^2_{emp} для експериментальної та контрольної груп	
	на початку формуального етапу експерименту	наприкінці формуального етапу експерименту
Фахові знання	0,41	6,67
Навчальна успішність	0,24	6,00
Обізнаність щодо глобальних економічних тенденцій	0,41	25,90
Загальнонаукова ерудиція	0,40	9,39

Порівнюючи результати розрахунків χ^2_{emp} з критичним значенням критерію $\chi^2_{0,05} = 5,99$ можна зробити висновок, що контрольна та експериментальна групи підібрані правильно, і в результаті здійснення формуального етапу експерименту відбулося суттєве підвищення рівня сформованості інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності.

Ретроспективний огляд сучасних концепцій природознавства у вигляді наукових картин світу, що послідовно змінюють одна одну, із зазначенням найбільш головних досягнень природничих наук, пояснення сутності сучасних процесів глобалізації сприяли формуванню у студентів цілісної наукової картини дійсності, збільшенню їх обізнаності щодо глобальних економічних тенденцій, підвищенню рівня засвоєння фахових знань і загальнонаукової ерудиції майбутніх економістів. Це дозволило досягти позитивних змін у показниках навчальної успішності та збільшити рівень загальнонаукової

ерудитії у студентів експериментальної групи. Серед студентів експериментальної групи 81 % продемонстрували середній і високий рівень навчальної успішності (проти 67 % у контрольній групі). Аналогічний рівень загальнонаукової ерудиції виявили 87 % студентів із експериментальної групи (проти 73 % студентів із контрольної групи). В середньому високий і середній рівень сформованості даного компонента професійної компетентності відзначено у 86 % студентів експериментальної та 72 % студентів контрольної груп.

Результати дослідження рівня сформованості функціонально-практичного компонента професійної компетентності в процесі формувального етапу педагогічного експерименту наведено в додатку П.3 (абсолютні значення) та в табл. 3.11 (відносні значення).

Таблиця 3.11

Результати дослідження функціонально-практичного компонента професійної компетентності майбутніх економістів на формувальному етапі експерименту

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту		Різниця між показниками	
	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група
Фахові уміння (у %)						
Високий	23	27	26	37	3	10
Середній	63	59	62	59	-1	0
Низький	14	14	12	4	-2	-10
Творчий потенціал (у %)						
Високий	18	17	18	32	0	15
Середній	34	39	36	36	2	-3
Низький	48	44	46	32	-2	-12
Діловий потенціал (у %)						
Високий	6	5	13	20	7	15
Середній	58	62	59	67	1	5
Низький	36	33	28	13	-8	-20

Продовження таблиці 3.11

Рівні показників, що вимірюються	На початку формульовального етапу експерименту		Наприкінці формульовального етапу експерименту		Різниця між показниками	
	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група
Комунікативна культура (у %)						
Високий	29	33	31	42	2	9
Середній	54	51	57	53	3	2
Низький	17	16	12	5	-5	-11
Середньоарифметичне значення оцінки рівня сформованості компонента (у %)						
Високий	19,0	20,5	22,0	32,8	3,0	12,3
Середній	52,3	52,8	53,5	53,8	1,3	1,0
Низький	28,8	26,8	24,5	13,5	-4,3	-13,3

Розраховані значення статистичного критерію χ^2 -квадрат для показників функціонально-практичного компонента професійної компетентності майбутніх економістів наведені у табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Розраховані значення $\chi^2_{емп}$ для експериментальної та контрольної груп при дослідженні функціонально-практичного компонента на формульовальному етапі експерименту

Показник	Значення $\chi^2_{емп}$ для експериментальної та контрольної груп	
	на початку формульовального етапу експерименту	наприкінці формульовального етапу експерименту
Фахові уміння	0,59	7,77
Творчий потенціал	0,59	7,99
Діловий потенціал	0,62	9,33
Комунікативна культура	0,43	6,31

Порівнюючи результати розрахунків $\chi^2_{\text{емп}}$ з критичним значенням критерію $\chi^2_{0,05} = 5,99$ можна зробити висновок, що контрольна та експериментальна групи підібрані правильно і підвищення рівня сформованості функціонально-практичного компонента професійної компетентності відбулося в результаті здійснення формувального етапу експерименту.

Вивчення тем 7–12 факультативу, спрямованих на поглиблення фахових знань і умінь, зокрема, ефективного використання ІКТ, сприяло тому, що частка студентів експериментальної групи із високим рівнем сформованості професійних умінь збільшилась на 10 % (в контрольній групі – на 3 %) і наприкінці формувального етапу експерименту склала 37 % (в контрольній групі цей показник становив відповідно 26 %).

Рівень творчого потенціалу відображає творчу мотивацію й когнітивну стратегію пізнання світу та отримання життєвого досвіду. Формувальний етап експерименту засвідчив, що в експериментальній групі високий та середній рівень творчого потенціалу виявили 68 % студентів, водночас у контрольній групі це значення становило 54 % (див. табл. 3.11).

Не менш важливим для майбутніх економістів є рівень розвитку їх ділового потенціалу, тобто комплексу особистісних якостей, сприятливих для відкриття своєї справи і самостійного ведення бізнесу. Серед таких якостей ми вирізняємо: організаційні здібності, відповідальність, наполегливість, рішучість, ініціативність тощо. Як показало дослідження, після проведення експерименту кількість студентів експериментальної групи з низьким рівнем ділового потенціалу зменшилась на 20 %. В результаті кількість студентів із середнім і високим рівнем ділової активності досягла 87 %. В контрольній групі зміна даного параметру склала 8 %, а кількість студентів з середнім і високим рівнем ділової активності склала 54 % (див. табл. 3.11).

Вивчення комунікативної культури студентів дозволило дійти висновку, що студенти експериментальної групи, на відміну від контрольної, значно збільшили показники володіння цією особистісною якістю. Так, після

проведення формувального етапу експерименту зміни даного параметру у контрольній групі не перевищували 5 %. Водночас в експериментальній групі різниця між параметрами комунікативної культури на початку і наприкінці формувального експерименту досягала 11 %.

В цілому, високий і середній рівень сформованості функціонально-практичного компонента професійної компетентності після проведення формувального етапу експерименту продемонстрували майже 87 % студентів експериментальної групи та близько 76 % студентів контрольної групи.

Результати дослідження рівня сформованості саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності у студентів контрольної та експериментальної груп у процесі формувального етапу педагогічного експерименту наведено у табл. 3.13.

Таблиця 3.13

**Результати дослідження саморегулятивно-рефлексивного
компонента професійної компетентності майбутніх економістів на
формувальному етапі експерименту**

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту		Різниця між показниками	
	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група
Соціально-рольовий репертуар (у %)						
Високий	10	6	12	25	2	19
Середній	82	86	81	71	-1	-15
Низький	8	8	7	4	-1	-4
Орієнтація на здоровий спосіб життя (у %)						
Високий	4	6	7	12	3	6
Середній	59	53	54	72	-5	19
Низький	37	41	39	16	2	-25
Самоорганізованість (у %)						
Високий	2	2	6	14	4	12
Середній	31	35	36	57	5	22
Низький	67	63	58	29	-9	-34

Продовження таблиці 3.13

Рівні показників, що вимірюються	На початку формульовального етапу експерименту		Наприкінці формульовального етапу експерименту		Різниця між показниками	
	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група	контр. група	експер. група
Емпатійні здібності (у %)						
Високий	12	13	14	25	2	12
Середній	61	54	62	68	1	14
Низький	27	33	24	7	-3	-26
Середньоарифметичне значення оцінки рівня сформованості компонента (у %)						
Високий	7,0	6,8	9,8	19,0	2,8	12,3
Середній	58,3	57,0	58,3	67,0	0,0	10,0
Низький	34,8	36,3	32,0	14,0	-2,8	-22,3

Розраховані значення статистичного критерію χ^2 -квадрат для показників саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності майбутніх економістів наведені у таблиці 3. 14.

Таблиця 3.14

Розраховані значення $\chi^2_{емп}$ для експериментальної та контрольної груп при дослідженні саморегулятивно-рефлексивного компонента на формульовальному етапі експерименту

Показник	Значення $\chi^2_{емп}$ для експериментальної та контрольної груп	
	на початку формульовального етапу експерименту	наприкінці формульовального етапу експерименту
Соціально-рольовий репертуар	1,45	7,77
Орієнтація на здоровий спосіб життя	1,27	16,55
Самоорганізованість	0,45	22,66
Емпатійні здібності	1,45	15,80

Порівнюючи результати розрахунків $\chi^2_{емп}$ з критичним значенням критерію $\chi^2_{0,05} = 5,99$ можна зробити висновок, що контрольна та

експериментальна групи підібрані правильно і в результаті здійснення формувального етапу експерименту відбулося зростання рівня сформованості саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності.

Дослідження соціально-рольового репертуару студентів здійснювалось з метою виявлення рівня усвідомлення ними своєї особистості. Після проведення формувального етапу експерименту цей показник у студентів контрольної групи майже не змінився (збільшення склало 2 %). На відміну від цього, у студентів експериментальної групи спостерігалася позитивна динаміка розвитку свого соціально-рольового репертуару. Кількість студентів, які виявили високий рівень, збільшилась на 19 %, що свідчить про формування у них стійких умінь міжособистісної взаємодії.

Потрібно також зазначити, що у студентів експериментальної групи значно розширився перелік соціальних ролей. З'явилися згадування, пов'язані із майбутньою професійною діяльністю, зокрема такі, як "майбутній бізнесмен", "економіст", "майбутній фахівець", "майбутній мільйонер". В контрольній групі подібних згадувань не відзначалося. Подібна діяльнісна і матеріальна ідентифікація є позитивним явищем і відображує прагнення студентів до набуття статусу успішних професіоналів.

Забезпечення високого рівня працездатності повинне бути необхідним вмінням сучасного фахівця будь-якої галузі. Тому важливим було дослідження орієнтації студентської молоді на здоровий спосіб життя. Отримані дані засвідчили, що лише 4-6 % студентів із обох груп ведуть здоровий спосіб життя, а досить значна частина студентів (37-41 %) дуже легковажно ставиться до свого здоров'я. Проведення відповідних тренінгів та особистий приклад дозволили значно поліпшити цей показник у студентів з експериментальної групи. Так, кількість студентів експериментальної групи, які виявляли низький рівень орієнтації на здоровий спосіб життя, зменшилась на 25 %, а 84 % студентів почали краще піклуватися про своє здоров'я.

В сучасному світі однією з основних умов успішної професійної діяльності є вміння ефективно використовувати свій час. Дослідження рівня

самоорганізованості майбутніх економістів показало, що 98 % студентів використовують свій час нераціонально. Тренінги по тайм-менеджменту, що проводились на факультативних заняттях, дозволили значно поліпшити цей показник. По закінченні формувального етапу експерименту 71 % студентів експериментальної групи репрезентували середній і високий рівень самоорганізованості порівняно із 42 % студентів із контрольної групи.

Передумовою для дослідження емпатійних здібностей студентів є розуміння поняття "емпатія" як здатності до сприйняття почуттів, психічних станів іншої особи в формі співпереживання. На рівні колективу (фірми, організації), під емпатією розуміється інтуїтивна здатність відчувати людей, які є споживачами продукції чи послуг. Таке відчуття є досить специфічним, тому що виходить за межі звичайних ринкових досліджень.

На період формувального етапу експерименту в контрольній групі майже не спостерігалось позитивної динаміки щодо розвитку емпатійних здібностей (зміни склали 1-3 %), в той час як в експериментальній групі прослідкували позитивну динаміку. Так, кількість студентів з низьким рівнем розвиненості емпатійних здібностей зменшилась на 26 %; із середнім рівнем – зросла на 14 %. В результаті в експериментальній групі кількість студентів з високим та середнім рівнем розвитку емпатійних здібностей становила 93 %. Ми вважаємо, що такий рівень розвиненості емпатійних здібностей у майбутніх менеджерів і керівників дозволить їм краще ідентифікувати потреби споживачів і підвищити конкурентоспроможність своїх компаній.

Щодо загального рівня сформованості саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності майбутніх економістів необхідно відзначити, що в експериментальній групі високий і середній рівень сформованості виявили 86 % студентів. В контрольній групі це значення становило 68 % (див. табл. 3.13).

Динаміку рівнів сформованості компонентів професійної компетентності у студентів контрольної та експериментальної груп у процесі проведення формувального етапу експерименту зображено на рис. 3. 9.

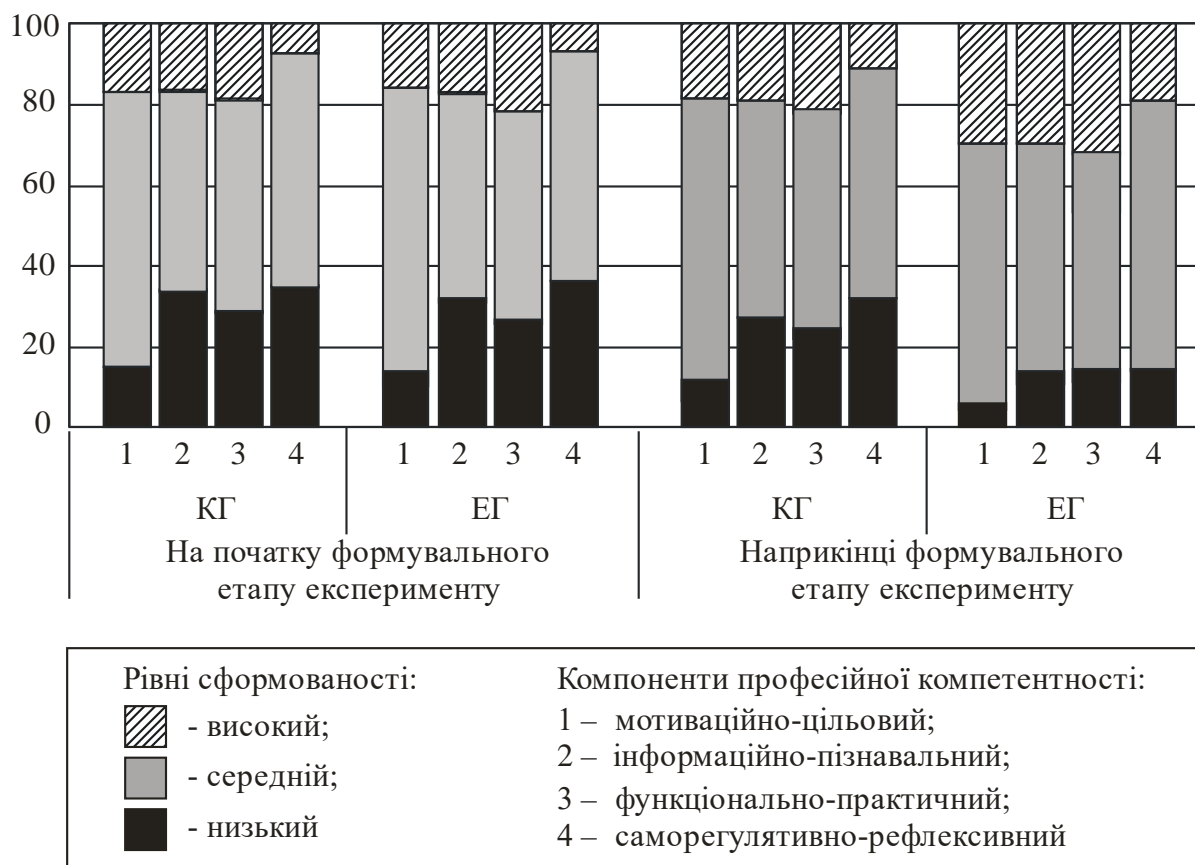

Рис. 3. 9. Динаміка рівнів сформованості компонентів професійної компетентності у студентів КГ та ЕГ на початку та наприкінці формувального етапу експерименту

На основі узагальнення результатів експериментального дослідження з'ясовано, що, в контрольній групі кількість студентів з низьким рівнем сформованості компонентів професійної компетентності зменшилася в середньому на 4 %, а в експериментальній групі – на 15 %. Кількість студентів із високим рівнем сформованості компонентів професійної компетентності в контрольній групі зросла в середньому на 2 %, а в експериментальній групі – на 13 %. Таким чином, внаслідок здійснення цілеспрямованого педагогічного впливу з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання в процесі формувального етапу експерименту, в студентів експериментальної групи відбулося зростання рівнів сформованості усіх компонентів професійної компетентності, отже, під час експерименту мети досягнуто, завдання вирішені, гіпотезу доведено.

Висновки до розділу 3

1. З метою перевірки ефективності запропонованої моделі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання розроблено програму педагогічного дослідження, яка передбачала здійснення трьох етапів науково-педагогічного пошуку (теоретико-пошукового, проєктивно-констатувального, формувально-узагальнюючого). З метою виявлення рівня сформованості компонентів професійної компетентності майбутніх економістів здійснено констатувальний етап експерименту, до якого було залучено 508 студентів старших курсів економічних спеціальностей із різних регіонів України, що забезпечило репрезентативність вибірки. Для кожного компонента розраховано середньоарифметичне значення рівня його сформованості у балах, проведено розрахунки загальної середньої зваженої оцінки, розраховано довірчий інтервал (для рівня довірчої ймовірності 95 % при відповідній граничній похибці вибірки $\pm 4,4$ %).

З'ясовано, що найменші показники рівня сформованості отримали саморегулятивно-рефлексивний та мотиваційно-цільовий компоненти професійної компетентності, що було враховано в процесі розробки програми авторського факультативного курсу, упровадженого на формувальному етапі педагогічного експерименту.

2. Обґрунтовано, що одним із перспективних напрямів розвитку творчих здібностей у майбутніх фахівців економічного профілю є використання дидактичних можливостей когнітивної комп'ютерної графіки. Доведено, що використання потужних ресурсів комп'ютерної графіки спільно з методом опорних сигналів, з урахуванням концепції функціональної асиметрії півкуль головного мозку людини, є ефективним засобом представлення навчального матеріалу.

3. Інтерактивну когнітивну функцію комп'ютерної графіки представлено в розробленій автором навчальній комп'ютерній програмі "Метабізнес моделер",

призначеній для моделювання стану економічних показників різноманітних об'єктів господарської діяльності та оцінки захищеності бізнесу. Основними функціями програми є: розрахунок показників, необхідних для моделювання; оцінка фінансового стану економічного об'єкта; порівняння з еталонним параметром та визначення відхилень; побудова графічного образу стану економічного об'єкта на фазовій площині.

Підтверджено, що використання даної програми дозволяє: моделювати в режимі реального часу результати впливу керуючих дій на поведінку економічного об'єкта, що сприяє формуванню у студентів рефлексії власної діяльності; забезпечити активність студентів на заняттях шляхом розвитку їх пізнавального інтересу та самостійності під час інтерактивної взаємодії з програмою; підсилити мотивацію навчальної діяльності, наближуючи зміст навчальних завдань до реальних задач функціонування економічних об'єктів, що надає можливість подальшого використання набутих знань і вмінь у майбутній професійній діяльності; збагатити навчальні задачі нестандартними умовами, що сприяє формуванню більш глибокого, творчого стилю мислення студентів.

4. В якості організаційно-методичного забезпечення формування професійної компетентності майбутніх економістів запропоновано авторський факультативний курс "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання" для викладання студентам економічних спеціальностей старших курсів. Факультатив розрахований на 64 години і передбачає застосування комп'ютерно орієнтованих форм організації навчальних занять, методів і засобів навчання.

5. На початку та наприкінці формувального етапу експерименту оцінено рівні сформованості компонентів професійної компетентності в студентів контрольної та експериментальної груп згідно із запропонованими критеріями і показниками. Перевірку достовірності експериментальних даних здійснено за допомогою статистичних критеріїв Стюдента та χ^2 з L рівнями

оцінки (ступенями свободи). На основі узагальнення результатів експериментального дослідження з'ясовано, що в контрольній групі кількість студентів з низьким рівнем сформованості компонентів професійної компетентності зменшилася в середньому на 4 %, а в експериментальній групі – на 15 %. Кількість студентів із високим рівнем сформованості компонентів професійної компетентності в контрольній групі зросла в середньому на 2 %, а в експериментальній групі – на 13 %.

Отже, результати педагогічного експерименту підтвердили гіпотезу дослідження щодо ефективності застосування комп'ютерно орієнтованих технологій навчання в процесі формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей.

Зміст розділу висвітлено у працях автора: [47; 49; 51-54; 57; 58; 63; 64].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й практичне розв'язання наукової проблеми формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, експериментальної перевірки її ефективності, створення відповідного організаційно-методичного і навчального програмного забезпечення, що підтвердило висунуту гіпотезу та дозволило дійти таких висновків:

1. На основі аналізу стану розробленості проблеми у педагогічній практиці конкретизовано базові поняття дослідження ("компетентність", "компетенція", "професійна компетентність", "технологія навчання", "комп'ютерно орієнтована технологія навчання") із залученням наукових підходів (діяльнісного, соціокультурного, системного), що взаємно доповнюють один одного. Доведено, що професійна компетентність сучасного фахівця – це складний багатокомпонентний феномен, представлений як комплекс професійних та особистісних якостей фахівця, інтегративний показник ступеня оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, поєднання професійного досвіду та особистісних компетентностей (креативності, готовності до постійного саморозвитку, самовдосконалення), що дозволяє вирішувати як звичні, так і нетипові проблемні виробничі задачі на високому професійному рівні.

Обґрунтовано положення, відповідно до якого формування професійної компетентності фахівця економічного профілю може успішно здійснюватись за умови використання комп'ютерно орієнтованої технології навчання, що визначається як дидактична система методів, засобів навчання і форм організації навчальних занять, що забезпечує досягнення мети професійної підготовки майбутнього фахівця за умови використання комп'ютерної техніки і комунікаційних технологій у поєднанні з навчально-методичним, нормативно-технічним та організаційно-інструктивним забезпеченням. Сформульовано висновок про необхідність упровадження комп'ютерно орієнтованих технологій навчання у процес професійної підготовки майбутніх економістів.

2. Доведено, що процес формування компетентного фахівця у своїх суттєвих рисах має бути особистісно спрямованим та зорієнтованим на основні сфери реалізації особистості, а саме: сферу суб'єкта, взаємодії людини з іншими людьми, діяльності людини, пізнання. Запропоновано змістову структуру професійної компетентності майбутнього економіста, яка складається з чотирьох компонентів – мотиваційно-цільового, інформаційно-пізнавального, функціонально-практичного та саморегулятивно-рефлексивного.

Визначено основні професійні якості та виробничі функції сучасного економіста (аналітична, планова, організаційна, контрольна, технологічна, інформаційна), на основі чого виокремлено групи компетентностей фахівця економічного профілю, необхідні для виконання зазначених функцій: мотиваційні та ціннісні (мотиваційно-цільовий компонент); гностичні та аналітичні (інформаційно-пізнавальний); творчі, комунікативні, інформаційно-комп'ютерні, управлінські (функціонально-практичний); самоорганізаційні та емпатійні (саморегулятивно-рефлексивний).

3. Розроблено модель формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, яка містить певні складові. Цільова – відображає соціальне замовлення на підготовку компетентного фахівця-економіста. Змістова – включає наукові підходи (компетентнісний, суб'єктно-діяльнісний, професіографічний, системний, технологічний) і принципи (загальнодидактичні та специфічні принципи професійного навчання) формування професійної компетентності майбутніх економістів, компоненти професійної компетентності, критерії (аксіологічний, когнітивний, діяльнісний, особистісний) та показники рівня сформованості компонентів професійної компетентності майбутніх економістів. Структурними компонентами технологічної складової, яка передбачає здійснення процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів, виступають, зокрема, комп'ютерно орієнтовані форми організації навчальних занять, методи і засоби навчання. Діагностична складова дозволяє здійснювати перевірку ефективності використання моделі і визначати рівні

сформованості компонентів професійної компетентності майбутніх фахівців-економістів. Результативна – свідчить про формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей. Відтак виявлено, що у процесі реалізації складових розробленої моделі зростає рівень сформованості усіх компонентів професійної компетентності майбутніх економістів.

4. У результаті дослідження розроблено та експериментально перевірено запропоноване організаційно-методичне і програмне забезпечення процесу формування професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, а саме: авторська навчальна комп'ютерна програма "Метабізнес моделер", в якій реалізована інтерактивна когнітивна функція комп'ютерної графіки, та факультативний курс "Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання", упроваджений на формувальному етапі експерименту, що забезпечило підвищення рівнів сформованості усіх компонентів професійної компетентності у студентів експериментальної групи.

5. У процесі дослідження підготовлено та впроваджено в навчальний процес ВНЗ навчальний посібник "Основи комп'ютерної графіки" та методичні рекомендації для викладачів фахових економічних дисциплін, де проаналізовано особливості організації проведення факультативного курсу, зміст, форми, методи і засоби підвищення професійної компетентності майбутніх економістів з використанням комп'ютерно орієнтованих технологій навчання.

Отже, під час експерименту мети досягнуто, завдання вирішені, гіпотезу доведено. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми формування професійної компетентності майбутніх економістів у процесі їх професійної підготовки, тому передбачається продовження наукового пошуку, зокрема, у напрямі дидактичного обґрунтування ефективності дистанційної економічної Інтернет-освіти, використання веб-технологій, розробки й впровадження в навчальний процес ВНЗ відповідного організаційно-методичного та програмного забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Азарова О. Н. Тайм-менеджмент за 30 минут / О. Н. Азарова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 160 с.
2. Айсмонтас Б. Б. Педагогическая психология [Электронный ресурс] / Б. Б. Айсмонтас. – Режим доступа: http://www.ido.rudn.ru/psychology/pedagogical_psychology/7.html
3. Андрущенко В. П. Інформаційні технології в системі інноваційної освіти / В. П. Андрущенко, А. Б. Олійник // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 5–15.
4. Андрущенко В. П. Високі педагогічні технології / В. П. Андрущенко, В. В. Олексенко // Вища освіта України. – 2007. – № 2. – С. 70–76.
5. Арстанов М. Ж. Проблемно-модульное обучение: вопросы теории и технологии / М. Ж. Арстанов, П. И. Пидкасистый, Ж. С. Хайдаров. – Алма-Ата: Мектеп, 1980. – 208 с.
6. Ашеро́в А. Т. Профессиографический анализ деятельности специалиста как источник формирования учебного материала / А. Т. Ашеро́в, Л. В. Горбатюк, Е. В. Самойлова // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2010. – № 3. – С. 42–52.
7. Бадмаева Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: Монография / Н. Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2004. – 280 с.
8. Банашко Л. В. Концепція педагогічної компетентності майбутніх учителів у системі ступеневої підготовки спеціалістів початкової ланки освіти [Електронний ресурс] / Л. В. Банашко, О. М. Севастьянова, Б. С. Крищук. – Режим доступа: <http://www.kgra.km.ua/?q=node/233>
9. Банько Н. А. Формирование профессионально-педагогической компетентности у будущих инженеров. дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / Н. А. Банько. – Волгоград, 2002. – 218 с.

10. Барбина Є. С. Формирование педагогического мастерства в системе непрерывного педагогического образования: монография / Є. С. Барбина. – К.: Вища школа, 1997. – 153 с.
11. Батышев С. Я. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. / С. Я. Батышев. – М., 1998. – Т. 2. – 504 с.
12. Батышев С. Я. Актуальные проблемы подготовки рабочих высокой квалификации / С. Я. Батышев. – М.: Педагогика, 1979. – 224 с.
13. Батышев С. Я. Энциклопедия профессионального образования: В 3 т. / С. Я. Батышев. – М., 1998. – Т. 3 – 461 с.
14. Белов В. Н. Принципы организации и результаты экспериментального апробирования пакета подпрограмм, ориентированных на изготовление диалоговых и обучающих программ / В. Н. Белов, А. М. Довгялло // Управляющие системы и машины. – 1978. – №1. – С.41–47.
15. Беспалько В. П. Образование и обучение с участием компьютеров – педагогика третьего тысячелетия / В. П. Беспалько. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института, 2002. – 352 с.
16. Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В. П. Беспалько. – М, Изд-во Ин-та проф. образования МО России, 1995. – 337 с.
17. Беспалько В. П. Программированное обучение. Дидактические основы / В. П. Беспалько. – М.: Высшая школа, 1970. – 300 с.
18. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии / В. П. Беспалько. – М.: Педагогика, 1989. – 192 с.: ил.
19. Беспалько В. П. Системно-методическое обеспечение учебно-воспитательного процесса подготовки специалистов / В. П. Беспалько, Ю. Г. Татур. – М.: Высшая школа, 1989. – 141 с.
20. Бех І. Наукові засади проведення експерименту / І. Бех, О. Кононко // Рідна школа. – 2001. – №10. – С. 36–40.
21. Биков В. Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти [Монографія] / В. Ю. Биков. – К.: Атіка, 2009. – 684 с.

22. Бібік Н. М. Компетенції / Н. М. Бібік // Енциклопедія освіти / [Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень]. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 409–410
23. Бобровский С. Перспективы и тенденции развития искусственного интеллекта / С. Бобровский // PC Week/RE. – 2001. – № 32. – С. 32 – 33.
24. Богачков Ю. М. Концепція проекту "Дистанційне навчання школярів" [Електронний ресурс] / Ю. М. Богачков, В. Ю. Биков, В. О. Красношапка, В. М. Кухаренко, Ю. Я. Пасіхов // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 5(13) – Режим доступу до журналу: <http://www.ime.edu-ua.net/em.htm>
25. Боева А. В. Педагогические условия формирования системной компьютерной грамотности будущих менеджеров: дис. на соискание научн. степени кандидата пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / А. В. Боева. – Белгород, 2006. – 210 с.
26. Болюбаш Н. М. Використання сучасних інформаційних технологій у професійній підготовці економістів [Електронний ресурс] / Н. М. Болюбаш // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання. – 2009. – № 5(13) – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em13/content/09bnmetv.htm>
27. Болюбаш Н. М. Фактори та умови формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами інформаційного середовища Moodle [Електронний ресурс] / Н. М. Болюбаш // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2010. – № 3(17). – Режим доступу до журналу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em17/content/10bnmtno.htm>
28. Бондарева Е. В. Направленность на формирование профессиональной компетентности как путь совершенствования экономического образования [Електронний ресурс] / Е. В. Бондарева // Материалы заочной научно–методической Internet–конференции. – 2003. – С. 26–30 – Режим доступа: <http://www.smartcat.ru>

29. Браже Т. Г. Развитие творческого потенциала учителя / Т. Г. Браже // Сов. педагогика. – 1989. – № 8. – С. 89–94.
30. Варданян Ю. В. Строеение и развитие профессиональной компетентности специалиста с высшим образованием: (На материале подготовки педагога и психолога): дис. на соискание ученой степени доктора пед. наук: спец. 13.00.01. "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / Ю. В. Варданян. – М., 1998. – 353 с.
31. Введение в АОС (методические указания). [Электронный ресурс]. / Составитель: Т. В. Крылова. – Н.Новгород, 1987.– Режим доступа: http://www.nntu.sci-nnov.ru/DISLRN/metod_aos/metodsod.htm
32. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і го-лов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ "Перун", 2004. – 1440 с.
33. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. – Москва: Высш.шк., 1991. – 225 с.
34. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С. М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
35. Вознюк О. В. Відповідальність у структурі компетентності педагога / О. В. Вознюк, М. В. Левківський // Педагогічні науки. Зб. наук. пр. (частина перша). – Суми: СумДПН, 2002. – С. 179–186.
36. Вознюк О. В. Людина, що навчається: головні аспекти нової парадигми освіти / О. Р. Тичина, О. В. Вознюк. – Житомир: Волинь, 1998. – 229 с.
37. Вознюк О. В. Цільові орієнтири розвитку особистості у системі освіти: інтегративний підхід: Монографія. / О. В. Вознюк, О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 684 с.
38. Вульфсон Б. Л. Стратегия развития образования на Западе на пороге XXI века / Б. Л. Вульфсон. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 208 с.
39. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с.
40. Галета Я. В. Формування пізнавальної самостійності студентів

- економічного коледжу засобами інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Я. В. Галета. – Кіровоград, 2005. – 27с.
41. Гальперин П.Я. О психологических основах программированного обучения / П. Я. Гальперин // Новые исследования в педагогических науках. – М.: Просвещение, 1965. – Вып. 4. – С.21–26.
 42. Гапонова С. А., Мартынова Н. А. Зависимость динамики психических состояний взрослых учащихся от способов предъявления информации / С. А. Гапонова, Н. А. Мартынова // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24, № 6. – С. 86 – 94.
 43. Гершунский Б. С. Компьютеризация в сфере образования: Проблемы и перспективы. – М.: Педагогика, 1987. – 265 с.
 44. Гершунский Б. С. Прогностические методы в педагогике / Б. С. Гершунский. – К.: Вища школа, 1994. – 207 с.
 45. Гиппиус С. В. Тренинг развития креативности. Гимнастика чувств / С. В. Гиппиус. – СПб: "Речь", 2001. – 356 с.
 46. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
 47. Горобець С. М. Практика використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці економістів / С. М. Горобець // Формування стратегії розвитку регіонального АПК: матеріали Шостої міжфакультетської науково-практичної конференції молодих вчених, Житомир, 14 травня 2010 р. – Житомир: Вид-во Житомирський національний агроекологічний університет, 2010. – С. 210–212.
 48. Горобець С. М. Проблема професійної готовності майбутніх економістів / С. М. Горобець // Проблеми народної педагогіки в науковій спадщині Мирослава Стельмаховича: зб. наукових праць. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2004. – С. 67–69.
 49. Горобець С. М. Проблема формування професійної компетентності засобами інформаційно-комп'ютерних технологій [Професійна

- педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 320–334
50. Горобець С. М. Теоретичні моделі компетенцій майбутніх економістів / С. М. Горобець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 25. – С. 156 – 158.
51. Горобець С. М. Формування креативного потенціалу майбутніх фахівців засобами комп'ютерно орієнтованих технологій [Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі: монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – С. 273–281
52. Горобець С. М. Використання комп'ютерних програм моделювання стану економічного об'єкта в процесі формування професійної компетентності студентів-економістів / С. М. Горобець // Інформаційні технології в професійній діяльності: матеріали доповідей II Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та науковців (Рівне, 27 березня 2008 р.) – Рівне: РДГУ, 2008. – С. 32–33.
53. Горобець С. М. Використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей / С. М. Горобець // Програмне забезпечення в освіті і науці: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. – К.: Освіта України, 2009. – С. 73 – 77.
54. Горобець С. М. Використання навчальних ресурсів комп'ютерної графіки у процесі формування особистості майбутніх економістів / С. М. Горобець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 42. – С. 96 – 100.
55. Горобець С. М. Змістова структура компетентності майбутніх економістів / С. М. Горобець // Тези XXXIV науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню університету. – Житомир: ЖДТУ, 2009 – С. 122 – 123.

56. Горобець С. М. Комп'ютерна підтримка навчального процесу / С. М. Горобець // Тези XXXIII науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню університету. – Житомир: ЖДТУ, 2008. – С. 189.
57. Горобець С. М. Основи комп'ютерної графіки: навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. М. Горобець; за ред. М. В. Левківського. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 232 с.
58. Горобець С. М. Підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання: методичні рекомендації по проведенню факультативного курсу для викладачів вищих навчальних закладів. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2009. – 71 с.
59. Горобець С. М. Проблема підвищення ефективності бізнесу та шляхи її вирішення / С. М. Горобець // Вісник Житомирського інженерно-технологічного інституту. Серія: економічні науки. – 2002. – № 22. – С. 299–302.
60. Горобець С. М. Ретроспективний огляд використання комп'ютерно орієнтованих технологій навчання при підготовці студентів економічних спеціальностей / С. М. Горобець // Комп'ютерно-інтегровані технології: освіта, наука, виробництво. – Луцьк: Вид-во Луцького національного технічного університету. – 2011. – № 5. – С. 58 – 64.
61. Горобець С. М. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста / С. М. Горобець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2007. – Вип. 31. – С. 106 – 109.
62. Горобець С. М. Формування професійної компетентності засобами інформаційно-комп'ютерних технологій / С. М. Горобець // Нова педагогічна думка. – Рівне, Вид-во Рівненського інституту підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, 2008. – С. 127 – 131. – (Спецвипуск).
63. Горобець С. М. Формування професійної компетентності майбутніх

- економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання: здобутки та перспективи / С. М. Горобець // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 40-річчю економічного факультету "Обліково-аналітичне та фінансове забезпечення розвитку АПК України: проблеми і перспективи", Житомир, 25 –26 листопада 2010 р. – Житомир, 2010. – С. 251–253.
64. Горобець С. М. Шляхи оптимізації викладання комп'ютерної графіки за допомогою опорних сигналів: синергетичне зближення наочного і абстрактного: монографія / [О. А. Дубасенюк, О. Є. Антонова, О. С. Березюк та ін.]; за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2011. – С. 369–377.
65. Гриценко В. И. Дистанционное обучение: теория и практика / В. И. Гриценко, С. П. Кудрявцева, В. В. Колос, Е. В. Варенич. – К.: Наукова думка, 2004. – 375 с.
66. Гришанова Н. А. Компетентностный подход в обучении взрослых: материалы к третьему заседанию методологического семинара 28 сентября 2004. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 16 с.
67. Гузеев В. В. Методы и организационные формы обучения / В. В. Гузеев. – М.: Народное образование, 2001. – 128 с.
68. Гузеев В. В. Планирование результатов образования и образовательная технология / В. В. Гузеев. – М.: Народное образование, 2000. – 240 с.
69. Гунько С. О. Формування системи знань про інформаційні технології у майбутніх вчителів початкових класів: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки"/ С. О. Гунько. – Луцьк, 1999. – 175 с.
70. Гуревич Р. С. Інформаційно-телекомунікаційні технології в навчальному процесі та наукових дослідженнях: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ і слухачів інститутів післядипломної педагогічної освіти / Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія. – Вінниця: ООО "Планер", 2005. –

366 с.

71. Гурін Р. С. Підготовка майбутнього вчителя гуманітарного профілю до застосування нових інформаційних технологій у навчальному процесі загальноосвітньої школи: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Р. С. Гурін. – Одеса, 2004. – 21 с.
72. Д. Жак Организация и контроль работы с проектами / Д. Жак // Университетское образование: от эффективного преподавания к эффективному учению. Сборник рефератов по дидактике высшей школы / БГУ. Центр проблем развития образования. – Мн.: Пропилеи, 2001. – С. 121–140.
73. Дементьєва Т. І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Теорія і методика навчання" / Т. І. Дементьєва. – Харків, 2005. – 19 с.
74. Демченко С. О. Розвиток професійно-педагогічної компетентності викладачів спеціальних дисциплін вищих технічних закладів освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / С. О. Демченко. – Кіровоград, 2005. – 20 с.
75. Долинер Л. И. Информационные и коммуникационные технологии обучения: проблемы и перспективы / Л. И. Долинер // Информатика и образование. – 2003. – № 6. – С. 125–128.
76. Долинер Л. И. Информационные и телекоммуникационные технологии в обучении: психолого-педагогические и методические аспекты: монография / Л. И. Долинер. – Екатеринбург: Рос. гос. проф.-пед. ун-т., 2003. – 344 с.
77. Дубасенюк О. А. Концептуальні положення теорії професійної виховної діяльності педагога / О. А. Дубасенюк // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4(5). – С. 90–97.

78. Дубасенюк О. А. Психолого-педагогічні орієнтири розвитку людини: інтегративний підхід / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2010. – Вип. 49. – С. 3–11.
79. Думко Ф. К. Підготовка курсантів до професійно-педагогічної роботи з неблагополучними сім'ями: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Ф. К. Думко. – Одеса, 2000. – 20 с.
80. Евсеев А. И. Разработка компьютерных средств обучения: электронное пособие [Электронный ресурс]. / А. И. Евсеев, Е. А. Ахромускин, Ю. В. Евсикова и др. – М.: ЦНИТ МЭИ. – 2010 – Режим доступа: <http://cnit.mpei.ac.ru/textbook/index0.htm>
81. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С. Б. Елканов. – М.: Просвещение, 1989. – 175 с.
82. Жалдак М. И. Основы информатики и вычислительной техники / М. И. Жалдак, Н. В. Морзе. – К.: Вища школа, 1986. – 203 с.
83. Жалдак М. И. Система подготовки учителей к использованию информационных технологий в учебном процессе: дисертация в форме научного доклада доктора педагогических наук: спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (математика)" / М. И. Жалдак. – М., 1989. – 48 с.
84. Жалдак М. І. Педагогічний потенціал комп'ютерно орієнтованих систем навчання математики / М. І. Жалдак // Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: зб. наук. праць [За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука]. Інститут засобів навчання АПН України. – К. : Атіка, 2004. – С.61–73.
85. Жалдак М. І., Лапінський В. В., Шут М. І. Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання математики, фізики, інформатики. Посібник для вчителів / М. І Жалдак, В. В. Лапінський, М. І. Шут // Інформатика. – 2004.– № 41 (281) – № 45 (285).
86. Жук Ю. О. Комп'ютерно орієнтовані засоби навчальної діяльності:

- проблеми створення та впровадження / Ю. О. Жук // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – 2004. – Вип. 16. – С. 11–15.
87. Жук Ю. О. Організація навчальної діяльності у комп'ютерно орієнтованому навчальному середовищі / Ю. О. Жук // Інформаційне забезпечення навчального процесу: інноваційні засоби і технології: Кол. моногр. – К.: Атіка, 2005. – С. 195-204.
88. Жук Ю. О. Характерні ознаки структури комп'ютерно орієнтованого навчального середовища / Ю. О. Жук, О. М. Соколюк // Інформаційні технології і засоби навчання: зб. наук. праць [За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука]. Інститут засобів навчання АПН України. – К.: Атіка, 2005. – С. 100–108.
89. Журавлѐв В. И. Стандарты в формировании и поддержании профессионализма педагогов / В. И. Журавлѐв // Проблемы обновления содержания общего образования – Ростов-на-Дону: РПИ, 1992. – 100 с.
90. Зайцева Е. В. Принципы доступности и коммуникативной направленности обучения студентов в условиях применения инфокоммуникационных технологий: дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / Е В Зайцева. – Ставрополь, 2004. – 183 с.
91. Зайчук В. О. Розвиток мислення у процесі засвоєння економічних знань / В. О. Зайчук. – К.: Навч. кн., 2003. – 88 с.
92. Зарубина О. А. Развитие профессиональной компетентности экономиста-менеджера в процессе повышения квалификации: дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и методика профессионального образования" / О. А. Зарубина. – Москва, 2010 – 217 с.
93. Захарова И. Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / И. Г. Захарова. – М.: Издательский центр "Академия", 2003. – 192 с.
94. Зенкин А. А. Когнитивная компьютерная графика / Под ред.

- Д. А. Поспелова / А. А. Зенкин. – М.: Наука, 1991. – 192с.
95. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия / И. А. Зимняя. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.
 96. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
 97. Зязюн І. А. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
 98. Іванченко Є. А. Інтегративна компетентність майбутнього економіста як системоутворювальний чинник системи інтегративної професійної підготовки майбутніх економістів / Є. А. Іванченко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія: зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2010. – Вип. 24. – Ч. 2. – С. 46–55.
 99. Іванченко Є. А. Теоретико-методичні засади системи інтегративної професійної підготовки майбутніх економістів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Є. А. Іванченко. – Вінниця, 2011. – 38 с.
 100. Іщук Н. Ю. Застосування засобів мультимедіа у процесі підготовки економістів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Н. Ю. Іщук. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2004. – 20 с.
 101. Кадемія М. Ю. Інтерактивні засоби навчання: навчально-методичний посібник / М. Ю. Кадемія, О. А. Сисоєва. – Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2010. – 217 с.
 102. Кадемія М. Ю. Підготовка фахівців на основі використання

- комп'ютерного моделювання / М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко // Наукові записки. Серія: педагогічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – [вип. 90]. – С. 113–116.
103. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур: дис. на здобуття вченого ступеня канд.пед.наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / В. О. Калінін. – Житомир, 2005. – 311 с.
 104. Кисла О. Ф. Поради першокурснику (на основі ознайомлення з нормативно-правовими положеннями вищої школи). Навчально-методичний посібник / О. Ф. Кисла. – Чернігів: Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка, 2008. – 52 с.
 105. Кірей К. О. Аналіз практики використання мультимедійних засобів навчання з економічних дисциплін [Електронний ресурс] /К. О. Кірей – Режим доступу: http://intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n1_2010_st_12/
 106. Кірей К. О. Формування професійних знань майбутніх фахівців економічного профілю засобами мультимедіа: дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед.наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Катерина Олександрівна Кірей. – Вінниця, 2008. – 283 с.
 107. Кларин М. В. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках / М. В. Кларин. – М., изд. Арена, 1994. – 223 с.
 108. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е. А. Климов. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 304 с.
 109. Коваль Т. І. Теоретичні та методичні основи професійної підготовки з інформаційних технологій майбутніх менеджерів-економістів: автореф. дис на здобуття наукового ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Т.І. Коваль. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України. – Київ, 2008. – 44 с.
 110. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова,

- А. Ю. Коджаспиров – М.: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Изд. центр "МарТ", 2005. – С. 174.
111. Коджаспирова Г. М. Технические средства обучения и методика их использования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, К. В. Петров – М.: Академия, 2001. – 256 с.
 112. Колос К. Р. Система Moodle як засіб розвитку предметних компетентностей учителів інформатики в умовах дистанційної післядипломної освіти: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.10 "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті" / К. Р. Колос. – Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. – Київ. 2011. – 21 с.
 113. Колосова С. Популярные психологические тесты / С. Колосова. – М.: Изд-во: Научная книга, 2009. – 336 с.
 114. Коляда М. Г. Формування інформаційної культури майбутніх економістів у процесі професійної підготовки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / М. Г. Коляда. – Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2004. – 22 с.
 115. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики [під. заг. ред. О. В. Овчарук]. – К.: "К.І.С.", 2004. – 112 с.
 116. Компьютерная технология обучения. Словарь-справочник [Под ред. В. И. Гриценко, А. М. Довгялло]. – Киев: Наукова думка, 1992. – 650 с.
 117. Концепція вдосконалення освітнього процесу на економічних факультетах класичних університетів України в контексті Болонського процесу. – К.: Вища школа. – 2005. – № 6. – С. 44–47.
 118. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>
 119. Концепція розвитку економічної освіти в Україні. – К.: В-во "Педагогічна

- преса". Освіта України. – 2004. – №6. – С.4–5.
120. Коулз М. Национальная система квалификаций. Обеспечение спроса и предложения квалификаций на рынке труда / М. Коулз, О. Н. Олейникова, А. А. Муравьева – М.: РИО ТК им. А. Н. Коняева, 2009. – 115 с.
 121. Кравчук Г. Т. Педагогічні засади застосування інформаційних технологій у підготовці фахівців банківської справи: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Г. Т. Кравчук. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України, – Київ, 2010. – 21 с.
 122. Крылова Н. Б. Педагогическая поддержка ребенка в образовании: учебное пособие [Науч. ред Н.Б.Крылова] / Н.Б.Крылова. – М.: Академия, 2006, – 284 с.
 123. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / А. І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2005. – 486 с.
 124. Кун М. Эмпирические исследования установок личности на себя / М. Кун, Т. Макпартленд // Современная зарубежная социальная психология. Тексты. – М., 1984. – С. 180–188.
 125. Кухаренко В. М. Використання вебінарів у навчальному процесі / В. М. Кухаренко // Комп'ютер в школі та сім'ї. – 2011. – № 2(90). – С. 12–16.
 126. Кухаренко В. М. Методологічні аспекти дистанційного навчання / В. М. Кухаренко, Н. Г. Сиротенко // Вісник Академії дистанційної освіти. – 2003. – № 1. – Київ: Вид-во "Міленіум". – С. 16–21.
 127. Кушнир А. М. Педагогика иностранного языка / А. М. Кушнир. – М.: Народное образование, 1997. – 192 с.
 128. Ландшеер В. Концепция "минимальной компетентности" /В. Ландшеер // Перспективы: вопросы образования. – 1988. – №1. – С. 24–34.
 129. Лапінський В. В. Створення електронних засобів навчання –ретроспектива і завдання / В. В. Лапінський // Педагогічний дискурс: зб. наук. праць [гол.

- ред. І. М. Шоробура]. – Хмельницький: ХГПА, 2010. – Вип. 7. – с. 142-147.
130. Левитан К. М. Основы педагогической деонтологии / К. М. Левитан. – М.: Просвещение, 1995. – 191 с.
 131. Левківський М. В. Відповідальність у структурі компетентності майбутнього вчителя / М. В. Левківський // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2003. – Вип. 13. – С. 9–12.
 132. Леднев В. С. Содержание образования: учеб. пособие / В. С. Леднев. – М.: Высш. шк., 1989. – 360 с.: ил.
 133. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – 2-е изд., стер. – М.: Академия: Смысл, 2005. – 352 с.
 134. Лихачев Б. Т. Педагогика: курс лекций [под ред. В. А. Сластенина] / Б. Т. Лихачев. – М.: "Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС", 2010 – 648 с.
 135. Лобачев С. Л. Открытое образование: стандартизация описания информационных ресурсов [Е. И. Горбунова, С. Л. Лобачев, А. А. Малых, А. В. Манцивода, А. А. Поляков, В. И. Солдаткин]; отв. ред. С. Л. Лобачев и А. В. Манцивода. – М.: РИЦ "Альфа" МГОПУ им. М.А.Шолохова, 2003. – 215 с.
 136. Лозова В. І. Формування педагогічної компетентності викладачів вищих навчальних закладів / В. І. Лозова // Педагогічна підготовка викладачів вищих навчальних закладів: матеріали міжвуз. наук.-практ. конфер. – Харків: ОВС, 2002. – С. 3–8.
 137. Лотюк Ю. Г. Комп'ютерно орієнтована методична система навчання обчислювальної математики в педагогічному університеті: дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (математика)" / Ю. Г. Лотюк. – К., 2004. – 227 с.
 138. Маркова А. К. Психологические проблемы повышения квалификации. /А. К. Маркова // Педагогика. – 1992. – № 9–10. – С. 65–67.
 139. Мармоза А. Т. Теорія статистики / А. Т. Мармоза. – К.: Ельга, Ніка-Центр, 2003. – 392 с.
 140. Моляко В. А. Рейтинг уровня подготовки специалистов /В. А. Моляко

- // Среднее специальное образование. – 1991. – №11. – С. 21–22.
141. Монахов В. М. Технологические основы проектирования и конструирования учебного процесса: монография / В. М. Монахов. – Волгоград: Перемена, 1995. – 340 с.
 142. Монахов В. М. Что такое новая информационная технология обучения? / В. М. Монахов // Математика в школе. – 1990. – № 2. – С. 47–52.
 143. Морзе Н. В. Моделі ефективного використання інформаційно-комунікаційних та дистанційних технологій навчання у вищому навчальному закладі / Н. В. Морзе, О. Г. Глазунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em6/content/08mnvshi.htm>
 144. Мультимедиа в образовании : специализированный учебный курс / Бент Б. Андресен, Катя ван ден Бринк ; авторизованный пер. с англ. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Дрофа, 2007. – 224 с. : ил. (Информационные технологии в образовании).
 145. Надирашвили Ш. А. Понятие установок в общей и социальной психологии / Ш. А. Надирашвили. – Тбилиси: Мецниереба, 1974. – 170 с.
 146. Надточий И. Л. Методология и средства повышения степени интеллектуализации ИТ-учебного процесса / И. Л. Надточий, И. Л. Кафтаников // Educational Technology & Society. – 2003. – vol.6(3). – Рр. 154 – 163.
 147. Настройка образовательных структур в Европе. Вклад университетов в Болонский процесс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unideusto.org/tuningeu/images/stories/documents/General_brochure_Russian_version.pdf
 148. Непрерывное педагогическое образование. Проблемы развития профессионализма / Под ред. Т. В. Новиковой. – М., 1994. – 32 с.
 149. Ничкало Н. Г. Ключові напрями педагогічних досліджень з проблем використання інформаційно-телекомунікаційних технологій / Н. Г. Ничкало // Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті:

- досвід, проблеми, перспективи. Зб. наук. праць. – Львів: ЛДУ БЖД, 2006. – С. 21–29.
150. Ничкало Н. Г. Взаємозв'язок професійної освіти і навчання з ринком праці в інформаційно-технологічному суспільстві [Електронний ресурс] / Н. Г. Ничкало // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Вип. 16 / Редкол.: І. А. Зязюн та ін.. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/soc_gum/Sitimn/2008_16/index.html
 151. Новиков Д. А. Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / Д. А. Новиков. – М.: МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.
 152. О плане перехода федеральных органов исполнительной власти и федеральных бюджетных учреждений на использование свободного программного обеспечения (2011 - 2015 годы): Распоряжение Правительства Российской Федерации от 17 декабря 2010 г. №2299-р [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://government.ru/gov/results/13617/>
 153. Овчарук О. Ключові компетентності: Європейське бачення / О. Овчарук // Управління освітою. – 2004. – № 2. – С. 6–9.
 154. Овчарук О. В. Концептуальні підходи до застосування технологій відкритої освіти та дистанційного навчання у зарубіжних країнах та їх роль у процесах модернізації освіти [Електронний ресурс]. / О. В. Овчарук // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання. – 2006. – № 1 – Режим доступу: <http://www.nbuiv.gov.ua/e-journals/ITZN/content/06oovemp.html>
 155. Огарев Е. И. Компетентность образования: социальный аспект / Е. И. Огарев. – СПб.: РАО ИОВ, 1995.– 234 с.
 156. Олейникова О. Н. Разработка модульных программ, основанных на компетенциях: учебное пособие / О. Н. Олейникова, А. А. Муравьева, Ю. В. Коновалова, Е. В. Сартакова. – М.: Альфа-М, 2005. – 288с.
 157. Олифер В. Компьютерные сети. Принципы, технологии, протоколы. 4-е

- издание / В. Олифер, Н. Олифер. – СПб.: Питер, 2010. – 944 с.
158. Основи нових інформаційних технологій навчання: Посібник для вчителів [Ю. І. Машбиць, О. О. Гокунь, М. І. Жалдак, О. Ю. Комісарова, Н. В. Морзе, М. Л. Смульсон]; за ред. Ю. І. Машбиця. – К.:ІЗМН, 1997. – 264 с.
 159. Основи стандартизації інформаційно-комунікаційних компетентностей в системі освіти України: метод. рекомендації / [В. Ю. Биков, О. В. Білоус, Ю. М. Богачков та ін.]; за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. М. Спіріна, О. В. Овчарук. – К.: Атіка, 2010. – 88 с.
 160. Офіційний сайт Moodle. Philosophy of Moodle [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.moodle.org/en/Philosophy>
 161. Педагогические технологии: учебное пособие для студентов педагогических специальностей [Под общей ред. В. С. Кукушина]. – Серия "Педагогическое образование". – Москва: ИКЦ "МарТ", 2004. – 336 с.
 162. Педагогічні технології: наука – практиці: навчально-методичний щорічник [О. І. Кульчицька, С. О. Сисоєва, Я. В. Цехмістер]; за ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ВПОР, 2002. – Вип. 1. – 281 с.
 163. Петльована Л. Л. Професійні програмні засоби, що використовуються у вищому економічному закладі / Л. Л. Петльована // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Вип. 30, 2006. – С. 65–68.
 164. Петухова Т. П. О проектировании содержания самостоятельной работы студентов инженерных специальностей по информатике / Т. П. Петухова, М. И. Глотова // Модернизация образования: проблемы, поиски, решения. Материалы всероссийской научно-практической конференции. Часть 2 – Оренбург: РИК ОГУ, 2004. – С 266–268.
 165. Питюков В. Ю. Теория и методика обучения педагогической технологии в системе непрерывного профессионального образования учителя: дис. на соискание ученой степени доктора пед. наук: спец. 13.00.08 "Теория и

- методика професійного образования" / В. Ю. Питюков. – М., 2004. – 433 с.
166. Плахотнік О. В. Перспективні стратегії удосконалення навчання у вищій школі в сучасних соціокультурних умовах // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2011. – № 1. – С. 273–279
 167. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов. В 2 кн. Кн.1: Общие основы. Процесс обучения / И. П. Подласый – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – 576 с.
 168. Поясок Т. Б. Акмеологічний підхід до психолого-педагогічної підготовки майбутніх економістів / Т. Б. Поясок // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 10 (221), Ч. I. – С. 171–177.
 169. Поясок Т. Б. Особливості професійної підготовки фахівців з економіки в дальньому зарубіжжі / Т. Б. Поясок // Імідж сучасного педагога. – 2006. – № 9/10. – С.63 – 66.
 170. Поясок Т. Б. Система застосування інформаційних технологій у професійній підготовці майбутніх економістів у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Т. Б. Поясок. – Київ, 2010. – 44 с.
 171. Про вищу освіту: Закон України від 17.01.2002 № 2984-III // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2002. – №20. – Ст. 134.
 172. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна ХХІ століття"): постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=896-93-%EF>
 173. Про затвердження Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах: Наказ Міністерства освіти України від 2.06.1993 №161 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0173-93>

174. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – ст. 650.
175. Про Концепцію Національної програми інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27–28. – ст. 182
176. Про Національну доктрину розвитку освіти: указ Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/151.html>
177. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1998. – № 27–28. – ст. 181.
178. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). – 1991. – № 34. – ст. 451.
179. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія [За ред. О. А. Дубасенюк]. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 564 с.
180. Профессиональная педагогика: учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям [Под ред. С. Я. Батышева, А. М. Новикова]. Издание 3-е, переработанное. – М.: Из-во ЭГВЕС, 2009. – 457 с.
181. Прусова Л. Г. Экономика. Тренинг-курс. Учебно-методическое пособие. – К.: ТОВ "УВПК "ЕксОб", 1999. – 632 с.
182. Р. І. Кінаш, Д. Г. Гладишев Вища освіта України і Болонський процес: Конспект лекцій Національний університет "Львівська політехніка" / Р. І. Кінаш, Д. Г. Гладишев. – Львів, 2006. – 66 с.
183. Равен Дж. Компетентность в современном обществе / Дж. Равен. – М.: Когито-центр, 2002. – 396 с.
184. Радул В. В. Соціальна зрілість молодого вчителя / В. В. Радул. – К.: Вища школа, 1997. – 269 с.
185. Ретинская И. В. Компьютерные технологии обучения в технических в

- вузах с 70-х годов прошлого века до наших дней [Электронный ресурс] / И. В. Ретинская – Режим доступа: http://www.computer-museum.ru/histussr/vuz_1970-2006.htm
186. Ретинская И. В. Отечественные системы для создания компьютерных учебных курсов / И. В. Ретинская, М. В. Шугрина // Мир ПК. – 1993. – №7. – С. 55–60.
 187. Рибалка В. В. Особистість як суб'єкт творчої трудової діяльності та професійного становлення / В. В. Рибалка // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Польсько-український щорічник. – Київ-Ченстохова, 2000. – С. 267–276.
 188. Розанова В. А. Психология управления. Учебное пособие / В. А. Розанова. – М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез". – 1999. – 352 с.
 189. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М.: "Наука", 1997. – 190 с.
 190. С. В. Лісова Компетентнісний підхід у вищій освіті: зарубіжний досвід [Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія] / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 34–53.
 191. Савельев А. Я. Модель формирования специалиста с высшим образованием на современном этапе / А. Я. Савельев, Л. Г. Семушина, В.С. Кагерманьян. – М., 2005. – 72 с. – (Содержание, формы и методы обучения в высшей школе: Аналит. Обзоры по основным направлениям развития высшего образования / НИИВО; Вып. 3).
 192. Селевко Г. К. Педагогические технологии на основе информационно-коммуникационных средств / Г. К. Селевко. – М.: НИИ школьных технологий, 2005. – 208 с. (Серия "Энциклопедия образовательных технологий".)
 193. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии / Г. К. Селевко. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.
 194. Сериков Г. Н. Образование. Аспекты системного отражения.

- / Г. Н. Сериков. – Курган: Зауралье, 1997. – 256 с.
195. Система оброблення інформації. Комп'ютерна графіка. Терміни та визначення: ДСТУ 2939-94. – К.: Держстандарт України, 1995. – 35 с.
 196. Ситник В. Ф., Гордієнко І. В. Системи підтримки прийняття рішень: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. Ф. Ситник, І. В. Гордієнко. – К.: КНЕУ, 2004. – 427 с.
 197. Сіцинський А. С. Формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності засобами інформаційних технологій: автореф. дис на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 20.02.02 "Військова педагогіка та психологія" / А. С. Сіцинський. – Хмельницький, 2002. – 19 с.: іл.
 198. Скиннер Б. Что такое бихевиоризм? / Б. Скиннер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intelligence.su/lib/00034.htm>
 199. Сластенин В. А. Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений [Под ред. В.А. Сластенина] / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов. – М.: Издательский центр "Академия", 2002. – 576 с.
 200. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования. От деятельности к личности. Серия: Высшее профессиональное образование 4-е изд., стереотипное. / С. Д. Смирнов – М.: Издательский центр "Академия", 2009. – 400 с.
 201. Смирнова Е. Э. Формирование модели деятельности специалиста с высшим образованием / Е. Э. Смирнова. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1984 – 198 с.
 202. Смілянець О. Г. Підготовка майбутніх фахівців фінансово-економічного профілю до розв'язування творчих фахових задач засобами інформаційних технологій: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / О. Г. Смілянець. – Вінниця, 2006. – 23с.
 203. Соколов В. М. Основы проектирования образовательных стандартов (методология, теория, практический опыт) / В. М. Соколов. – М.:

- Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 1996. – 116 с.
204. Соколова В. В. Культура речи и культура общения / В. В. Соколова. – М.: Просвещение, 1995. – 236 с.
205. Соловов А. В. Проектирование компьютерных систем учебного назначения: учебное пособие / А. В. Соловов. – Самара: СГАУ, 1995. – 138 с.
206. Соломко Л. Р. Дидактичні умови забезпечення успішності навчання студентів молодших курсів в технічних закладах освіти: автореф. дис. на здобуття вченого ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" /Л. Р. Соломко. – Одеса, 1999. – 19 с.
207. Спірін О. М. Зміст навчального матеріалу з основ штучного інтелекту в курсі інформатики / О. М. Спірін // Вісник Житомирського педагогічного університету. – 2004. – Вип. 14. – С. 121–124.
208. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя інформатики [Електронний ресурс] / О. М. Спірін // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 5(13). – Режим доступу до журн.: <http://www.ime.edu-ua.net/em13/emg.html>
209. Спірін О. М. Характерні дидактичні вимоги до форм навчання за кредитними технологіями / О. М. Спірін // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2005. – Вип. 25. – С. 53–57.
210. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: К.І.С., 2003. – 296 с.
211. Студентський сайт Київського національного економічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://6201.org.ua/load/>
212. Талызина Н. Ф. Пути разработки профиля специалиста / Н. Ф. Талызина. – Саратов, 1987. – 173 с.
213. Талызина Н. Ф. Теоретические проблемы программированного обучения / Н. Ф. Талызина. – М.: Изд-во МГУ, 1969. – 134 с.

214. Теленкова Н. А. Тесты на все случаи жизни / Н. А. Теленкова. – М.: Изд-во "АСТ", 2009. – 240 с.
215. Теоретичні та методичні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя: зб. наук.-метод. пр. [Ред. кол. О.А. Дубасенюк та ін.]. – К.: ІЗМН. – Житомир: Житомирський держ. пед. інст., 1999. – 188 с.
216. Тернопільська В. І. Психологія для старшокласників (від самопізнання до соціальної відповідальності): Навч. посіб. / В. І. Тернопільська. За ред. М. В. Левківського. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
217. Тесты для изучения дисциплины "Мировая экономика", 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://uchebnik-besplatno.com/uchebnik-mirovaya-ekonomika/mirovaya-ekonomika-test.html>
218. Технології професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів: Навчальний посібник: У 2 ч. [за заг. ред. д-ра пед. наук О. А. Дубасенюк]. – Житомир: ЖДПУ, 2001. – Ч. 1: Технології загально-педагогічної підготовки майбутніх учителів. – 267 с.
219. Тимонин Ю. А. Модели реального бизнеса / Ю. А. Тимонин // Підприємництво: проблеми становлення та функціонування. Житомир: ІПСТ. – 2002. – №2. – С. 126–130.
220. Тимонин Ю. А. Основы теории живучести бизнеса / Ю. А. Тимонин // Матеріали ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 10-тій річниці заснування вищого навчального закладу. Зб. наук. пр. Житомир: ІПСТ. – 2002. – С. 69–77
221. Толковый словарь терминов понятийного аппарата информатизации образования. – М.: Институт информатизации образования РАО, 2009. – 96 с.
222. Триус Ю. В. Комп'ютерно орієнтовані методичні системи навчання математичних дисциплін у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.02 "Теорія та методика навчання (математика)" / Ю. В. Триус. – К., 2005. – 48 с.
223. Учебники института "Экономическая школа" [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: <http://economicus.ru/library.html>

224. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии. 2002. – 490 с.
225. Философский энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
226. Формування професійної компетентності фахівця сфери послуг і туризму: навчально-методичний посібник [В. Т. Лозовецька, Л. Б. Лук'янова, Л. В. Козак та ін.]; за заг. ред. Лозовецької В. Т. – К.: Вид-во Інституту професійно-технічної освіти АПН України, 2010. – 382 с.
227. Хараджян Н. А. Педагогічні умови підготовки фахівців з економічної кібернетики засобами комп'ютерного моделювання: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Н. А. Хараджян. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2011. – 22 с.
228. Хегенхан Б. Теории научения. 6-е изд. / Б. Хегенхан, М. Олсон. – СПб.: Питер, 2004. – 474 с.
229. Хоменко Т. В. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності студентів економічних спеціальностей у процесі фахової підготовки: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Т. В. Хоменко. – Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2010. – 22 с.
230. Хуторской А. В. Виртуальное образование и русский космизм [Електронний ресурс] // Интернет-журнал "Эйдос". – 1999. – 20 января. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/1999/0120.htm>.
231. Чинапах В. Развитие людских ресурсов и планирование образования / В. Чинапах, Я. И. Лефстедт, Г. Вайлер // Перспективы. – 1990. – № 1. – С. 9 – 26.

232. Чошанов М. А. Дидактическое конструирование гибкой технологии обучения / М. А. Чошанов // Педагогика. – 1997. – №2. – С.21–29.
233. Чуб Е. В. Компетентностный подход в образовании. Современные технологии обучения, ориентированного на действие: методическое пособие / Е. В. Чуб – Новосибирск: Изд-во ГЦРО, 2009. – 66 с.
234. Шадриков В. Д. Проблемы системогинеза профессиональной деятельности / В. Д. Шадриков. – М., 1982. – 184 с.
235. Шаталов В. Ф. Эксперимент продолжается / В. Ф. Шаталов. – М.: Педагогика, 1989. – 336 с.
236. Шевчук Л. І. Розвиток професійної компетентності викладачів спеціальних дисциплін закладів профтехосвіти у системі післядипломної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Л. І. Шевчук. – К., 2001. – 22 с.
237. Шишкіна М. П. Еволюція засобів та підходів до моделювання знання у сфері освіти [Електронний ресурс] / М. П. Шишкіна // Інформаційні технології і засоби навчання: електронне наукове фахове видання – 2008. – № 1(5) – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ITZN/em5/content/08smpeis.htm>
238. Шишкіна М. П. Тенденції розвитку та використання інформаційних технологій у контексті формування освітнього середовища / М. П. Шишкіна // Засоби і технології єдиного інформаційного освітнього простору: зб. наук. праць [За ред. В. Ю. Бикова, Ю. О. Жука] / Інститут засобів навчання АПН України. – К. : Атіка, 2004. – С.81–88.
239. Щетинин М. П. Объять необъятное. Записки педагога / М. П. Щетинин. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
240. Ягупов В. В. Військова дидактика: навчальний посібник / В. В. Ягупов. – К.: ВЦ Київський університет, 1999. – 400 с.
241. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

242. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе / И. С. Якиманская. – М: Изд-во "Сентябрь", 2000. – 176 с.
243. Anderson J. R., Boyle C. F., Yost G. The geometry tutor / J. R. Anderson, C. F. Boyle, G. Yost // Proceedings of the International Joint conference on Artificial Intelligence-85. – Los Angeles, 1985.
244. Brusilovsky P., Peylo Ch. Adaptive and Intelligent Web-based Educational Systems / P. Brusilovsky, Ch. Peylo // International Journal of Artificial Intelligence in Education. – 2003. – № 13. – P. 156 – 169.
245. Crowl T. K., Kaminsky S., Podell D. M. Educational Psychology. Windows on Teaching / T. K. Crowl, S. Kaminsky, D. M. Podell. – Brown & Bench mark publishers, 1997. – 416 p.
246. International yearbook of educational and instructional technology, 1978/1979. – L., 1978. – 68 p.
247. Kupisiewicz Cz. Podstawy dydaktyki ogolnej / Cz. Kupisiewicz. – Warszawa: PWN, 1988. – s. 311
248. Lernia: Development of group and leader [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lernia.se/foretag-och-organisationer>
249. Mitchell, J. V. The Ninth Mental Measurements Yearbook, Vols. I and II. Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1985.
250. Molnar A. R. Computers in Education: A Brief History / A. R. Molnar // T.H.E. Journal Feature. – 1997. – vol. 24, n. 11.
251. Molnar, Andrew R. Computers in Education: A Brief History / Molnar, R. Andrew // T.H.E. Journal Feature. – 1997. – vol. 24, n. 11.
252. Power D. J. A Brief History of Decision Support Systems [Электронный ресурс] / D. J. Power. – Режим доступа: <http://dssresources.com/history/dsshhistory.html>
253. The Definition and Selection of Key Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations: Executive Summary. – 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oecd.org/dataoecd/47/61/35070367.pdf>

Додаток А

**ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА БАКАЛАВРА
спеціальності 6.030502– "Економічна кібернетика"
напряму підготовки 0305 – "Економіка і підприємництво"**

ГАЛУЗЬ ВИКОРИСТАННЯ

Ця освітньо-кваліфікаційна характеристика (ОКХ) розроблена на основі галузевого стандарту вищої освіти і визначає вимоги до підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр"

спеціальності 6.030502– "Економічна кібернетика"

напряму підготовки 0305 – "Економіка і підприємництво"

освітнього рівня "базова вища освіта"

кваліфікації "бакалавр з економічної кібернетики"

з узагальненим об'єктом діяльності **"інформатизація та моделювання організаційно-економічних систем"** з нормативним терміном навчання **чотири роки** для денної форми.

ОКХ використовується для сертифікації фахівців і атестації випускників ВНЗ.

Бакалавр спеціальності 6.030502– "Економічна кібернетика" підготовлений до виконання професійних функцій за одним або кількома з видів економічної діяльності за "Державним класифікатором видів економічної діяльності ДК 009-96", затвердженим наказом Держстандарту України від 22.10.96 № 441:

Діяльність у сфері інформатизації: К 72 - К 72.1 - Консультації з питань інформатизації; **К 72.2** - Створення програмного забезпечення; **К 72.3** - Оброблення даних; **К 72.4** - Робота з базами даних.

Дослідження та розробки: К 73 - Дослідження та розробки в галузі гуманітарних та суспільних наук; **К 73.2** у частині, що стосується економіки, статистики, організації та управління.

Послуги, що надаються переважно юридичним особам: К 74 - К 74.12 - Діяльність у сфері бухгалтерського обліку; **К 74.13** - Дослідження ринку та вивчення суспільної думки; **К 74.14** - Консультації з питань комерційної діяльності та управління.

Здавання під найм без обслуговуючого персоналу: К 71 - К 71.33 - Здавання під найм офісного устаткування та комп'ютерної техніки.

Державне управління загального характеру в економічній та соціальній галузі: L 75.1 - у частині, що стосується функціонування та підтримки інформаційних служб; **L 75.11.7** - Діяльність у сфері статистики та соціології; **L 75.13** - Регулювання діяльності у сфері економіки.

Діяльність, віднесена до компетенції держави: L 75.2 - Міжнародні відносини; **L 75.21** - у частині, що стосується функціонування та підтримки інформаційних служб.

Оптова торгівля і посередництво у торгівлі: **G 51 - G 51.64** - Оптова торгівля офісною та комп'ютерною технікою.

Спеціалізована роздрібна торгівля комп'ютерами, стандартним програмним забезпеченням та пристроями для зняття інформації з каналів зв'язку: **G 52.48**.

Громадська діяльність: **О 91** та інші види економічної діяльності в частині, що стосується формування та розповсюдження інформації.

Бакалавр спроможний виконувати професійні роботи й обіймати первинні посади, перелік яких наведено в табл. А.1 (за "Державним класифікатором професій ДК 003-95").

Бакалавр з економічної кібернетики на первинних посадах самостійно виконує переважно стереотипні, частково адміністративні та операторські завдання, за усталеними алгоритмами робить економічні розрахунки, збирає, систематизує, нагромаджує первинну інформацію як для виконання закріплених за ним посадових обов'язків, так і для потреб структурного підрозділу, де він працює.

Виробничі функції, типові завдання діяльності фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" та вміння, якими він повинен володіти

Відповідно до первинних посад, які може обіймати випускник ВНЗ, бакалавр з економічної кібернетики підготовлений виконувати функції: аналітичну, нормопроектну, організаційну, контрольну, експлуатаційно-технологічну та інформаційну. Типові завдання діяльності, притаманні відповідним функціям, та необхідні для їх виконання вміння наведено в таблиці А.2. Вищі навчальні заклади повинні забезпечити опанування випускниками системи вмінь розв'язувати певні типові завдання діяльності в процесі здійснення зазначених виробничих функцій.

Здатності випускника вищого навчального закладу розв'язувати проблеми і завдання соціальної діяльності та необхідні для цього вміння

Загальні вимоги до властивостей і якостей випускника ВНЗ як соціальної особистості подано у вигляді переліку здатностей вирішувати певні проблеми і завдання соціальної діяльності та системи вмінь, котрі відбивають наявність цих здатностей (таблиця А.3). Вищі навчальні заклади повинні сформувати випускників як соціальних особистостей, здатних розв'язувати певні проблеми і завдання соціальної діяльності.

Державна атестація випускників вищих навчальних закладів

Метою державної атестації є встановлення фактичної відповідності рівня освітньо-професійної підготовки випускників вимогам даної освітньо-кваліфікаційної характеристики та освітньо-професійної програми. Кваліфікацію випускникам присвоює Державна екзаменаційна комісія.

Професійні назви робіт, які здатний виконувати фахівець освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" спеціальності 6.030502 – "Економічна кібернетика"

№ з/п	Код і назва професійної групи	Професійна назва роботи (посада)
II. Професіонали		
1	2131.2. Розробники обчислювальних систем	Адміністратор бази даних. Адміністратор даних. Адміністратор доступу. Адміністратор доступу (груповий). Адміністратор задач. Адміністратор системи. Інженер з автоматизованих систем керування виробництвом. Інженер з комп'ютерних систем. Інженер з програмного забезпечення комп'ютерів. Конструктор комп'ютерних систем
2	2132.2. Розробники комп'ютерних програм	Інженер-програміст. Програміст прикладний
3	2139.2. Фахівці в інших галузях обчислень	Інженер із застосування комп'ютерів
4	2441.2. Економісти	Економіст. Економіст обчислювального (інформаційно-обчислювального) центру. Оглядач з економічних питань. Економіст з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності. Економіст з планування. Економіст з договірних та претензійних робіт. Економіст – статистик. Економіст з фінансової роботи
III. Фахівці		
1	3121. Техніки-програмісти	Програміст
2	3122. Оператори електронно-обчислювальної (комп'ютерної) техніки	Оператор електронно-обчислювальної (комп'ютерної) техніки

Виробничі функції, типові завдання діяльності фахівця
освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" та вміння, якими він повинен володіти

Функція	Типові завдання діяльності	Уміння
1. Аналітична	1.1. Передпроектний аналіз і моделювання економічних об'єктів і задач	<p>1.1.1. Збирати, систематизувати й аналізувати інформацію про систему керування будь-яким господарським об'єктом.</p> <p>1.1.2. Аналізувати виробничо-господарську діяльність, інформаційні зв'язки між адміністративними, виробничими та іншими процесами з метою встановлення критеріїв і обмежень під час управління цими процесами.</p> <p>1.1.3. Аналізувати функціонування діючої інформаційної системи і визначати можливості її модернізації.</p> <p>1.1.4. Досліджувати й аналізувати інформаційні потреби та проблеми користувачів.</p> <p>1.1.5. Досліджувати й аналізувати інформаційні потоки на об'єкті.</p> <p>1.1.6. Аналізувати алгоритми розв'язання економічних задач/комплексів, вибирати та обґрунтовувати адекватні умовам конкретного об'єкта.</p> <p>1.1.7. Аналізувати результати тестування технічних і програмних засобів передавання, оброблення та збереження інформації з подальшим їх використанням для поліпшення роботи інформаційної системи.</p> <p>1.1.8. Складати й аналізувати економіко-математичні моделі об'єктів і систем керування.</p> <p>1.1.9. Аналізувати та моделювати економічний ризик</p>
	1.2. Інформаційно-аналітична підтримка бізнес-процесів	<p>1.2.1. Здобувати інформацію, потрібну для прийняття рішення, з різних джерел.</p> <p>1.2.2. Готувати аналітичні доповіді з певної проблеми або завдання</p>
	1.3. Аналіз діяльності підприємства (підрозділу) інформаційного обслуговування	<p>1.3.1. Аналізувати мету, завдання та практику організації інформаційного обслуговування об'єктів керування з різних поглядів: адміністрації, менеджменту, персоналу, користувачів тощо.</p> <p>1.3.2. Аналізувати інформаційний ринок з урахуванням особливостей маркетингу інформаційних продуктів та послуг.</p> <p>1.3.3. Оцінювати конфліктність, багатокритеріальність та зумовлений ними ризик</p>

Функція	Типові завдання діяльності	Уміння
2. Нормо-проектна	2.1. Розроблення проектів інформаційних систем або їх фрагментів	<p>2.1.1. Вибирати й обґрунтовувати модель життєвого циклу інформаційної системи, адекватну вимогам замовника.</p> <p>2.1.2. Визначати і формулювати вимоги до інформаційної системи.</p> <p>2.1.3. Розробляти моделі бізнес-процесів та моделі управління об'єктами(організаційні, функціональні, інформаційні).</p> <p>2.1.4. Розробляти проекти інформаційних систем з використанням структурної, функціональної, об'єктно-орієнтованої методології.</p> <p>2.1.5. Розробляти постановки задач та алгоритмів їх розв'язання.</p> <p>2.1.6. Програмувати з використанням інструментальних засобів у різних технологічних середовищах: індивідуальному; розподіленому; мережному.</p> <p>2.1.7. Розробляти інформаційне забезпечення системи керування.</p> <p>2.1.8. Проектувати бази і сховища даних.</p> <p>2.1.9. Розробляти технологічну документацію системи збирання та оброблення інформації.</p>
	2.2. Розроблення консультаційних проектів у сфері інформатизації	<p>2.2.1. Розробляти моделі бізнес-процесів та моделі систем управління (організаційні, функціональні, інформаційні).</p> <p>2.2.2. Моделювати процес прийняття рішень з урахуванням невизначеності.</p> <p>2.2.3. Оцінювати потенціал програмно-апаратних засобів інформатизації.</p> <p>2.2.4. Знаходити оптимальні рішення щодо розвитку, створення та впровадження інформаційних систем та інших аспектів інформатизації.</p> <p>2.2.5. Обґрунтовувати доцільність застосування конкретних засобів (технічних та програмних) в умовах реального об'єкта.</p> <p>2.2.6. Розробляти та досліджувати економіко-математичні моделі економічних об'єктів і систем з метою їх аналізу та вдосконалення системи керування.</p> <p>2.2.7. Оцінювати ефективність і ризиковість рішень, що приймаються</p>
	2.3. Розроблення прогностичних моделей розвитку економічних процесів та систем	2.3.1. Скласти економіко-математичні моделі економічних систем, перевіряти їх адекватність

Функція	Типові завдання діяльності	Уміння
	2.4. Планування діяльності інформаційного підприємства (підрозділу)	2.4.1. Планувати підприємницьку діяльність (складати бізнес-план для інформаційного підприємства, що створюється). 2.4.2. Розробляти перспективні та річні плани техніко-економічних показників діяльності інформаційного підприємства/підрозділу (внутрішньофірмове планування) з урахуванням особливостей інформаційного виробництва і маркетингу інформаційних продуктів та послуг. 2.4.3. Укласти договори з клієнтами та користувачами інформаційно-обчислювальних послуг
3. Організаційна	3.1. Запровадження проекту інформаційної системи або програмного комплексу на конкретному об'єкті	3.1.1. Організовувати взаємодію розробника та користувача інформаційної системи чи її фрагмента. 3.1.2. Виявляти й усувати програмні дефекти під час дослідної експлуатації. 3.1.3. Адаптувати інформаційну систему чи програмний комплекс до конкретних умов експлуатації
	3.2. Супровід системи чи програмного комплексу протягом життєвого циклу	3.2.1. Доопрацьовувати та вдосконалювати інформаційну систему чи програмний комплекс відповідно до вимог користувача. 3.2.2. Навчати користувачів інформаційної системи чи програмного комплексу
	3.3. Організація роботи фірми (підрозділу, персоналу) у галузі інформаційної діяльності	3.3.1. Організовувати власну справу, пов'язану з інформаційним бізнесом. 3.3.2. Обґрунтовувати доцільність створення певної організаційної форми інформаційного бізнесу. 3.3.3. Організовувати і нормувати працю персоналу з урахуванням специфіки інформаційного виробництва. 3.3.4. Створювати виробничу систему інформаційної фірми. 3.3.5. Організовувати виробниче середовище з урахуванням ергономіки, санітарно-гігієнічних вимог та правил охорони праці в інформаційній сфері
	3.4. Організація розроблення проектів інформаційних систем	3.4.1. Визначати етапи, оцінювати обсяги та терміни виконання робіт. 3.4.2. Рационально розподіляти роботу між виконавцями проекту інформаційної системи. 3.4.3. Організовувати взаємодію розробника та користувача інформаційної системи чи її фрагмента

Продовження таблиці А.2

Функція	Типові завдання діяльності	Уміння
	3.5. Організація дій з метою попередження або зменшення рівня ймовірного пошкодження	<p>3.5.1. Застосовуючи методи спостереження та контролю, визначати потенційно небезпечні ділянки виробництва, види виробничих процесів та елементи природного середовища, що можуть створювати загрозу виникнення надзвичайних ситуацій.</p> <p>3.5.2. На підставі відомостей щодо потенційно небезпечних ділянок виробництва, видів виробничих процесів та елементів природного середовища за допомогою типових інструкцій планувати запобіжні заходи.</p> <p>3.5.3. У разі загрози виникнення надзвичайної ситуації за допомогою штатних та індивідуальних джерел інформації забезпечувати оперативне приймання сигналів про виникнення небезпеки та їх розпізнавання персоналом об'єкта.</p> <p>3.5.4. За умов надзвичайної ситуації з урахуванням планових документів цивільного захисту об'єкта господарювання, використовуючи табельні прилади, інструкції та (за потреби) транспортні засоби, установлювати вид і ступінь зараження об'єкта радіоактивними, біологічними та небезпечними хімічними речовинами</p>
	3.6. Організація дотримання безпеки та гігієни праці	<p>3.6.1. На підставі технологічної документації, використовуючи чинну нормативно-правову базу з питань охорони праці, організовувати дотримання вимог безпеки праці учасниками трудового процесу.</p> <p>3.6.2. На підставі технологічної документації, використовуючи чинну нормативно-правову базу, організовувати дотримання санітарно-гігієнічних вимог</p>
	3.7. Організація захисту в разі виникнення надзвичайної ситуації	<p>3.7.1. За умов надзвичайної ситуації, орієнтуючись на сигнал про виникнення небезпеки, за планом цивільного захисту об'єкта господарювання організовувати індивідуальний захист з використанням табельних та підручних засобів.</p> <p>3.7.2. Організовувати евакуацію підлеглого персоналу з небезпечної зони.</p> <p>3.7.3. Послуговуючись наданою інформацією про захисні споруди, організовувати укриття підлеглого персоналу.</p> <p>3.7.4. За умов надзвичайної ситуації на основі результатів обстеження об'єкта господарювання за допомогою табельних та підручних засобів проводити рятувальні та інші невідкладні роботи.</p> <p>3.7.5. Застосовуючи засоби індивідуального та колективного біологічного радіаційного і хімічного захисту, проводити спеціальну обробку об'єкта та його персоналу</p>

Функція	Типові завдання діяльності	Уміння
	3.8. Проведення розслідування нещасних випадків та аварій	3.8.1. В умовах виробничої діяльності на основі аналізу результатів власних спостережень за наслідками нещасного випадку або аварії, користуючись чинними положеннями, визначати факт випадку чи аварії. 3.8.2. У складі комісії з розслідування нещасного випадку, користуючись чинними положеннями, складати акт про нещасний випадок на виробництві
	3.9. Створення системи керування інформаційним підприємством (підрозділом)	3.9.1. Розробляти організаційну структуру управління інформаційним підприємством (підрозділом). 3.9.2. Розробляти та впроваджувати системи мотивації праці з урахуванням чинної нормативно-правової бази і специфіки інформаційної сфери економіки. 3.9.3. Виявляти резерви підвищення якості керування та вміти їх використовувати. 3.9.4. Розробляти заходи щодо підвищення продуктивності праці
Контрольна	4.1. Моніторинг роботи інформаційної системи	4.1.1. Контролювати функціонування інформаційної системи на всіх операціях технологічного процесу оброблення інформації. 4.1.2. Тестувати технічні та програмні засоби передавання, оброблення та збереження інформації для визначення заходів щодо поліпшення роботи інформаційної системи
	4.2. Контроль за дотриманням вимог безпеки праці та санітарно-гігієнічних вимог	4.2.1. На підставі технологічної документації, використовуючи чинну нормативно-правову базу, контролювати дотримання правил безпеки праці учасниками трудового процесу. 4.2.2. На підставі технологічної документації, використовуючи чинну нормативно-правову базу, контролювати дотримання санітарно-гігієнічних вимог учасниками трудового процесу
Експлуатаційно-технологічна	5.1. Проектування технологічного процесу збирання, оброблення, збереження та передавання інформації	5.1.1. Визначати оптимальний склад технологічних операцій та послідовність їх виконання. 5.1.2. Оцінювати та вибирати технічні та програмні засоби реалізації технологічного процесу збирання, оброблення, збереження та передавання інформації. 5.1.3. Установлювати і ліквідовувати "вузькі місця" технологічного процесу збирання, оброблення, зберігання та передавання інформації. 5.1.4. Визначати напрямки вдосконалення технологічного процесу збирання, оброблення, збереження та передавання інформації. 5.1.5. Оцінювати ефективність вибраної технології збирання, оброблення, збереження та передавання інформації.

Функція	Типові завдання діяльності	Уміння
	5.2. Захист інформації та програм	5.2.1. Розробляти заходи щодо захисту інформації та програм на підставі стандартів та нормативно-законодавчої бази. 5.2.2. На підставі стандартів та нормативно-законодавчої бази розробляти та впроваджувати програмні засоби захисту інформації та програм. 5.2.3. Вибирати й обґрунтовувати доцільність застосування технічних засобів захисту
	5.3. Експлуатація інформаційних систем	5.3.1. Організовувати і контролювати функціонування інформаційної системи на всіх операціях технологічного процесу оброблення інформації. 5.3.2. Оцінювати надійність і ефективність інформаційної системи.
	5.4. Оброблення даних	5.4.1. Обробляти дані з використанням програмного забезпечення загального призначення. 5.4.2. Використовувати табличні процесори (електронні таблиці) для оброблення даних. 5.4.3. Використовувати текстові редактори для оброблення текстових даних
6. Інформаційна	6.1. Забезпечення власних інформаційних потреб	6.1.1. Вести пошук, збирати, систематизувати й нагромаджувати необхідну для виконання посадових обов'язків нормативно-правову, соціально-економічну, науково-методичну, довідкову та іншу інформацію
	6.2. Інформаційне обслуговування працівників організації	6.2.1. Готувати інформаційно-аналітичні матеріали для працівників бізнес-підрозділів та інших користувачів

Таблиця А.3

Здатності фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня "бакалавр" розв'язувати проблеми і завдання соціальної діяльності та необхідні для цього вміння

Здатність	Уміння
1. Організовувати власну діяльність	1.1. Визначати цілі та структуру власної діяльності з урахуванням суспільних, державних і виробничих інтересів. 1.2. Організовувати та контролювати власну поведінку для забезпечення гармонійних стосунків з учасниками спільної діяльності. 1.3. Коригувати цілі діяльності та її структуру для підвищення безпеки та ефективності діяльності. 1.4. Оцінювати результати власної діяльності стосовно досягнення окремих та загальних цілей діяльності
2. Здійснювати саморегулювання поведінки та вести здоровий спосіб життя	2.1. Застосовувати спеціальні методики корекції власного психічного стану залежно від психофізичних навантажень. 2.2. Застосовувати заходи самоконтролю та саморегулювання, розвитку вольових якостей особистості. 2.3. Використовувати природні чинники для зміцнення працездатності та стійкості до захворювань. 2.4. Використовувати методи самоконтролю за станом здоров'я, фізичного розвитку та діяльності функціональних систем організму. 2.5. За допомогою засобів фізичної культури і спорту та додержання засад здорового способу життя формувати й підтримувати оптимальний рівень власної психофізичної стійкості для забезпечення працездатності
3. Проводити соціологічні дослідження	3.1. На основі аналізу виробничої ситуації визначати мету емпіричного соціологічного дослідження. 3.2. Залежно від визначеної мети обирати адекватну їй технологію соціологічного дослідження. 3.3. Проводити емпіричне соціологічне дослідження за обраною технологією. 3.4. За відповідними методиками проводити аналіз результатів емпіричного соціологічного дослідження
4. Ураховувати суспільні відносини та політичні переконання у процесі діяльності	4.1. На основі аналізу результатів спостережень, використовуючи процедури соціологічного аналізу, установлювати власний соціальний статус і соціальний статус учасників спільної діяльності. 4.2. Використовуючи критерії класифікації суспільних об'єднань і рухів, визначати тип конкретного суспільного об'єднання та його місце в політичному житті держави. 4.3. На основі аналізу результатів самоспостережень, ураховуючи ознаки конкретної ідеології, визначати власні політичні переконання та політичні переконання учасників спільної діяльності
5. Здійснювати ефективне ділове спілкування	5.1. Додержуючись норм сучасної української літературної мови, складати професійні тексти та документи. 5.2. У виробничих умовах за допомогою відповідних методів вербального спілкування готувати публічні виступи, застосовувати адекватні форми ведення дискусії. 5.3. Працюючи з іншомовними фаховими текстами, перекладати їх українською, послуговуючись термінологічними двомовними та електронними словниками.

Продовження таблиці А.3

Здатність	Уміння
	<p>5.4.Обговорювати проблеми загальнонаукового та професійно орієнтованого характеру для досягнення порозуміння зі співрозмовниками.</p> <p>5.5. Вести ділове листування, застосовуючи фонові культурологічні та країнознавчі знання.</p> <p>5.6. Виконувати аналітичне опрацювання іншомовних джерел для одержання інформації, потрібної для розв’язання певних завдань професійно-виробничої діяльності.</p> <p>5.7. За допомогою комп’ютерних систем автоматизації перекладу та електронних словників робити переклад іншомовної інформації.</p> <p>5.8. У виробничих умовах, використовуючи ключові слова у певній галузі на базі професійно орієнтованих (друкованих та електронних) джерел, за допомогою відповідних методів проводити пошук нової текстової, графічної, звукової та відеоінформації (робота з джерелами навчальної, наукової та довідкової інформації)</p>
<p>6. Ураховувати основні економічні закони у процесі професійної діяльності</p>	<p>6.1. Прогнозувати оптимальні витрати на виробництві та максимальні прибутки за короткотерміновий та довготерміновий періоди.</p> <p>6.2. Визначати ціну та обсяг виробництва в умовах конкуренції.</p> <p>6.3. На підставі моделей поведінки споживача прогнозувати максимізацію загальної корисності та платоспроможності домашнього господарства за фактичних бюджетних обмежень.</p> <p>6.4. На основі аналізу наявних споживчих благ, використовуючи класифікаційні ознаки, класифікувати та визначати потреби суспільства.</p> <p>6.5. На основі аналізу наявних економічних та природних ресурсів, застосовуючи моделі альтернативних витрат, за допомогою зіставлення та порівняння визначати альтернативні варіанти використання економічних ресурсів</p> <p>6.6. За результатами аналізу законодавчих та нормативних актів України, використовуючи макроекономічні моделі, за допомогою зіставлення та порівняння приймати професійні рішення, адекватні державній економічній політиці</p>

Продовження таблиці А.3

Здатність	Уміння
7.Ураховувати правові засади у професійній діяльності	<p>7.1. Ураховувати права, свободи та обов'язки людини і громадянина, закріплені Конституцією України.</p> <p>7.2. Ураховувати правовий статус і повноваження державних органів законодавчої влади та органів виконавчої влади різних рівнів, що закріплені Конституцією України.</p> <p>7.3. Ураховувати правовий статус і повноваження органів місцевого самоврядування, з якими виникають юридичні відносини.</p> <p>7.4. Використовувати положення цивільного права у процесі підготовки нормативних та інших документів конкретного підприємства (установи).</p> <p>7.5. Використовувати положення цивільного права для регулювання майнових відносин.</p> <p>7.6. Використовувати положення цивільного права для регулювання (здійснення) трудових відносин на виробництві.</p> <p>7.7. Використовувати основні положення законодавства з охорони праці, цивільного захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій та екологічного права.</p> <p>7.8. Використовувати основні положення законодавства України з інтелектуальної власності.</p>
8. Ураховувати процеси соціаль-но-політичної історії України у професійній діяльності	<p>8.1. За результатами аналізу історичних джерел та історіографічної літератури, зважаючи на ознаки соціально-історичних епох та критерії причинно-наслідкових зв'язків історичних процесів, визначати періоди, закономірності формування та розвитку етнополітичних процесів в Україні.</p> <p>8.2. Аналізуючи сучасні документи та історичні матеріали, що відтворюють закономірності життя українського народу в минулому, визначати особливості сучасного соціально-політичного розвитку українського суспільства та його перспективу.</p>
9. Ураховувати моральні переконання та смакові вподобання у процесі діяльності	<p>9.1. На основі аналізу результатів власних спостережень, використовуючи етико-естетичну теорію, визначати моральні переконання та смакові вподобання учасників спільної діяльності.</p> <p>9.2. З урахуванням визначених моральних переконань та смакових уподобань знаходити компромісні рішення в процесі спільної діяльності</p>
10. Застосовувати закони формальної логіки в процесі інтелектуальної діяльності	<p>10.1. За допомогою формальних логічних процедур аналізувати наявну інформацію на її відповідність умовам необхідності та достатності для забезпечення ефективної діяльності.</p> <p>10.2. За допомогою формальних логічних процедур проводити аналіз наявної інформації на її відповідність вимогам внутрішньої несуперечливості.</p> <p>10.3. За результатами структурно-логічного опрацювання інформації доходити висновку щодо її придатності для здійснення заданих функцій.</p>

Продовження таблиці А.3

Здатність	Уміння
11. Забезпечувати екологічно збалансовану діяльність	11.1. З огляду на загальноприйняті схеми взаємодії та взаємозв'язків усіх компонентів у природничій, соціальній і технологічній сферах визначати стратегію і тактику діяльності, яка б забезпечувала стабільний розвиток життя на Землі
12. Здійснювати екологічний аналіз заходів (інновацій) у галузі діяльності	12.1. Визначати та класифікувати мету заходів (інновацій). 12.2. Визначати адекватність застосовуваних технологій, обраних методів, форм, засобів досягнення мети. 12.3. Визначати зовнішні та внутрішні чинники, що сприяють або суперечать досягненню мети заходів. 12.4. Визначати заходи, що можуть забезпечити досягнення накреслених цілей, або поліпшити результати діяльності
13. Забезпечувати необхідний рівень індивідуальної безпеки в разі виникнення типових небезпечних ситуацій	13.1. Використовуючи типові ознаки виникнення небезпек, ідентифікувати джерела і типи небезпек, шкідливі та небезпечні чинники. 13.4. Використовуючи типові рекомендації щодо адекватних дій у разі виникнення ознак небезпечної ситуації, зменшувати ризик до припустимих значень. 13.7. Застосовуючи штатні та допоміжні засоби, реалізовувати заздалегідь розроблений план дій щодо попередження або зменшення можливого пошкодження. 13.8. На основі аналізу результатів спостережень за навколишнім середовищем, використовуючи адекватні методи та методики, давати оцінку екологічним та соціальним наслідкам випадків та інцидентів

Додаток Б

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОВЕДЕННЯ ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ
"Формування професійної компетентності майбутніх економістів засобами
комп'ютерно орієнтованих технологій навчання"

В наш час відбувається перехід до нової парадигми суспільного розвитку – становлення постіндустріального суспільства, у якому ключову роль відіграють знання. Необхідність ефективної адаптації випускників освітніх закладів до нових соціально-економічних умов висуває нові вимоги до якості їх професійної підготовки. Сучасними ознаками освітньої діяльності в Україні є впровадження багаторівневих програм підготовки фахівців, сучасних освітніх технологій та компетентнісного підходу в освіті.

У даному факультативному курсі запропоновано методичні підходи щодо підвищення рівня професійної компетентності майбутніх економістів засобами комп'ютерно орієнтованих технологій навчання, отже його впровадження у навчальний процес ВНЗ є досить актуальним. Факультативний курс побудовано з урахуванням сучасних наукових підходів (системного, професіографічного, компетентнісного, суб'єктно-діяльнісного, технологічного), загальнодидактичних принципів і принципів професійного навчання.

До загальних організаційних основ проведення занять факультативного курсу належать: добровільність участі студентів; забезпечення високої мотивації навчання студентів; нестандартність проведення занять; проблемність викладу змісту курсу; професійна спрямованість змісту курсу; особистісно орієнтований підхід; оцінка результатів за допомогою проведення вхідного і вихідного тестування.

Структурними компонентами занять факультативу в переважній більшості є: надання студентам теоретичних відомостей з теми, що розглядається; виконання творчого практичного завдання; підведення підсумків заняття. Під час розгляду окремих тем пропонується проведення семінарів-дискусій, тренінгів, рольових ігор, які передбачають іншу структуру.

Тематичний зміст та види діяльності підбиралися таким чином, щоб забезпечити психолого-педагогічні впливи на мотиваційно-цільовий, інформаційно-пізнавальний, функціонально-практичний, саморегулятивно-рефлексивний компоненти професійної компетентності майбутніх економістів з метою гармонійного розвитку усіх зазначених компонентів.

Особливістю даного факультативу є проведення занять із застосуванням комп'ютерно орієнтованих форм, методів і засобів навчання: лекцій у вигляді мультимедійних презентацій, семінарів-дискусій, інтелектуальних і ділових ігор, практичних і лабораторних робіт, самостійної роботи, тренінгів, тестування з використанням ІКТ. Доцільним також вважається організація електронного листування між учасниками факультативу та викладачем, проведення мережної конференції. Орієнтовний перелік основного апаратного забезпечення, необхідного для проведення факультативу, наведено у додатку В.

Підведення підсумків заняття пропонується проводити у формі обговорення з формулюванням основних висновків і результатів, досягнутих на занятті. Студентам також пропонується прийняти участь у спільній роботі над проектами. Темі проектів студентські групи обирають самостійно. Підсумком проведення факультативу є презентація студентських проектів з подальшим обговоренням, проведення вихідного тестування.

Дані методичні розробки носять рекомендаційний характер. Кожен викладач може вносити корективи у зміст заняття відповідно до власного бачення, особливостей студентської аудиторії, наявних засобів навчання.

ПРОГРАМА ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСУ

Пояснювальна записка

Метою проведення факультативного курсу є підвищення рівня сформованості професійної компетентності у студентів економічних спеціальностей.

Основними завданнями факультативу визначено:

- стимулювання зростання у студентів інтересу до майбутньої професійної діяльності, усвідомлення соціальної цінності обраної професії;
- розвиток позитивного ставлення до професії економіста, позитивної внутрішньої мотивації до постійного професійного удосконалення;
- розвиток у студентської молоді ціннісних орієнтацій, набуття знань щодо технології визначення, планування і досягнення важливих життєвих цілей;
- поглиблення теоретико-методологічних знань професійного спрямування, а також підвищення рівня знань у сфері гуманітарних, природничонаукових дисциплін, загальнонаукової ерудиції в цілому;
- розвиток і вдосконалення у студентів професійних компетентностей (аналітичних, управлінських, інформаційно-комп'ютерних, творчих, комунікативних тощо);
- орієнтація студентської молоді на ведення здорового способу життя;
- розвиток у майбутніх економістів знань і навичок самоспостереження, саморегуляції, рефлексії, вольових умінь, емпатійних якостей.

Програма розрахована на 1 рік навчання (64 год.) і призначена для студентів III-V курсів економічних спеціальностей ВНЗ. Тематичний план факультативного курсу і розподіл навчального часу за темами представлено у табл. 1.

Впродовж занять студентам рекомендується вести конспект, в якому студенти можуть фіксувати результати анкетування, тестів, робити нотатки, виконувати завдання. Обов'язковими умовами проведення занять мають бути: атмосфера психологічного комфорту і розкнутості, індивідуальний підхід, включення студентів у творчий процес заняття, створення ситуації успіху для кожного студента.

Вивчення факультативного курсу сприяє формуванню у студентів комплексу професійних і особистісних компетентностей, знань та умінь, а саме:

студенти повинні знати:

- зміст освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця для спеціальності, за якою вони отримують освіту;
- зміст професійних і особистісних компетентностей, якими має володіти сучасний компетентний фахівець-економіст;
- актуальні соціально-економічні та екологічні проблеми суспільства та напрямки щодо їх вирішення;
- основні концепції сучасного природознавства;
- методи прийняття рішень в умовах ризику та повної чи часткової невизначеності;
- основні принципи організації роботи в мережі Інтернет;
- способи захисту інформації;

студенти повинні навчитися:

- володіти навичками ефективного використання ІКТ для організації раціонального пошуку, впорядкування та обробки інформації, особистісного розвитку і самонавчання;
- досліджувати поведінку економічного об'єкта при зміні його параметрів з використанням програмних засобів моделювання стану економічного об'єкта;
- використовувати засоби Інтернет-комунікації;
- володіти методами самоаналізу, саморозвитку, об'єктивної самооцінки;
- регулювати свій емоційний стан;
- розрізняти емоційні стани та мотиви поведінки інших людей, підтримувати гармонійні взаємовідносини;
- володіти навичками ведення здорового способу життя;

– застосовувати техніки тайм-менеджменту для ефективної організації свого часу.

Таблиця 1

РОЗПОДІЛ НАВЧАЛЬНОГО ЧАСУ ЗА ТЕМАМИ

№	Назва теми	Кількість годин для денної форми навчання, у т. ч.					
		Всього	Лекції	Семінари	Практичні заняття	Лабораторні роботи	Самостійна робота
1	Вступ до факультативу	2	0,5		1,5		
2	Складові професійної компетентності сучасного економіста	2	1	1			
3	Орієнтація на успіх	2	1		1		
4	Соціальна значимість професії економіста	2	1		1		
5	Сучасна наукова картина світу	2	1	1			
6	Глобалізаційні процеси в сучасному світі	2	1	1			
7	Методи прийняття рішень	4	2		2		
8	Імітаційне та аналітичне моделювання в економіці	4	2			2	
9	Організація роботи в мережі Інтернет	2	1		1		
10	Засоби Інтернет-комунікації: електронна пошта, форум	2	1		1		
11	Засоби Інтернет-комунікації: мережні конференції	2	1		1		
12	Інформаційні ресурси мережі Інтернет	4	2		2		
13	Використання можливостей ІКТ для самонавчання і саморозвитку особистості	4	1		3		
14	Захист і збереження інформації	2	1		1		
15	Людина і суспільство: презентація взаємозв'язків	4	1		3		
16	Комунікативна культура – одна з ключових компетентностей економіста	4	1		3		
17	Тайм-менеджмент як мистецтво управління часом	2	1	1			
18	Використання ІКТ для планування часу	2	1		1		
19	Здоровий спосіб життя: технології збереження фізичного і духовного здоров'я	4	1		3		
20	Підготовка спільних проектів	6					6
21	Презентація студентських проектів	4		4			
22	Підведення підсумків факультативного курсу	2	0,5		1,5		
	Всього по факультативу:	64	22	8	26	2	6

Тема 1. Вступ до факультативного курсу

Актуальність, мета і завдання факультативного курсу. Ознайомлення з основними темами та програмою факультативу.

Практична частина: вхідне тестування для визначення рівнів сформованості компонентів професійної компетентності у студентів економічних спеціальностей.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 2. Складові професійної компетентності сучасного економіста

Знайомство з основними поняттями: компетентність, професійна компетентність, ключові компетентності, професійні та особистісні компетентності.

Зв'язок поняття "професійна компетентність" з поняттями "діяльність", "кваліфікація", "здібності й обдарованість", "знання, вміння й навички".

Знайомство з професіограмою економіста, освітньо-кваліфікаційною характеристикою фахівця для різних економічних спеціальностей, професійні та особистісні компетентності, якими має володіти сучасний фахівець-економіст.

Практична частина: ознайомлення з нормативними документами. Формування переліку професійних та особистісних компетенцій економіста. (Витяг із освітньо-кваліфікаційної характеристики бакалавра спеціальності 6.030502 – "Економічна кібернетика" напряму підготовки 0305 – "Економіка і підприємництво" наведено в додатку А).

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, електронна база нормативних документів, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 3. Орієнтація на успіх

Визначення важливих життєвих цілей та стратегічно важливих дій. Етапи планування і виконання. Оцінка досягнень на шляху до успіху.

Практична частина: практика планування і цілепокладання з використанням інструменту "Задачі" програми MS Outlook.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, програма MS Outlook, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 4. Соціальна значимість професії економіста

Актуальні соціально-економічні та екологічні проблеми суспільства. Вміння надавати професійній діяльності гуманістичну спрямованість, використовувати механізми ділової активності з метою досягнення позитивних соціально значимих цілей.

Практична частина: створення листівки з соціальною рекламою за допомогою редактора растрової графіки.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, програма Gimp, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 5. Сучасна наукова картина світу

Зміст понять: парадигма в науці, наукова революція, наукова картина світу. Сучасні концепції природознавства. Фундаментальні поняття: простір, енергія, матерія, міра. Час біологічний та соціальний.

Практична частина: семінар-дискусія на тему "Сучасна наукова картина світу".

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, файли-фрагменти документальних фільмів, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 6. Глобалізаційні процеси в сучасному світі

Процеси глобалізації. Піраміда знань та піраміда управління. Україна у глобальному розподілі виробничих та організаційних процесів.

Практична частина: семінар-дискусія на тему "Процеси глобалізації і світова економіка".

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, файли-фрагменти документальних фільмів, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 7. Методи прийняття рішень

Методи прийняття рішень. Поняття ризику. Альтернативи. Критерії. Аксиоматичні теорії раціональної поведінки людини. Множина Еджворта-Парето. Прийняття рішень в умовах ризику та повної чи часткової невизначеності. Людська система переробки інформації та її зв'язок з прийняттям рішень.

Практична частина: створення системи підтримки прийняття рішень з функцією візуалізації двовимірної множини Еджворта-Парето.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, електронні таблиці MS Excel, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 8. Імітаційне та аналітичне моделювання в економіці

Імітаційне та аналітичне моделювання в економіці. Параметри економічного об'єкта. Задачі управління станом та поведінкою об'єкта управління. Вектор цілі.

Практична частина: дослідження поведінки економічного об'єкта при зміні його параметрів з використанням програми моделювання стану економічного об'єкта "Метабізнес Моделер".

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, авторська програма моделювання стану економічного об'єкта "Метабізнес Моделер", апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 9. Організація роботи в мережі Інтернет

Основні принципи організації роботи в мережі Інтернет. Засоби інформаційної безпеки. Технологія створення та розміщення в мережі Інтернет власної веб-сторінки.

Практична частина: створення власної веб-сторінки та її розміщення в мережі Інтернет.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, WISIVIG-редактор файлів HTML, сервер розташування (хостингу) веб-сторінок, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 10. Засоби Інтернет-комунікації: електронна пошта, форум

Використання електронної пошти. Можливості поштових клієнтів. Правила обміну повідомленнями через форуми.

Практична частина: реєстрація власної поштової скриньки. Організація електронного листування, переадресації пошти. Організація обміну повідомленнями через форум, чат.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, сервер електронної пошти та веб-сервер, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 11. Засоби Інтернет-комунікації: мережні конференції

Технологія організації та проведення мережних конференцій (на прикладі роботи Skype).

Практична частина: проведення інтернет-конференції.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, програми для обміну електронними повідомленнями та підтримки аудіо-відео інтернет-зв'язку (Skype), апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 12. Інформаційні ресурси мережі Інтернет

Використання пірінгових мереж для отримання інформації. Використання банків даних та гібридних бібліотек (на прикладі lib.ru та infanata.com). Технологія роботи з файлообмінними серверами (на прикладі rapidshare.com).

Практична частина: здійснення пошуку необхідної інформації в електронних бібліотеках, отримання безкоштовного доступу для завантаження файлів.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, веб-сервер (трекер), програма u-Torrent, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 13. Використання можливостей ІКТ для самонавчання і саморозвитку особистості

Дистанційне навчання та тестування. Використання безкоштовних ресурсів мережі Інтернет.

Практична частина: здійснення пошуку та ознайомлення з курсом дистанційного навчання, обраного за заданою темою.

Проведення тренінгу "Розвиток творчих здібностей" (додаток Л.1).

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, спеціалізовані веб-сервери, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 14. Захист і збереження інформації

Проблеми захисту та збереження файлів та способи їх вирішення. Програми-брандмауери (міжмережні екрани), наприкладі брандмауера Windows та Outpost Firewall. Антивірусні програми-сканери та монітори (наприкладі Dr. Web). Програми резервного копіювання.

Практична частина: ознайомлення з прийомами відновлення файлів, захисту їх від копіювання. Налаштування брандмауера Windows.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: програма Unerase, Undelete, брандмауер Windows, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 15. Людина і суспільство: презентація взаємозв'язків

Людина і суспільство. Культура. Молодіжна субкультура. Індивідуальність. Адаптація випускника ВНЗ у професійному середовищі.

Практична частина: проведення тренінгів з розвитку емпатії (додаток Л.3).

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, файли-фрагменти документальних фільмів, апаратне забезпечення (додаток В), мультимедійне забезпечення тренінгового курсу (додаток Н).

Тема 16. Комунікативна культура – одна з ключових компетентностей економіста

Поняття комунікативної культури та її значення у професії економіста. Особливості комунікаційної взаємодії між співробітниками. Етика ділового спілкування економіста.

Практична частина: проведення тренінгів комунікативних умінь (додаток Л.4).

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, файли-фрагменти документальних фільмів, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 17. Тайм-менеджмент як мистецтво управління часом

Основні поняття та принципи тайм-менеджменту. Визначення пріоритетів та планування власного часу.

Практична частина: семінар-дискусія на тему: "Чи потрібно економісту опанувати мистецтвом управління часом?"

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, файли-фрагменти документальних фільмів, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 18. Використання ІКТ для планування часу

Використання MS Outlook для створення персональної системи керування часом. Програми синхронізації даних ПК з мобільними пристроями (наприкладі Active Sync).

Практична частина: створити власний профіль для роботи в MS Outlook та упорядкувати поточні й майбутні заплановані справи за допомогою модуля "Задачі".

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: програма MS Outlook, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 19. Здоровий спосіб життя: технології збереження фізичного і духовного здоров'я

Технології збереження та відновлення здоров'я (зір, правильне харчування, фізична активність, регулювання маси тіла та ін.)

Вплив факторів навколишнього середовища та негативних звичок на фізичний і духовно-психологічний стан людини.

Практична частина: проведення тренінгів саморегуляції емоцій; релаксаційного комплексу "Контраст" (додаток Л.2).

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: мультимедійні довідкові матеріали, файли-фрагменти документальних фільмів, апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 20. Презентація студентських проектів

Практична частина: проведення мультимедіа-презентації спільних студентських проектів з подальшим обговоренням проектів.

Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання: апаратне забезпечення (додаток В).

Тема 21. Підведення підсумків факультативного курсу

Обговорення учасниками факультативу своїх вражень від проведених занять. Обмін думками щодо можливих напрямків подальшого удосконалення факультативного курсу.

Практична частина: проведення вихідного тестування для визначення рівнів сформованості компонентів професійної компетентності.

Комп'ютерно орієнтовані методи і засоби навчання: апаратне забезпечення (додаток В).

Додаток В

Перелік основного апаратного та програмного забезпечення, необхідного
для проведення факультативного курсу

В.1. Основне апаратне забезпечення комп'ютерного класу

№	Назва апаратного засобу	Необхідні технічні параметри/опції	Сфера використання опцій
1	ПЕОМ викладача (ноутбук)	- додатковий відео-порт; - мережний інтерфейс (LAN-100Mb або бездротовий Wi-Fi 802.11 b/g)	- можливість підключення відеопроєктору або великого настільного монітору; - можливість підключення до локальної комп'ютерної мережі та мережі Internet
2	Персональні комп'ютери для студентів (комп'ютерний клас)	- підключення до локальної мережі та мережі Internet	- можливість обміну інформацією між усіма учасниками заняття; - ведення спільних мережних проєктів; - доступ до ресурсів мережі Internet
3	Файл-сервер	- авторизований доступ; - резервне копіювання	- можливість доступу учасників заняття до навчальних матеріалів та особистих проєктів; - захист інформації від пошкодження чи/або втрати
4	Проектор	- пульт дистанційного керування	- гнучкість та комфорт в управлінні проектором
5	Акустична система	- максимальна потужність не менша 10 Вт	- можливість відтворювати звукові доріжки відеоматеріалів
6	Web-камера	- поворотна голівка та зручна підставка (бажано у вигляді заціпки)	- можливість ведення відео зйомки та організації відео конференцій
7	Радіомікрофон	- наявність радіозв'язку (краще в FM-діапазоні)	- можливість ведення якісного запису виступів учасників заняття
8	Штатив	- поворотна головка з декількома ступенями свободи та фіксаторами	- дозволяє встановити веб-камеру та вести зйомку, не відволікаючи увагу учасників заняття самим фактом зйомки

В.2. Основне програмне забезпечення комп'ютерного класу

№	Тип програмного засобу	Назва програми	Сфера використання	Особливості програми
1	2	3	4	5
1	Серверні операційні системи	- ALT LINUX; - Free BSD	- забезпечує адміністрування та функціонування багаторівневої локальної мережі та файл-серверу з авторизованим доступом та складною системою безпеки	- безкоштовні ; - встановлення, налаштування та обслуговування потребує високої кваліфікації спеціаліста (системного адміністратора)
2	Проксі- сервер	Squid	- організує контрольований обмін інформацією між прикладними програмами користувачів та Інтернет-северами	- безкоштовна ; - встановлення, налаштування та обслуговування потребує високої кваліфікації спеціаліста (системного адміністратора)
3	Поштовий сервер	Sendmail	- забезпечує доставку повідомлень електронної пошти	- безкоштовна ; - встановлення, налаштування та обслуговування потребує високої кваліфікації спеціаліста (системного адміністратора)
4	Операційні системи для ПЕОМ користувачів	- Windows 98 Second Edition; - Windows XP	- програмне середовище для узгодження взаємодії різних апаратних засобів між собою та прикладними програмами; - інтерфейс для зручної роботи користувача з прикладними програмами	- постійно діюча пропозиція "Microsoft Academic Open License" надає можливість придбання ліцензій за зниженими цінами для учбових закладів
5	Текстовий процесор	OpenOffice.org Writer	- дозволяє створювати, редагувати та зберігати текстові документи в різних форматах	- безкоштовна ; - має додаткові можливості порівняно з Microsoft Word, зокрема, можливість проводити арифметичні розрахунки в таблицях, захищати окремі частини таблиць від змін, підтримує стилі сторінок та ін.

1	2	3	4	5
6	Табличний процесор	OpenOffice.org Calc	- дозволяє аналізувати дані, займатися розрахунками та прогнозуванням, будувати графіки та діаграми	- безкоштовна ; - має додаткові можливості порівняно з Microsoft Excel, наприклад автоматично визначає послідовності графіків, побудованих на основі даних користувача
7	Програма підготовки презентацій	OpenOffice.org Impress	- дозволяє створювати, редагувати та демонструвати та експортувати в різні формати презентації	- безкоштовна ; - має додаткові можливості порівняно з Microsoft PowerPoint, наприклад створювати PDF файли з презентацій, експортувати їх у формат Macromedia Flash (SWF), що дає можливість проглядати їх на будь-якому комп'ютері з інсталюваним програвачем Flash-файлів
8	Графічний редактор векторної графіки	OpenOffice.org Draw	- дозволяє створювати креслення та бізнес-графіку у векторному форматі	- безкоштовна ; - функціональний аналог Corel Draw; - підтримує експорт інформації у формат SVG
9	Графічний редактор растрової графіки	The GIMP	- дозволяє створювати, редагувати та зберігати растрові цифрові зображення	- безкоштовна ; - функціональний аналог Adobe Photoshop
10	Медіаплеєр	The KMPlayer	- дозволяє відтворювати аудіо та відео файли різних форматів	- безкоштовна ; - не потребує пошуку та встановлення додаткових кодеків
11	Прикладна програма	Тестовик	- дозволяє проводити тестування користувачів - підтримує роботу в розгалуженій мережі з файл-сервером	- безкоштовна ; - потребує попередньої конвертації тексту в систему кодування ASCII
12	Прикладна програма	Метабізнес Моделлер	- дозволяє досліджувати стан економічного об'єкту та моделювати його поведінку в режимі реального часу створюючи графічні образи на фазовій площині	- безкоштовна ; - авторська розробка

Додаток Г

Шановні студенти!

На кафедрі педагогіки Житомирського державного університету ім. Івана Франка проводиться дослідження проблеми формування професійної компетентності студентів економічних спеціальностей. Пропонуємо Вам оцінити рівень сформованості зазначених в анкеті показників за 5-ти бальною шкалою, де "1" – мінімальна оцінка, а "5" – максимальна.

Показники		Самооцінка рівня сформо- ваності показника
Мотиваційно-цільовий компонент		
1	прагнення до оволодіння ефективними технологіями виконання професійних завдань	
2	наявність інтересу до отримання нових знань у сфері економічних відносин і бізнес-технологій	
3	прагнення до самореалізації у професійній сфері	
4	вміння поєднувати власні інтереси та інтереси суспільства	
5	вміння відстояти свої права під час спілкування з представниками різних органів влади	
6	наявність активної життєвої і громадянської позиції	
7	прагнення приймати активну участь у розв'язанні соціально-економічних, екологічних проблем суспільства	
8	прагнення спрямовувати власну ділову активність на досягнення позитивних соціально значимих цілей	
9	вміння визначати життєві цілі, встановлювати їхню пріоритетність	
10	вміння планувати траєкторію свого професійного зростання	
Інформаційно-пізнавальний компонент		
11	знання наукових методів пізнання дійсності	
12	обізнаність щодо змісту сучасної наукової картини світу	
13	фундаментальні знання з основних природничих наук (фізики, хімії, астрономії, біології, екології тощо)	
14	обізнаність з нормативно-правовими документами, галузевими стандартами, які регламентують функціонування суб'єктів економічної діяльності	
15	обізнаність з правами та обов'язками людини і громадянина, закріплених Конституцією України	
16	знання основних сучасних економічних концепцій, теорій і законів, обізнаність щодо глобальних проблем і тенденцій економічного розвитку	
17	володіння методами системного, економетричного, фінансового аналізу діяльності економічних об'єктів	
18	вміння проводити комплексний аналіз діяльності і прогнозування стану економічних об'єктів	
19	вміння розробляти стратегічні плани і комплексні програми соціально-економічного розвитку підприємства	
20	володіння технологіями здійснення моніторингу інновацій і впровадження нових ідей, товарів, послуг	

Функціонально-практичний компонент		
21	володіння методами вирішення проблем на основі стимулювання творчої активності, зокрема, методами "мозкового штурму", "конференції ідей"	
22	навички самостійного та критичного мислення	
23	вміння працювати з комп'ютерними інформаційними системами, включаючи всесвітню мережу "Internet"	
24	вміння використовувати сучасні інформаційні джерела (електронні бібліотеки, бази даних, бази знань, системи підтримки прийняття рішень)	
25	вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології для організації особистого інформаційного середовища	
26	вміння чітко, послідовно і логічно висловлювати свої думки і переконання	
27	вміння на високому культурному рівні спілкуватися державною мовою	
28	вміння спілкуватися, як мінімум, однією іноземною мовою	
29	вміння додержуватися етики ділового спілкування	
30	вміння переконувати, аргументувати, толерантно ставитись до протилежної думки співрозмовника	
31	вміння працювати в команді, організовувати колективну роботу	
32	вміння підготовки і проведення публічних заходів (презентацій, прес-конференцій) в аудиторіях різного типу	
33	вміння грамотно складати й оформлювати основні види управлінської документації	
34	готовність нести персональну відповідальність за діяльність підлеглих	
Саморегулятивно-рефлексивний компонент		
35	вміння переборювати власні недоліки і згубні звички	
36	володіння різноманітними методами і прийомами самовиховання і самовдосконалення	
37	вміння реалістично ставитись до себе	
38	вміння спокійно сприймати свої невдачі й учитися на них	
39	вміння створювати власний імідж, удосконалювати його складові	
40	вміння підтримувати гарну фізичну форму, вести здоровий спосіб життя	
41	вміння корисно, ефективно використовувати свій час	
42	вміння інтерпретувати невербальну інформацію (міміку, жести) у поведінці інших людей	
43	вміння знаходити порозуміння з "проблемними" людьми, уникати конфліктних ситуацій	
44	вміння дотримуватись встановлених термінів під час виконання завдань	
45	вміння відчувати емоційні стани інших людей	

Щиро дякуємо Вам за допомогу у нашому дослідженні.

ДОДАТОК Д

Діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності майбутніх економістів

Д.1. ТЕСТ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ ДО НАВЧАННЯ

Показники		Самооцінка рівня сформо- ваності показника
1	навчаюся, тому що мені подобається обрана професія	
2	прагну забезпечити успішність у майбутній професійній діяльності	
3	хочу стати фахівцем	
4	від успіхів у навчанні залежить моє майбутнє службове становище	
5	хочу повною мірою використати власні здібності і схильності до обраної професії	
6	не хочу відставати від друзів	
7	я вважаю, що робота з людьми вимагає глибоких і всебічних знань	
8	хочу бути в числі кращих студентів	
9	хочу, щоб наша навчальна група стала кращою в університеті	
10	прагну заводити нові знайомства і спілкуватися з цікавими людьми	
11	отримані знання дозволять мені в майбутньому досягти успіху в житті	
12	необхідно закінчити університет, щоб у знайомих не змінилася думка про мене, як про здібну та перспективну людину	
13	прагну уникнути негативної реакції і покарання за погане навчання	
14	хочу бути людиною, яку поважають у студентському колективі	
15	не хочу опинитися серед неуспішних у навчанні студентів	
16	я вважаю, що від успіхів в навчанні залежить рівень моєї матеріальної забезпеченості в майбутньому	
17	знання надають мені впевненості в собі при спілкуванні з іншими людьми	
18	мені подобається вчитися	
19	потрапивши в університет, змушений вчитися, щоб закінчити його	
20	хочу продовжити навчання в магістратурі	
21	бажаю отримати глибокі і міцні знання	
22	планую в майбутньому зайнятися науковою діяльністю за обраною спеціальністю	
23	будь-які знання знадобляться в майбутній професії	
24	хочу принести більше користі суспільству	
25	хочу стати висококваліфікованим фахівцем	
26	люблю дізнаватися нове, займатися творчою діяльністю	
27	прагну знайти відповіді на питання, пов'язані з розвитком суспільства	
28	хочу бути на хорошому рахунку у викладачів	
29	прагну домогтися схвалення батьків і оточуючих	
30	вчуся заради виконання обов'язку перед батьками	

Студентам пропонується оцінити за 5-бальною шкалою наведені мотиви навчальної діяльності за значимістю для них, де 1 бал відповідає мінімальній значущості мотиву; 5 балів – максимальній значущості мотиву.

Ключ

Необхідно підрахувати загальний середній бал.

Інтерпретація результатів

4,01 – 5,00 балів: високий рівень мотивації до навчання;
 3,01 – 4,00 балів: середній рівень мотивації до навчання;
 1,00 – 3,00 балів: низький рівень мотивації до навчання.

Д.2. ТЕСТ ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВАЦІЇ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Пропонуємо Вам оцінити рівень сформованості зазначених в анкеті показників за п'ятибальною шкалою, де "1" – мінімальна оцінка, а "5" – максимальна.

Показники		Самооцінка рівня сформованості показника
1	впевненість у власних силах	
2	прагнення до оволодіння ефективними технологіями виконання професійних завдань	
3	наявність інтересу до отримання нових знань у сфері економічних відносин і бізнес-технологій	
4	розуміння соціальної значимості професії економіста	
5	бажання стати компетентним фахівцем у галузі економіки	
6	вміння поєднувати власні інтереси та інтереси суспільства	
7	наявність активної життєвої і громадянської позиції	
8	прагнення приймати активну участь у розв'язанні соціально-економічних, екологічних проблем суспільства	
9	прагнення спрямовувати власну ділову активність на досягнення позитивних соціально значимих цілей	
10	вміння визначати життєві цілі, встановлювати їхню пріоритетність	
11	вміння планувати траєкторію свого професійного зростання	
12	бажання отримати високу оцінку своїй професійній діяльності	
13	потреба у самоосвіті, підвищенні свого професійного рівня (освіті впродовж життя)	
14	бажання займатися підприємницькою діяльністю	
15	почуття відповідальності за можливі наслідки своєї професійної діяльності	

Ключ

Необхідно підрахувати загальний середній бал.

Інтерпретація результатів

4,01 – 5,00 балів: високий рівень мотивації до навчання;
 3,01 – 4,00 балів: середній рівень мотивації до навчання;
 1,00 – 3,00 балів: низький рівень мотивації до навчання.

Д.3. ТЕСТ ДІАГНОСТИКИ МОТИВАЦІЇ НА ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ

1. Коли є вибір між декількома варіантами, краще відразу його зробити, ніж відкладати на певний час.
2. Я легко дратуюся, коли помічаю, що не можу виконати завдання на всі 100%.
3. Коли я працюю, це виглядає так, ніби я готовий прикласти максимум зусиль, щоб виконати цю роботу.
4. Коли виникає проблемна ситуація, я, зазвичай, приймаю рішення одним з останніх.
5. Коли у мене декілька днів поспіль немає ніякої справи, я втрачаю спокій.
6. Досить часто трапляються дні, коли я не отримую ніякого позитивного результату від своєї роботи.
7. По відношенню до себе я більш вимогливий, ніж по відношенню до інших.
8. Я більш доброзичливий, ніж інші.
9. Коли я відмовляюся від важкого завдання, я потім суворо засуджую себе, бо знаю, що виконуючи його, я міг би досягнути успіху.
10. В процесі роботи мені потрібні невеликі паузи для відпочинку.
11. Старанність – не основна риса мого характеру.
12. Мої досягнення в праці не завжди однакові.
13. Мене більше приваблює інша робота, ніж та, якою я зайнятий.
14. Догана стимулює мене сильніше, ніж похвала.
15. Я знаю, що мої одногрупники вважають мене цілеспрямованою людиною.
16. Перешкоди роблять мої рішення ще більш непорушними.
17. У мене легко викликати почуття честоловства.
18. Коли я працюю без натхнення, це, зазвичай, помітно.
19. Під час виконання роботи я не розраховую на допомогу інших.
20. Іноді я відкладаю ті справи, які повинен був зробити одразу.
21. Я вважаю, що потрібно покладатися лише на себе.
22. Коли я впевнений, що правий, то готовий на все, аби довести свою правоту.
23. Коли мені потрібно виконати важливе завдання, я ні про що інше не думаю.
24. Я менш честоловний, ніж більшість інших людей.
25. Наприкінці відпустки я, зазвичай, радію, що скоро вийду на роботу.
26. Коли мені подобається робота, я роблю її краще і більш кваліфіковано, ніж інші.
27. Мені простіше і легше спілкуватися з людьми, які здатні наполегливо працювати.
28. Коли в мене немає справ, я відчуваю, що мені не по собі.
29. Мені досить часто доводиться виконувати відповідальну роботу.
30. Коли я приймаю рішення, я намагаюся зробити це якнайкраще.
31. Мене іноді вважають ледарем.
32. Мої успіхи багато в чому залежать від моїх колег.
33. Безглуздо протидіяти волі керівника.
34. Іноді не знаєш, яку роботу доведеться виконувати.
35. Коли щось не виходить, я проявляю нетерпіння.
36. Зазвичай, я не звертаю багато уваги на свої досягнення.
37. Коли я працюю разом з іншими, моя робота більш ефективна.
38. Багато з тих справ, за які я беруся, я не доводжу до кінця.
39. Я заздрю людям, які не завантажені роботою.
40. Я не заздрю тим, хто прагне до високого соціального статусу та влади.

Ключ

Варіант відповіді	"так"	"ні"
Кількість балів за одну відповідь	1	1
Номери питань	2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 37	6, 13, 18, 20, 24, 31, 36, 38, 39
Кількість балів		
Сумарна кількість балів		

Відповіді на питання з номерами 1, 11, 12, 19, 23, 33, 34, 35, 40 не враховуються.

Інтерпретація результатів

21 бал і вище: високий рівень мотивації до досягнення успіху. Людям, сильно мотивованим на успіх, властиво уникати ризику. Причому, чим сильніша мотивація людини до успіху, до досягнення мети, тим менша готовність до ризику.

11 – 20 балів: середній рівень мотивації до досягнення успіху. Такі люди надають перевагу середньому рівню ризику.

1 – 10 балів: низька мотивація до досягнення успіху, спрямованість на уникнення невдач. Якщо людина орієнтована лише на уникнення невдач, то це перешкоджає досягненню мети.

Додаток Е

Діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності майбутніх економістів

Е.1. ТЕСТ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ФАХОВИХ ЗНАНЬ

Пропонуємо Вам оцінити рівень сформованості зазначених в анкеті показників за 5-ти бальною шкалою, де "1" – мінімальна оцінка, а "5" – максимальна.

№	Показник	Самооцінка рівня сформованості знань
1	знання основних правил формальної логіки (формування понять, правило виключеного третього і т. д.) і методів логічного аналізу	
2	знання загальнонаукових методів пізнання дійсності	
3	знання методології формування математичних та логічних моделей	
4	знання основних етапів історії України	
5	знання методики проведення соціологічного дослідження	
6	знання структури та компетенції органів державної влади в Україні	
7	знання змісту Цивільного кодексу України	
8	знання змісту трудового законодавства України	
9	знання змісту законодавчих актів, що регулюють екологічні відносини	
10	знання основних норм української ділової мови, ознак і рис офіційно-ділового стилю, основних вимог до мовлення ділової людини	
11	знання граматичного матеріалу з іноземно мови в обсязі, необхідному для опрацювання іншомовних тестів і їх перекладу українською мовою	
12	обізнаність з глобальними екологічними проблемами сучасності та основними напрямками їх вирішення	
13	розуміння взаємозв'язку між соціально-економічним та природним середовищем	
14	знання основних екологічних законів і принципів	
15	знання основних методів захисту довкілля від забруднення	
16	знання основних сучасних економічних концепцій і теорій	
17	знання основних законів політичної економії	
18	розуміння сутності економічних категорій "власність", "товар", "гроші", "вартість", "ціна", "інфляція", "капітал", "ринок", "наймана праця", "безробіття"	
19	знання ролі ринкової інфраструктури в регулюванні економічних процесів та ролі домогосподарств в економіці	
20	знання факторів економічного зростання	
21	знання механізму функціонування капіталістичної економіки, економіки державного соціалізму, змішаної економіки	
22	розуміння сутності основних макроекономічних показників: валовий внутрішній продукт (ВВП), валовий національний продукт (ВНП), сукупний попит, сукупна пропозиція, платіжний баланс	
23	знання методів розрахунку ВВП та знаходження рівноважного ВВП	
24	знання змісту окремих фаз економічного циклу	
25	розуміння сутності інструментів державної економічної політики	

26	розуміння відмінності економічних явищ на макrorівні і мікрорівні	
27	знання способів визначення оптимального набору ресурсів для виробництва, оптимального обсягу виробництва, оптимальної ціни	
28	знання способів визначення комбінації виробничих факторів, які мінімізують витрати виробництва та максимізують прибуток	
29	знання основних моделей ціноутворення	
30	знання способів визначення вартості капіталу та доцільності інвестиційних проектів	
31	знання алгоритму розробки програми статистичного спостереження, контролю достовірності отриманих даних	
32	знання методів вибіркового дослідження, розрахунку помилки вибірки і меж довірчого інтервалу для середньої величини	
33	знання методики проведення аналізу державного бюджету, фінансового та товарного ринків, рівня життя населення	
34	знання методів планування виробничої діяльності підприємства	
35	знання методики розробки бізнес-плану, стратегії підприємства	
36	знання методів розробки організаційної структури управління підприємством	
37	знання методики здійснення сегментації ринку та позиціонування товару	
38	знання методів розробки ринкової стратегії підприємства	
39	знання методики розробки комплексу маркетингу та плану маркетингу	
40	знання форм і методів фінансового забезпечення, фінансового регулювання, фінансового планування та фінансового контролю	
41	знання джерел формування та використання коштів фондів фінансових ресурсів	
42	знання методів бюджетного регулювання	
43	знання методики ведення бухгалтерського обліку на підприємствах та організаціях	
44	знання методів обробки бухгалтерських документів	
45	знання методики складання фінансової звітності на підприємстві	
46	знання видів та напрямів економічного аналізу	
47	знання методів економічного аналізу обсягу виробництва продукції, виручки від реалізації продукції та послуг, продуктивності праці	
48	знання методики аналізу фінансового стану підприємства та заходів щодо його покращення	
49	орієнтуватись у видах доказів, необхідних для належного проведення аудиту, методах їх одержання	
50	знання методів аналізу фінансової звітності	
51	знання методики побудови лінійної та нелінійної економетричної моделі та перевірки її адекватності емпіричним даним	
52	знання методів аналізу економічних показників економетричних моделей	
53	знання методів прогнозування соціально-економічних процесів за допомогою економетричних моделей	
54	розуміння сутності понять "інформація", "дані", "біт", "байт", "файл", "директорія", "алгоритм", "програма", "операційна система", "утиліта"	
55	знання будови та принципу роботи комп'ютера	
56	знання принципів організації та можливостей мережі Інтернет	
57	володіння інформацією про особливості управління різними господарюючими суб'єктами	

58	обізнаність зі змістом Господарського кодексу України	
59	обізнаність з різними галузями і видами страхування	
60	знання методів оцінки ефективності діяльності страховика та вибору фінансово надійної страхової компанії	

Ключ

Необхідно підрахувати загальний середній бал.

Інтерпретація результатів

4,01 – 5,00 балів: високий рівень мотивації до навчання;

3,01 – 4,00 балів: середній рівень мотивації до навчання;

1,00 – 3,00 балів: низький рівень мотивації до навчання.

Е.2. ТЕСТ ВИЗНАЧЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ ЩОДО ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ

1. До глобальних проблем світової економіки належать ... (вказіть не менше двох варіантів відповіді)

- а) демографічна;
- б) проблема під назвою "проблема розбіжності цін на окремі групи товарів (готові вироби, з одного боку, і на сировину і паливо – з іншого)";
- в) комунікаційна;
- г) продовольча.

2. Глобальні проблеми людства повинні вирішуватися ...

- а) міжнародними організаціями;
- б) самостійно кожною країною;
- в) всіма країнами спільно;
- г) інтеграційними об'єднаннями.

3. Європейський Союз на сучасному етапі розвитку представляє собою:

- а) митний союз;
- б) загальний ринок;
- в) економічний і валютний союз;
- г) військовий союз.

4. Митний союз передбачає:

- а) лише існування єдиного митного тарифу для всіх країн-учасниць;
- б) існування єдиних умов для переміщення капіталів і робочої сили між країнами-учасницями;
- в) вільне переміщення товарів і послуг між країнами-учасницями, а також єдиний митний тариф і єдину зовнішню торгівельну політику по відношенню до третіх країн;
- г) зняття митних бар'єрів для переміщення товарів та послуг, а також капіталів і робочої сили між країнами-учасницями союзу.

5. До наслідків глобалізації відносяться всі перераховані, крім ...

- а) прискорення впровадження нових технологій;
- б) поглиблення міжнародного поділу праці та спеціалізації під впливом міжнародної конкуренції;
- в) збільшення виробництва на підприємствах транснаціональних корпорацій;
- г) скорочення наукомісткого виробництва.

6. До негативних наслідків глобалізації для світового господарства належать ... (вказіть не менше двох варіантів відповіді)

- а) захоплення сегментів світового ринку обмеженим числом компаній;
- б) залежність національної політики держав від міжнародних фінансових ринків;

в) скорочення впливу міжнародних організацій на формування внутрішньої і зовнішньої економічної політики країн;

г) розширення інформаційного простору та доступності інформації.

7. Основна частина населення планети проживає в країнах ...

а) розвинутих;

б) тих, що розвиваються;

в) з перехідною економікою;

г) слаборозвинених

8. Формами міжнародного поділу праці є ... (вкажіть не менше двох варіантів відповіді):

а) інтернаціоналізація господарського життя;

б) міжнародна інтеграція;

в) міжнародна спеціалізація;

г) міжнародна кооперація.

9. Міжнародний поділ природних ресурсів – це ...

а) їх купівля та продаж на умовах, які встановлює ООН;

б) історично складене їх зосередження в різних країнах;

в) їх купівля та продаж між країнами;

г) їх купівля та продаж на умовах, які встановлює Світова організація торгівлі.

10. Основними напрямками розвитку міжнародного поділу праці є ... (Вкажіть не менше двох варіантів відповіді):

а) прискорення темпів вивозу капіталу;

б) економічна інтеграція;

в) міжнародна спеціалізація виробництва;

г) міжнародне кооперування виробництва.

11. Міжнародна трудова міграція – це:

а) переміщення жителів однієї країни в іншу країну на постійне місце проживання;

б) виїзд працівників за кордон у відрядження, яку оплачує фірма в країні постійного проживання;

в) виїзд працездатного населення країни за кордон для роботи на території приймаючої країни за умови отримання зарплати на зарубіжному підприємстві;

г) переміщення працездатного населення однієї країни в іншу країну з метою підвищення рівня життя.

12. Сфера стійких товарно-грошових відносин між країнами, заснована на міжнародному поділі праці та інших факторах виробництва, називається ...

а) світовим ринком;

б) світовим господарством;

в) зовнішнім ринком;

г) національним ринком.

13. Ринок, що включає в себе сукупність експортних галузей економік окремих країн, називається ...

а) міжнародний;

б) національний;

в) зовнішній;

г) внутрішній.

14. Основною формою функціонування світового ринку є ...

а) виробництво;

б) пропозиція;

в) конкуренція;

г) реалізація.

15. Головними зовнішніми ознаками існування світового ринку є ...

а) пересування товарів і послуг між країнами, тобто міжнародна торгівля;

б) існування міжнародних організацій;

- в) наявність природно-ресурсного потенціалу в країнах;
- г) наявність висококваліфікованої робочої сили в країнах.

16. До основних критеріїв ООН, за яким підприємству присвоюється статус ТНК (транснаціональна корпорація), належить те, що ... (вказіть не менше двох варіантів відповіді)

- а) філії підприємства повинні розташовуватися не менш, ніж в шести країнах світу;
- б) річний обіг повинен бути не менше 10 млрд. доларів США;
- в) наявність зовнішньоекономічних зв'язків не менше, ніж з двома країнами світу;
- г) річний обіг повинен бути не менше 1 млрд. доларів США.

17. Для отримання надприбутку ТНК найчастіше використовують:

- а) абсолютні переваги країн розміщення;
- б) специфіку національних внутрішніх ринків;
- в) диверсифікацію виробничих потужностей і сервісних центрів у різних регіонах світу;

г) міжнародний поділ праці

18. Причини опозиції транснаціональним корпораціям в країнах базування полягають в тому, що: (вказіть не менше двох варіантів відповіді)

- а) зростає ВВП країни;
- б) скорочується зайнятість у країні базування;
- в) існування трансфертних цін знижує рівень збирання податків;
- г) вкладення капіталу є менш ефективним.

19. Небезпеки для національної економіки приймаючих країн від діяльності ТНК полягають у тому, що ... (вказіть не менше двох варіантів відповіді)

- а) збільшується безробіття;
- б) знижується ВВП на душу населення;
- в) місцеві виробники аналогічних товарів можуть не витримати іноземну конкуренцію;

г) переваги з боку споживачів обумовлюють відтік капіталу.

20. Негативними наслідками інтернаціоналізації виробництва та розвитку ТНК для країн-реципієнтів є ... (вказіть не менше двох варіантів відповіді)

- а) погіршення екологічної ситуації;
- б) зниження рівня безробіття в країнах-реципієнтах;
- в) зміна асортименту та ціни продукції;
- г) нерівноправна конкуренція між світовими гігантами та вітчизняними підприємствами.

Ключ

№ питання	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Варіант відповіді	а, г	в	в	в	г	а, б	б	в, г	б	в, г	в	а	а	в	а	а, г	в	б, в	б, в	а, г

Кожна правильна відповідь оцінюється у 1 бал. Підраховується загальна кількість правильних відповідей та сумарна кількість балів.

Інтерпретація результатів

25-28 балів - високий рівень знань щодо глобальних тенденцій розвитку економіки;
 18-24 балів - середній рівень знань;
 менше 17 балів - низький рівень знань.

Е. 3. ТЕСТИ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОЇ ЕРУДИЦІЇ

1. Що означає поняття "парадигма"?
 - а) невідому науці природну закономірність;
 - б) науку про складні системи;
 - в) фундаментальні наукові досягнення епохи;
 - г) метод наукового пізнання дійсності
2. Який метод наукового пізнання дозволяє робити висновок про схожість об'єктів за одними ознаками, якщо вони подібні за іншими:
 - а) абстрагування;
 - б) аналогія;
 - в) моделювання;
 - г) експеримент
3. Метод наукового пізнання, в якому загальний висновок робиться на основі часткових передумов, називається:
 - а) аналіз;
 - б) синтез;
 - в) абстрагування;
 - г) індукція
4. Вся сукупність живих організмів у біосфері називається
 - а) біотопом;
 - б) живою речовиною;
 - в) біомасою;
 - г) трофічним ланцюгом
5. Які основні риси закону природи?
 - а) суб'єктивність, повторюваність;
 - б) випадковість;
 - в) незмінність;
 - г) об'єктивність, регулярність
6. Який метод наукового пізнання застосовує вивчення об'єкта шляхом дослідження його аналога?
 - а) аналогія;
 - б) спостереження;
 - в) моделювання;
 - г) експеримент;
7. Що є засобом вирішення внутрішніх протиріч науки?
 - а) нова наукова теорія;
 - б) відкриття закону природи;
 - в) нова парадигма;
 - г) наукова революція
8. Результатом якої глобальної наукової революції став перехід до геліоцентричної системи світу:
 - а) Арістотелівської;
 - б) Ейнштейнівської;
 - в) Ньютонівської;
 - г) науково-технічної революції (НТР)
9. Які науки можна віднести до природничих?
 - а) фізику;
 - б) філософію;
 - в) економіку;
 - г) психологію
10. Система найважливіших законів, що лежать в основі оточуючого нас світу, називається:

- а) наукова революція;
- б) парадигма;
- в) наукова теорія;
- г) картина світу

11. В яких одиницях вимірюється вага тіла?

- а) у кілограмах;
- б) в грамах;
- в) в ньютонах;
- г) в джоулях

12. Метод наукового пізнання, в якому із загальних посилок впливає висновок часткового характеру, називається:

- а) синтез;
- б) індукція;
- в) ідеалізація;
- г) дедукція

13. Маса Землі = $6 \cdot 10^{24}$ кг; маса Місяця = $7,3 \cdot 10^{22}$ кг; маса Юпітеру = $1,8 \cdot 10^{27}$ кг; маса Марсу = $7 \cdot 10^{23}$ кг. На якій з планет Сонячної системи космонавт важив би найбільше?

- а) Земля;
- б) Місяць;
- в) Юпітер;
- г) Марс

14. Які з наведених тверджень не відповідають механічній картині світу:

- а) простір і час мають відносний характер і залежать від матерії;
- б) все складається з атомів;
- в) рух планет Сонячної системи описується Законом всесвітнього тяжіння;
- г) будь-які взаємодії передаються через порожній простір миттєво

15. Механічна картина світу існувала в науці:

- а) у XIX ст.;
- б) в епоху античності;
- в) у XVI – XVII ст.;
- г) у XX ст.

16. Який метод наукового пізнання дозволяє поєднати в єдине ціле окремі елементи предмета пізнання?

- а) індукція;
- б) ідеалізація;
- в) синтез;
- г) аналіз

17. Результатом якої глобальної наукової революції став перехід до механічної картини світу?

- а) Арістотелівської;
- б) Ньютонівської;
- в) Ейнштейнівської;
- г) науково-технічної революції (НТР)

18. Уявна оболонка Землі, яка включає в себе нижню частину атмосфери, всю гідросферу і верхню частину літосфери, це:

- а) природне середовище;
- б) біосфера;
- в) тропосфера;
- г) соціально-виробниче середовище

19. Яке з цих тверджень правильне?

- а) швидкість світла у вакуумі дорівнює 300 тис. км/с;
- б) швидкість світла дорівнює 30 тис. км/с;

- в) маса тіла не залежить від швидкості руху тіла;
- г) при швидкостях, близьких до швидкості світла у вакуумі спостерігається ефект прискорення часу

20. Що таке ноосфера?

- а) стадія нових відносин людини і довкілля, в якій усе необхідне для свого існування людина виробляє штучно;
- б) сфера інтелектуальної діяльності людини;
- в) вища стадія розвитку біосфери, в якій розумна людська діяльність стає головним чинником розвитку;
- г) стадія переходу до остаточного підкорення людиною природи

21. Яка одна з основних умов переходу до "ноосфери" за визначенням

В. І. Вернадського?

- а) відсутність війн на планеті;
- б) збереження біологічного різноманіття;
- в) контроль людства над біосферою;
- г) розвиток енергетики

22. Атмосферне повітря в нижніх шарах тропосфери складається переважно з:

- а) озону та кисню;
- б) кисню, азоту та аміаку;
- в) кисню та вуглекислого газу;
- г) азоту та кисню

23. Гравітаційна взаємодія залежить від:

- а) агрегатного стану речовини;
- б) маси тіл і відстані між ними;
- в) хімічних властивостей тіл;
- г) заряду часток, що входять до складу речовини

24. З якою силою притягуються два тіла, масою по 1 кг, які знаходяться на відстані 1 м?

- а) 1 Н;
- б) $5,2 \cdot 10^{-3}$ Н;
- в) 0,1 Н;
- г) $6,67 \cdot 10^{-11}$ Н

25. Квантова механіка - це наука, що вивчає:

- а) макроскопічні процеси;
- б) закони мікросвіту;
- в) теплові явища;
- г) походження і еволюцію Всесвіту

26. Предметом вивчення термодинаміки є:

- а) ізольовані системи в стані термодинамічної рівноваги;
- б) замкнуті системи в нерівноважному стані;
- в) відкриті системи;
- г) відкриті системи в стані термодинамічної рівноваги

27. Які з наведених нижче тверджень правильні:

а) при хімічних явищах молекули речовини зберігаються, а при фізичних – руйнуються;

- б) маса речовин, що вступили до хімічної реакції, збільшується;
- в) хімічний елемент – це певний вид атомів;
- г) порядковий номер елемента в періодичній таблиці означає його заряд

28. Головними в масштабах Всесвіту є такі фізичні взаємодії:

- а) сильні;
- б) гравітаційні;
- в) слабкі;

- г) електромагнітні
- 29. Неможливість створення вічного двигуна стверджується законами:
 - а) термодинаміки;
 - б) механіки Ньютона;
 - в) теорії відносності Ейнштейна;
 - г) електромагнітної теорії Максвелла
- 30. Атом складається із:
 - а) електронів і фотонів;
 - б) протонів і нейтронів;
 - в) атомного ядра і електронної оболонки;
 - г) атомного ядра і фотонів
- 31. Яке з цих тверджень правильне?
 - а) атоми – найменші неділимі частки, з яких складається вся матерія;
 - б) в атомі діють сили тяжіння, які описуються законом всесвітнього тяжіння Ньютона;
 - в) атом – це додатньо заряджений згусток матерії, в якому знаходяться від'ємно заряджені протони;
 - г) атом має складну внутрішню будову
- 32. Проявом якого з чотирьох видів фізичних взаємодій є обертання космічного супутника навколо Землі?
 - а) сильної;
 - б) гравітаційної;
 - в) слабкої;
 - г) електромагнітної
- 33. Виберіть правильне твердження:
 - а) усі види живих організмів на Землі можна поділити на корисні і шкідливі;
 - б) природа має нескінченну здатність до очищення та самовідновлення;
 - в) завдяки розвитку науково-технічного прогресу людина може створити штучну біосферу;
 - г) природні ресурси в умовах Землі є вичерпними
- 34. Броунівський рух є доказом того, що:
 - а) всі тіла мають внутрішню енергію;
 - б) молекули речовини завжди знаходяться в хаотичному русі;
 - в) енергія ізольованої системи постійна;
 - г) із підвищенням температури енергія теплового руху молекул збільшується
- 35. Яка наука запропонувала пояснення механізму еволюції в живій і неживій природі?
 - а) кібернетика;
 - б) квантова механіка;
 - в) синергетика;
 - г) біологія
- 36. Ентропія - це:
 - а) властивість системи обмінюватись енергією з навколишнім середовищем;
 - б) міра неупорядкованості речовини;
 - в) показник рівня організованості речовини;
 - г) міра випромінювання енергії
- 37. Синергетика – це наука, яка вивчає:
 - а) космічні об'єкти;
 - б) закони мікросвіту;
 - в) процеси самоорганізації матерії;
 - г) теплові явища.
- 38. Які з наведених тверджень помилкові:
 - а) енергія відкритої системи зберігається;
 - б) різні форми енергії можуть переходити одна в іншу;

- в) кількість енергії в замкнутій системі постійна;
 - г) внутрішню енергію тіла можна змінити, здійснивши роботу
39. Валентність - це здатність атомів:
- а) розчинюватись у воді;
 - б) окислюватись;
 - в) утворювати хімічні зв'язки;
 - г) переходити в збуджений стан
40. Які з наведених тверджень помилкові:
- а) молекули будь-якої речовини завжди знаходяться в тепловому русі;
 - б) між швидкістю руху молекул і температурою існує прямо пропорційна залежність;
 - в) тепловий рух молекул залежить від маси тіла;
 - г) агрегатний стан речовини визначається кінетичною енергією молекул
41. Ознаки і властивості організму, які передаються спадково, фіксуються в:
- а) клітині;
 - б) організмі;
 - в) гені;
 - г) рибонуклеїнових кислотах (РНК)
42. Що покладено в основу періодичної системи хімічних елементів Менделєєва?
- а) чергування металів і неметалів;
 - б) періодична зміна атомної ваги елементів;
 - в) зміна валентності елементів;
 - г) зміна кількості ізомерів у елементів
43. Яке з наведених нижче тверджень не відповідають сучасній природно-науковій картині світу:
- а) жива і нежива природа – єдині;
 - б) існуюча картина світу – єдино правильна і незмінна;
 - в) відомий науці Всесвіт розширюється;
 - г) будь-які матеріальні утворення у Всесвіті – складні системи.
44. Основні принципи сучасної картини світу:
- а) глобальний еволюціонізм та визнання здатності матерії до самоорганізації;
 - б) впевненість у можливості створити єдину, абсолютно правильну наукову картину світу;
 - в) впевненість у вічності та незмінності Всесвіту;
 - г) науковість
45. Однією з основних екологічних проблем сучасності є:
- а) збільшення вартості видобутку корисних копалин;
 - б) загроза зменшення температури на Землі;
 - в) винищення природних ресурсів;
 - г) збільшення кількості азоту в атмосфері
46. Що є наслідком кислотних опадів?
- а) прискорення корозії металів, руйнування мармуру, вапняків;
 - б) підвищення рівня радіації на Землі;
 - в) збільшення кількості шкідників с/г культур;
 - г) глобальне потепління клімату
47. Що таке парниковий ефект?
- а) ефект накопичення водяного пару в екосистемах;
 - б) зростання температури атмосфери внаслідок збільшення в ній вуглекислого газу і метану;
 - в) зростання температури гідросфери внаслідок її забруднення;
 - г) підвищення рівня радіації внаслідок забруднення атмосфери парниковими газами
48. Що є наслідком парникового ефекту?
- а) глобальне потепління клімату;
 - б) підвищення рівня радіації на Землі;

- в) кислотні опади;
 - г) озонові діри
49. Які наслідки утворення "озонових дір"?
- а) глобальне потепління клімату на планеті;
 - б) збільшення кількості озону в атмосфері;
 - в) збільшення кількості онкологічних захворювань людей;
 - г) збільшення забруднення атмосфери
50. До чого може призвести суттєве зменшення біологічного різноманіття на планеті?
- а) до збільшення кількості окремих видів і популяцій організмів;
 - б) до деградації біосфери;
 - в) до зменшення кількості шкідників;
 - г) до стабілізації окремих екосистем
51. Екологічні проблеми сучасності можна розв'язати за рахунок:
- а) розвитку і комп'ютеризації усіх сфер діяльності людини;
 - б) кардинальної зміни свідомості й ставлення людей до природи;
 - в) зменшення забруднень атмосфери і гідросфери;
 - г) розвитку біотехнологій і генетики
52. Що свідчить про розвиток сучасної екологічної кризи?
- а) нерівномірний розподіл природних ресурсів між країнами;
 - б) накопичення на планеті значної кількості зброї;
 - в) постійне зростання людських потреб;
 - г) збільшення захворюваності людей і тварин, поява нових хвороб
53. Що означає поняття "сталий розвиток"?
- а) розвиток цивілізації на основі технологічного прогресу й розвитку економіки, що супроводжується постійним нарощуванням валового продукту;
 - б) розвиток, за якого відбувається постійний перерозподіл у світі між країнами, що розвиваються, і високорозвиненими країнами природних і матеріальних ресурсів;
 - в) розвиток з урахуванням господарської ємності біосфери за принципами еколого-економічної збалансованості людської діяльності;
 - г) розвиток, в основу якого покладено ідею "виживає сильніший"
54. Суть концепції сталого розвитку полягає у:
- а) досягненні гармонійного розвитку екологічної, економічної і соціальної систем;
 - б) збереженні біологічного різноманіття на Землі;
 - в) максимальному задоволенні потреб сучасного покоління;
 - г) подоланні голоду на планеті
55. Який закон стверджує, що розвиток біосфери й людства не може відбуватися від пізніших фаз до початкових?
- а) закон історичної необоротності;
 - б) закон фізико-хімічної єдності;
 - в) основний закон біосфери;
 - г) закон біогенної міграції атомів
56. Для досягнення сталого розвитку суспільству необхідно здійснити:
- а) подальший розвиток науково-технічного прогресу;
 - б) комп'ютеризацію усіх галузей економіки;
 - в) перехід до використання відновлювальних природних ресурсів;
 - г) подальший розвиток біотехнологій і генетики
57. Що таке "демографічний вибух"?
- а) різке зростання населення у високорозвинених країнах;
 - б) різке, неконтрольоване зростання кількості населення на планеті за рахунок країн, що розвиваються;
 - в) перевищення кількості народжень над кількістю смертей у тій чи іншій країні;
 - г) різке підвищення народжуваності
58. До чого призводить зростання шумового і вібраційного забруднення у містах?

- а) деградації водних екосистем;
- б) формування атмосферних аномалій;
- в) підвищення захворюваності населення;
- г) погіршення інженерно-геологічних умов

59. Що таке "урбанізація"?

- а) перетворення села на місто;
- б) зростання і розвиток міст, зміна значення останніх у житті цивілізації і біосфери;
- в) міграція сільського населення в міста;
- г) розвиток техногенної діяльності людини

60. Що таке "природний приріст населення"?

- а) різниця між кількістю народжених протягом року і кількістю померлих;
- б) різниця між кількістю емігрантів та іммігрантів;
- в) відношення кількості народжених протягом року до кількості померлих;
- г) стабільне зростання кількості населення в країні

Ключ

№ питання	Варіант	№ питання	Варіант	№ питання	Варіант
1	в	21	а	41	в
2	б	22	г	42	б
3	г	23	б	43	б
4	б	24	г	44	а
5	г	25	б	45	в
6	а	26	а	46	а
7	г	27	в	47	б
8	в	28	б	48	а
9	а	29	а	49	в
10	г	30	в	50	б
11	в	31	г	51	б
12	г	32	б	52	г
13	в	33	г	53	в
14	а	34	б	54	а
15	в	35	в	55	а
16	в	36	б	56	в
17	б	37	в	57	б
18	б	38	а	58	в
19	а	39	в	59	б
20	в	40	в	60	а

Кожна правильна відповідь оцінюється у 1 бал. Підраховується загальна кількість правильних відповідей та сумарна кількість балів.

Інтерпретація результатів

46 – 60 балів: високий рівень фонових знань;
 31 – 45 балів: середній рівень фонових знань;
 менше 30 балів: низький рівень фонових знань.

Додаток Ж

Діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості функціонально-практичного компонента професійної компетентності майбутніх економістів

Ж.1. ТЕСТ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ФАХОВИХ УМІНЬ

№	Показник	Самооцінка рівня сформованості знань
1	вміння застосовувати індуктивний, дедуктивний та методи логічного аналізу в процесі дослідження інформаційних потоків	
2	вміння спілкуватися, як мінімум, однією іноземною мовою	
3	вміння грамотно складати й оформлювати основні види управлінської документації, користуватись Цивільним кодексом	
4	вміння визначати економічну ефективність природоохоронних заходів	
5	вміння визначати оптимальний набір ресурсів, обсяг виробництва та оптимальну ціну для максимізації прибутку фірми	
6	вміння розраховувати рівноважну ціну та кількість продукції	
7	вміння розраховувати основні макроекономічні показники	
8	вміння аналізувати статистичні дані щодо динаміки ВВП в Україні	
9	вміння використовувати набуті математичні знання при розв'язанні економічних задач	
10	вміння розв'язувати типові математичні задачі з використанням ІКТ	
11	вміння здійснити статистичне групування, зобразити статистичну інформацію у вигляді таблиці чи графіка і зробити висновки	
12	вміння розробляти бізнес-план реалізації підприємницької ідеї	
13	вміння здійснювати сегментацію ринку, вибір цільових ринків	
14	вміння складати та реалізовувати план маркетингу	
15	вміння визначати джерела формування та використання коштів фондів фінансових ресурсів	
16	вміння оцінювати фінансову звітність та ефективність діяльності страховика	
17	вміння розраховувати показники рентабельності підприємства	
18	вміння нараховувати податки та обов'язкові платежі	
19	вміння аналізувати фінансовий стан підприємства та розробляти заходи щодо його покращення	
20	вміння розробляти заходи щодо попередження можливого банкрутства підприємства	
21	вміння здійснювати ведення бухгалтерського обліку	
22	вміння складати фінансову звітність на підприємствах	
23	вміння читати баланс, проводити горизонтальний та вертикальний аналіз балансу, аналіз ліквідності та платоспроможності балансу	
24	вміння аналізувати виручку від реалізації продукції та послуг	
25	вміння аналізувати продуктивність праці, використання основних фондів за допомогою факторного аналізу	
26	вміння проводити аналіз рентабельності та прибутку	
27	вміння використовувати інформаційно-комунікаційні технології для	

	організації особистого інформаційного середовища	
28	вміння працювати з текстовим редактором, електронними таблицями, програмами по створенню презентацій	
29	вміння використовувати сучасні інформаційні джерела (електронні бібліотеки, бази даних та знань, системи підтримки прийняття рішень)	
30	вміння працювати з комп'ютерними інформаційними системами, включаючи всесвітню мережу "Internet"	

Ж.2. ТЕСТ ВИЯВЛЕННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ

- Чи вважаєте Ви, що навколишній світ можна покращити?
 - так;
 - ні, усе і так нормально;
 - так, але не все.
- Чи вважаєте Ви, що самі можете брати участь в значних змінах навколишнього світу?
 - так, у більшості випадків;
 - ні;
 - у деяких випадках.
- Чи вважаєте Ви, що ваші ідеї могли б принести користь там, де Ви працюєте?
 - так;
 - так, при сприятливих обставинах;
 - лише в деякій мірі.
- Чи вважаєте Ви, що спроможні змінити кардинально не лише своє життя, а й життя інших людей?
 - так, безсумнівно;
 - це малоймовірно;
 - можливо.
- Коли Ви збираєтесь щось зробити, чи впевнені Ви, що втілите свої задуми?
 - так, впевнений;
 - ні, скоріш не зможу;
 - як поведе.
- Чи відчуваєте Ви потяг до справи, яку абсолютно не знаєте?
 - так, невідоме Вас приваблює;
 - невідоме Вас не цікавить;
 - все залежить від характеру цієї справи.
- Вам доводиться займатись незнайомою справою. Чи відчуваєте Ви бажання досягнути в ній досконалості?
 - так;
 - задовольняюся тим, чого встиг досягнути;
 - так, але за умови, що справа подобається.
- Якщо справа, яку Ви не знаєте, Вам подобається, то бажаєте Ви дізнатись про неї все?
 - так;
 - ні, Ви хочете навчитись лише основному;
 - ні, Ви хочете лише задовольнити власну цікавість.
- Коли Ви терпите невдачу, то:
 - якийсь час чините опір, незважаючи на здоровий глузд;
 - махнете рукою на цю затію, оскільки розумієте її нереальність;
 - продовжуєте свою справу, навіть коли очевидно, що перешкоду вам не подолати.
- По-вашому, професію потрібно обирати, виходячи з:
 - власних можливостей, подальших перспектив для себе;

- б) стабільності, потрібності, значимості професії, потребі в ній;
 в) переваг, які вона надасть.
11. Під час подорожі Ви могли б легко зорієнтуватись на маршруті, по якому вже пройшли:
 а) так;
 б) ні, боюсь збитись зі шляху;
 в) так, але лише там, де місцевість сподобалась і запам'яталась.
12. Чи зможете Ви відразу після бесіди з кимось пригадати все, про що говорили?
 а) так, без труднощів;
 б) пригадати не можете;
 в) запам'ятовуєте лише те, що вас цікавить.
13. Коли Ви чуєте слово на незнайомій Вам мові, то можете повторити його по складах, без помилки, навіть не знаючи його значення?
 а) так, без ускладнень;
 б) так, якщо це слово легко запам'ятати;
 в) повторите, але не зовсім вірно.
14. У вільний час Ви віддаєте перевагу:
 а) залишитись наодинці, подумати;
 б) знаходитись в компанії;
 в) вам байдуже, будете Ви на самоті чи в компанії.
15. Якщо Ви займаєтесь якоюсь справою, то вирішуєте припинити це заняття лише тоді, коли:
 а) справа завершена і здається вам відмінно виконаною;
 б) Ви більш-менш задоволені;
 в) Вам не все ще вдалося зробити, тому Ви не можете завершити справу.
16. Коли Ви на самоті:
 а) любите мріяти про якісь, можливо, навіть абстрактні речі;
 б) за будь-яку ціну намагаєтесь знайти собі конкретне заняття;
 в) інколи любите мріяти, але про речі, пов'язані з Вашою діяльністю.
17. Коли якась ідея захопить вас, то Ви станете про неї думати:
 а) незалежно від того, де і з ким Ви знаходитесь;
 б) Ви можете робити це лише наодинці;
 в) лише там, де не буде надто галасливо.
18. Коли Ви відстоюєте якусь ідею:
 а) можете відмовитись від неї, якщо аргументи опонентів вас переконують;
 б) залишитесь при своєму, які б аргументи не вислухали;
 в) змініте свою думку, якщо опір виявиться занадто сильним.

Ключ

Варіант відповіді	"а"	"б"	"в"
Кількість балів за одну відповідь	3	1	2
Кількість відповідей			
Кількість балів			
Сумарна кількість балів			

Інтерпретація результатів

49 і більше балів – високий творчий потенціал. Це надає Вам великий вибір творчих можливостей. Якщо ви зможете застосувати ваші можливості на практиці, то вам доступні найрізноманітніші форми творчості.

Від 24 до 48 балів – середній творчий потенціал. Ви володієте тими якостями, які дозволяють вам творити, але маєте й проблеми, що гальмують процес творчості. Не зважаючи на це, ваш потенціал дозволить вам проявити себе, якщо ви цього захочете.

23 і менше бали – низький творчий потенціал. Але, можливо, ви просто недооцінили свої можливості абстрагуватись, рівень своєї самостійності і незалежності, зосередженості і розвитку пам'яті? Відсутність віри у свої сили взагалі може призвести до думки, що ви не спроможні займатись творчістю. Варто почати з того, щоб повірити в себе.

Ж.3. ТЕСТ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ ДІЛОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ

1. Які у Вас організаторські здібності?
 - а) досить посередні;
 - б) Ви здібний організатор;
 - в) Ви умієте впливати на людей так, щоб вони приймали вашу позицію
2. Чи вдається Вам налагоджувати доброзичливі відносини з колегами і керівництвом?
 - а) ні, це досить складно;
 - б) іноді можна домовитися;
 - в) так, без зусиль
3. Ви можете впливати на ухвалення рішень Вашими колегами?
 - а) дуже рідко;
 - б) іноді таке трапляється;
 - в) так, досить часто
4. Чи прагнете Ви постійно удосконалювати свої уміння і навички?
 - а) ні, мені це не потрібно;
 - б) так, але іноді не вистачає часу;
 - в) так
5. Наскільки Ви відповідальні?
 - а) Ви не любите вказівок і намагаєтесь ухилятися від доручень;
 - б) Ви прагнете виконувати усі доручення, хоча іноді протестуєте;
 - в) Ви до усіх справ ставитеся відповідально
6. Наскільки Ви рішучі?
 - а) Ви завжди чогось боїтеся;
 - б) Ви робите усе досить обережно;
 - в) Ви швидко і чітко усе виконуєте
7. Чи викликають у Вас приплив сил і енергії відповідальні справи?
 - а) ні;
 - б) іноді таке буває;
 - в) так, звичайно
8. Як Ви ставитеся до людей?
 - а) Вам часто буває важко спілкуватися з людьми;
 - б) досить ввічливо;
 - в) з повагою і добротою
9. Наскільки Ви ініціативні?
 - а) Ви нічого не можете робити без вказівок керівництва;
 - б) чітко і своєчасно виконуєте свою роботу;
 - в) найкраще для Вас – усе робити самостійно, без вказівок керівника
10. Як Ви вважаєте, чи може рядовий співробітник досягти успіху у тій чи іншій організації?
 - а) ні, тому потрібно брати від життя все, що воно дає;
 - б) навряд чи, тому що у наш час все вирішують гроші і зв'язки;

- в) звичайно, може, якщо проявити винахідливість та високий професіоналізм
11. Як Ви вважаєте, чи потрібно у всьому проявляти ініціативу?
- а) ні, не потрібно, тому що ініціатива – дуже невдячна справа;
- б) іноді можна взяти все у свої руки, але у більшості випадків краще скористатися результатами чужої праці;
- в) звичайно, потрібно, тому що лише розумна й ініціативна людина може завжди досягти того, чого хоче
12. Чи вважаєте Ви себе лідером?
- а) Вам спокійніше у ролі підлеглого;
- б) Ви правильно віддаєте розпорядження;
- в) так, Ви завжди упевнені в собі
13. Наскільки Ви наполегливі?
- а) Ви не дуже рішучі і наполегливі;
- б) стараєтесь, як можете;
- в) Ви завжди досягаєте здійснення своїх цілей
14. Чи можете Ви публічно висловити свою думку?
- а) ні;
- б) іноді Ви на це наважуєтесь, але для Вас це справжній стрес;
- в) так, без проблем
15. Чи завжди Ви виконуєте свої обіцянки?
- а) ні;
- б) досить часто;
- в) так
16. Чи можете Ви змінити свою думку в результаті дискусії?
- а) ні;
- б) іноді;
- в) так
17. Чи погоджуєтесь Ви з думкою: людина, яка часто змінює свої переконання, просто не має їх?
- а) ні;
- б) важко сказати;
- в) так
18. Вам пропонується три варіанти використання грошей. Який із них Ви оберете?
- а) інвестувати за умови, що існує велика ймовірність втратити цю суму і невеликий шанс збільшити суму втричі;
- б) отримати дану суму готівкою;
- в) інвестувати при однаковій ймовірності подвоїти чи втратити дану суму
19. Якщо друг хоче позичити у Вас велику суму для якоїсь угоди, чи дасте Ви йому гроші?
- а) позичу, не сумніваючись;
- б) ні, пораджу йому звернутися до банку;
- в) так, але за умови, що він надасть надійні гарантії щодо повернення боргу
20. Уявіть, що у Вас є можливість придбати картину, яка Вам не подобається, але яка може принести гарний прибуток. Як Ви вчините?
- а) купите її без зайвих вагань;
- б) Ви не станете її купувати, тому що не розбираєтесь у живопису;
- в) зберете інформацію щодо цієї картини і лише потім приймете рішення.

Ключ

Варіант відповіді	"а"	"б"	"в"
Кількість балів за одну відповідь	1	2	3
Кількість відповідей			
Кількість балів			
Сумарна кількість балів			

Інтерпретація результатів

48 – 60 балів: високий діловий потенціал. Спробуйте розпочати свій власний бізнес. Ви досить рішуча людина, що дуже важливо для керівника. Проте фінансові рішення приймаєте лише після ретельного аналізу. В той же час Ви готові ризикувати, тому що спокійно ставитеся до втрат, вважаючи, що їх завжди можна компенсувати.

35 – 47 балів: середній діловий потенціал. У Вас середні здібності для підприємництва. Рішення Ви приймаєте досить обережно, але коли ситуація вимагає миттєвих дій, можете розгубитися і почати нервувати. Ви не схильні до ризику, вважаючи за краще зберегти те, що маєте, ніж придбати щось більше.

До 34 балів: низький діловий потенціал. Вам краще не розпочинати власну справу. Ви не досить рішучі і не маєте достатніх організаційних здібностей. Можливо, ділові якості у Вас є, але Ви досить пасивна людина. Якщо Ви хочете чогось досягнути, слід серйозно переосмислити свою поведінку.

Ж.4. ТЕСТ ВИЯВЛЕННЯ РІВНЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ

1. Чи маєте Ви звичку перебивати співрозмовника?
2. З мене міг би вийти непоганий актор.
3. Чи намагаєтеся Ви припинити бесіду в тих випадках, коли тема (або співрозмовник) Вам нецікаві?
4. Щоб досягти успіху в справах і у відносинах з людьми, я часто буваю саме таким, яким мене хочуть бачити.
5. У компанії я рідко опиняюся в центрі уваги.
6. Я можу бути дружелюбним з людьми, які мені не подобаються.
7. Чи змінюєте Ви тон, голос, вираз обличчя в залежності від того, хто Ваш співрозмовник?
8. Я зміг би звальяти дурня, щоб привернути увагу оточуючих.
9. Чи дратують Вас манери Вашого партнера по спілкуванню?
10. Чи змінюєте Ви тему розмови, якщо співрозмовник торкнувся неприємної для Вас теми?
11. Чи уникаєте Ви вступати в розмову з невідомим або малознайомим Вам людиною?
12. Чи робите Ви вигляд, що уважно слухаєте, а самі думаєте зовсім про інше?
13. Чи може невдалий вираз іншої людини спровокувати Вас на різкість або грубість?
14. Чи буває у Вас поблажливий тон з відтінком зневаги та іронії по відношенню до співрозмовника?
15. Чи виправляєте Ви співрозмовника, якщо в його промові зустрічаються неправильно вимовлені слова, назви, вульгаризми?

Ключ

1 бал, якщо ви відповіли "майже завжди" на питання № 2, 4, 6, 8; "майже ніколи" на питання № 1, 3, 5, 7, 9 – 15

Інтерпретація результатів

до 7 балів – низький рівень розвитку комунікативних умінь;

8 – 12 балів – середній рівень;

13 – 15 балів – високий рівень.

Додаток 3

Діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності майбутніх економістів

3.1. ТЕСТ ВИЯВЛЕННЯ РОЛЬОВОГО СТАТУСУ

Особливості рольового статусу виявлялися за допомогою "Тесту 20-ти висловлювань" М. Куна та Т. Макпартленда; модифікація Т. В. Румянцевої.

Студентам пропонувалося протягом 12 хвилин дати 20 відповідей на запитання: "Хто я?"

Обробка результатів

Обробка відповідей здійснювалась методом контент-аналізу. Усі відповіді розподілялися на дві категорії: об'єктивне чи суб'єктивне згадування. Об'єктивні категорії включають відповіді, де респонденти згадують себе у якості елемента групи (тобто свою соціальну роль), наприклад, "студент", "дочка", "староста групи" тощо. Прикладами суб'єктивних категорій є такі: "щасливий", "гуморист", "гарна подруга" тощо. Підраховується кількість відповідей у кожній категорії.

Інтерпретація результатів

10-20 об'єктивних згадувань – високий рольовий статус. Вказування багатьох соціальних ролей при відсутності в описі індивідуальних характеристик (показників рефлексивної, комунікативної, фізичної, матеріальної, діяльнісної ідентичності) може також свідчити про недостатню впевненість у собі, про наявність у респондента побоювань у зв'язку з саморозкриттям, виражену тенденцію до самозахисту.

5-9 об'єктивних згадувань – середній рольовий статус. Може свідчити про складність для респондента виконання правил, пов'язаних з тими чи іншими соціальними ролями.

0-4 об'єктивних згадувань – низький рольовий статус. Відсутність соціальних ролей в ідентифікаційних характеристиках можлива при кризі ідентичності або інфантильності особистості. Є згадки про те, що респонденти, які у своїх відповідях практично не використовують об'єктивних характеристик, виявляють симптоматику емоційного розладу.

3.2. ТЕСТ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЕМПАТІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ

№	Питання	Варіант відповіді	
		так	ні
1	У мене є звичка уважно вивчати обличчя і поведінку людей, щоб зрозуміти їхній характер і здібності		
2	Якщо оточуючі мене люди виявляють ознаки знервованості, я, зазвичай, залишаюся спокійним		
3	Я більше вірю доказам свого розуму, ніж інтуїції		
4	Я вважаю цілком доречним для себе цікавитися домашніми проблемами товаришів по навчанню		
5	Я можу легко ввійти в довіру до людини, якщо це буде потрібно		
6	Зазвичай я з першої ж зустрічі знаходжу у новій людині "рідну душу"		
7	З цікавості я, зазвичай, заводжу розмову про життя, роботу, політику з випадковими попутниками в поїзді, літаку		
8	Я втрачаю душевну рівновагу, якщо люди, які мене оточують, чимось		

	пригноблені		
9	Моя інтуїція – більш надійний засіб розуміння людей, ніж знання або досвід		
10	Виявляти цікавість до внутрішнього світу іншої особистості – безтактно		
11	Часто своїми словами я ображаю близьких мені людей, не помічаючи цього		
12	Я легко можу уявити себе якоюсь твариною, відчувати її поведки і стан		
13	Я рідко замислююсь над причинами людських вчинків		
14	Я рідко приймаю близько до серця проблеми своїх друзів		
15	Зазвичай я за декілька днів відчуваю: щось може трапитися з близькою мені людиною, і чекання виправдуються		
16	У спілкуванні з товаришами я, зазвичай, намагаюся уникати розмов про особисті справи		
17	Іноді близькі люди дорікають мене в черствості, неувазі до них		
18	Мені не вдається легко копіювати інтонацію, міміку людей, перейматися їхніми станами		
19	Мій зацікавлений погляд часто бентежить моїх нових знайомих		
20	Чужий сміх, зазвичай, заражає і мене		
21	Часто, діючи навмання, я, проте, знаходжу правильний підхід до людини		
22	Плакати від щастя нерозумно		
23	Я спроможний цілком злитися з улюбленою людиною, немов розчинившись у ній		
24	Мені рідко зустрічалися люди, яких би я розумів без зайвих слів		
25	Я мимоволі або з цікавості часто підслуховую розмови сторонніх людей		
26	Я можу залишитися спокійним, навіть якщо усі навколо мене хвилюються		
27	Мені простіше підсвідомо відчувати сутність людини, ніж зрозуміти її, "розклавши по полицях"		
28	Я спокійно ставлюся до дрібних неприємностей, що трапляються у кого-небудь із членів сім'ї		
29	Мені було б важко задушевно розмовляти із мовчазною, замкненою людиною		
30	У мене творча натура – поетична, художня, артистична		
31	Я без особливої цікавості вислуховую сповіді нових знайомих		
32	Я засмучуюся, коли бачу людину, яка плаче		
33	Моє мислення більше відрізняється конкретністю, логікою, послідовністю, ніж інтуїцією		
34	Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я намагаюся перевести розмову на іншу тему		
35	Якщо я бачу, що в когось із близьких погано на душі, то, зазвичай, утримуюся від питань		
36	Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей		

Ключ

Порівняйте свої відповіді із варіантами відповідей, наведених у таблиці.

Раціональний канал емпатії		Емоційний канал емпатії		Інтуїтивний канал емпатії		Установки, що сприяють емпатії		Здатність до емпатії		Ідентифікація у емпатії	
1	+	2	-	3	-	4	+	5	+	6	+
7	+	8	+	9	+	10	-	11	-	12	+
13	-	14	-	15	+	16	-	17	-	18	+
19	+	20	+	21	+	22	-	23	-	24	-
25	+	26	-	27	+	28	-	29	-	30	+
31	-	32	+	33	-	34	-	35	-	36	-
Кількість балів		Кількість балів		Кількість балів		Кількість балів		Кількість балів		Кількість балів	
Сумарна кількість балів											

Інтерпретація результатів

Аналізуються показники окремих шкал та загальна сумарна оцінка рівня емпатії. Оцінки по кожній шкалі можуть варіюватися від 0 до 6 балів та вказувати на значущість конкретного параметра у структурі емпатії.

Шкальні оцінки виконують допоміжну роль у інтерпретації основного показника – рівня емпатії. Сумарний показник теоретично може змінюватися у межах від 0 до 36 балів.

30 балів та вище: високий рівень емпатії;

29–22 балів: середній;

21–14 балів: низький.

3. 3. ТЕСТ ВИЯВЛЕННЯ ОРІЄНТАЦІЇ СТУДЕНТІВ НА ЗДОРОВИЙ СПОСІБ ЖИТТЯ

1. Як часто протягом дня ви харчуєтеся?
 - а) 3 рази і більше;
 - б) 2 рази;
 - в) 1 раз.
2. Чи часто протягом дня ви перекушуєте?
 - а) ніколи;
 - б) 1-2 рази;
 - в) 3 рази і більше.
3. Чи снідаєте ви?
 - а) завжди;
 - б) рідко;
 - в) майже ніколи.
4. Як часто ви їсте смажену їжу?
 - а) 1 раз в тиждень;
 - б) 3-4 рази в тиждень;
 - в) практично щодня.
5. Як часто ви їсте свіжі фрукти і овочі?
 - а) 2-3 рази на день;
 - б) 1 раз на день;
 - в) декілька разів на тиждень.
6. Як часто ви їсте солодке (шоколад, цукерки, торти і т. п.)?
 - а) 1 раз на тиждень;
 - б) до 3 разів на тиждень;
 - в) щодня.
7. Скільки разів на тиждень ви їсте рибу?
 - а) більше 1 разу;
 - б) 1 раз;
 - в) майже не їсте.
8. Як часто ви їсте борошняні вироби?
 - а) менше 3 разів на тиждень;
 - б) щодня;
 - в) кілька разів на день.
9. Чи обмежуєте Ви себе у вживанні тваринних жирів?
 - а) так;
 - б) частково;
 - в) ні.
10. Чи п'єте ви каву?
 - а) дуже рідко;
 - б) не більше 1-2 чашок в день;
 - в) просто жити не можете без кави.
11. Чи вживаєте ви алкогольні чи слабоалкогольні напої?

- а) ні;
- б) іноді випиваєте в компанії;
- в) досить часто.
- 12. Чи палите ви?
- а) ні;
- б) так, але небагато;
- в) по одній пачці в день.
- 13. Чи достатньо Ви спите?
- а) так;
- б) іноді не висипаюся;
- в) ні.
- 14. Чи приймаєте ви які-небудь ліки?
- а) ні;
- б) тільки при гострій необхідності;
- в) так, майже щодня.
- 15. Чи часто вас охоплює неспокій?
- а) ні;
- б) іноді;
- в) так.
- 16. Чи страждаєте ви безсонням?
- а) ні;
- б) дуже рідко;

- в) так.
- 17. Чи часто ви вдаєтеся до допомоги снодійного?
- а) ніколи;
- б) дуже рідко;
- в) так.
- 18. Ваша вага знаходиться у межах норми?
- а) так;
- б) на декілька кг вище (нижче) норми;
- в) значно вища (нижча) за норму.
- 19. Чи регулярно ви робите зарядку?
- а) так;
- б) не завжди;
- в) ні, зовсім не робите.
- 20. Чи присвячуєте ви хоча б один вихідний день для занять спортом або іншої фізичної роботи?
- а) так, завжди;
- б) тільки коли є можливість;
- в) ні, віддаєте перевагу пасивному відпочинку.

Ключ

Варіант відповіді	"а"	"б"
Кількість балів за одну відповідь	2	1
Кількість відповідей		
Кількість балів		
Сумарна кількість балів		

Інтерпретація результатів

31 – 40 балів: високий рівень орієнтації на здоровий спосіб життя. Ваше здоров'я побоювань поки не викликає. У Вас відмінне самопочуття, здоровий дух не покидає Вас. І все це завдяки тому, що ви ретельно стежите за своїм здоров'ям.

20 – 30 балів: середній рівень орієнтації на здоровий спосіб життя. Ви прагнете поєднувати приємне з корисним. Поки це ніяк не відбилосся на вашому здоров'ї, але краще, щоб приємне було ще і корисним, Перегляньте Ваш спосіб життя: займіться спортом і відмовтеся від шкідливих звичок.

0 – 19 балів: низький рівень орієнтації на здоровий спосіб життя. Ви дуже легковажно ставитеся до свого здоров'я. Задумайтесь над тим, який спосіб життя Ви ведете. Стежте за собою, складіть розпорядок дня, відмовтесь від шкідливих звичок, приділіть особливу увагу раціону харчування, він потребує істотних змін. Існує небезпека для здоров'я.

3. 4. ТЕСТ ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЧАСУ (ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТ)

№	Питання	Варіанти відповідей		
		Так	Не завжди	Ні
1	Чи готуєте Ви на кожен день план "Що потрібно зробити?"			
2	Чи виокремлюєте Ви у своїх планах найбільш важливі і термінові справи?			
3	Чи виконуєте Ви Ваші попередні плани повністю?			
4	Чи оновлюєте Ви регулярно Ваші особисті чи робочі плани?			
5	Ваше робоче місце завжди прибрано і добре організоване?			
6	Чи кладете Ви кожен річ на своє місце?			
7	Чи можете Ви ефективно працювати, якщо Вас часто переривають?			
8	Чи можете Ви легко знайти необхідні папери у вашому архіві?			
9	Чи створюєте Ви враження надійної і впевненої у собі людини?			
10	Чи можете Ви знайти час протягом дня, щоб працювати без сторонніх перешкод?			
11	Чи вмієте Ви закінчувати довгі телефонні розмови?			
12	Чи можете Ви попередити виникнення проблеми перш, ніж Вам доведеться її вирішувати?			
13	Чи використовуєте Ви Ваш час найбільш ефективно?			
14	Чи встановлюєте Ви строки з деяким запасом часу для непередбачуваних обставин?			
15	Чи запізнюєтесь Ви на заняття, роботу, інші зустрічі?			
16	Чи вмієте Ви заохотити інших до спільної діяльності над проектом, який Ви запропонували?			
17	Чи можете Ви легко повернутися до своєї діяльності після того, як Вас несподівано перервали?			
18	Чи робите Ви щодня щось таке, що наближає Вас до наміченої мети?			
19	Чи можете Ви повністю розслабитися у Ваш вільний час і не думати про справи?			
20	Чи знає Ваше оточення, в який час і де Вас можна знайти?			
21	Чи виконуєте Ви важливі справи, коли знаходитесь у найкращій формі?			
22	Чи дотримуєтесь Ви чітко встановлених термінів під час виконання певних завдань (проектів)?			
23	Чи вдається Вам виконувати завдання з першого разу?			
24	Протягом вихідних днів я встигаю добре відпочити			
25	Я намагаюся виконувати одночасно лише одну справу			
26	Мені вистачає часу для сну			
27	Я не витрачаю свій час на несуттєві дрібниці			
28	Я встигаю робити усі найважливіші справи			
29	У мене відсутні незавершені справи			
30	У мене достатньо вільного часу			
31	Я вмію чергувати працю та відпочинок			
32	Якщо відбувається щось несподіване, я легко можу скорегувати свої плани			
33	Я приходжу вчасно на заняття чи зустрічі			

34	У мене достатньо часу на спілкування з друзями			
35	Мені легко починати якусь нову справу			
36	Планування для мене є життєво необхідним			
37	У мене достатньо часу для самоосвіти і підтримки нормальної фізичної форми			
38	Я не вмикаю телевізор без потреби			
39	Робота для мене не є найголовнішим у житті			
40	Навіть не спланований заздалегідь вільний час можна провести цікаво			
Разом по кожній відповіді				
Загальна кількість балів				

Ключ

Варіант відповіді	"так"	"не завжди"
Кількість балів за одну відповідь	2	1
Кількість відповідей		
Кількість балів		
Сумарна кількість балів		

Інтерпретація результатів

61 – 80 балів: висока ефективність використання часу. Ви чудово умієте керувати своїм часом. Будь-яка ситуація у Вас під контролем. Оптимально розподіляючи свої справи, Ви вчасно їх вирішуєте. Ви намагаєтесь не нехтувати власними інтересами. У Вас вистачає часу на працю і відпочинок, на самоосвіту. Ви досить самодостатня людина. Ваше життя практично позбавлене стресів.

40 – 60 балів: середня ефективність використання часу. Ви досить непогано умієте керувати своїм часом, але іноді у Вас трапляються зриви. Ваша життєва позиція не досить активна. Ваше життя занадто залежить від обставин та інших людей. Ви намагаєтесь усім догодити і при цьому слідувати своїм планам. Такий ритм життя може витримати не кожен і не довго. Ви не досить задоволені Вашим теперішнім способом життя і в майбутньому збираєтесь організувати все інакше.

0 – 39 балів: низька ефективність використання часу. Ви нераціонально використовуєте свій час. Ви гарячково намагаєтесь щось зробити, проте потрапляєте у ще більший стрес і втрачаєте контроль над ситуацією. Коли у Вас з'являється вільний час, Ви просто не знаєте, як його провести і страждаєте від нудьги. Ви гостро реагуєте на вимоги Вашого оточення, без якого Ви відчуваєте себе самотнім.

Додаток И

МОДЕЛЬ ЗАХИЩЕНОСТІ БІЗНЕСУ (ЗА Ю. О. ТИМОНІНИМ)

Балансове рівняння капіталу – це рівність вартості джерел і споживачів капіталу – "вартість джерел капіталу = вартість споживачів капіталу".

Капітал розподіляють на класи за різними ознаками:

- джерела капіталу класифікують за ознаками власності;
- споживачів капіталу класифікують за ознакою активності використання.

Джерела утворення капіталу називають пасивом балансу, а споживачів капіталу – активом балансу. Рівність вартості джерел і споживачів капіталу називають балансом пасиву й активу. Джерела капіталу (пасив балансу капіталу) класифікують за ознакою власності. У відповідності з цією ознакою розрізняють два класи джерел капіталу: власний і позиковий капітал.

Рівняння джерел капіталу – це рівняння повного капіталу, утвореного власним і позиковим капіталами

$$x_w + x_l = x, \quad (\text{И.1})$$

де x_w – власний капітал; x_l – позиковий капітал.

Основу власного капіталу складають акціонерний капітал і нерозподілений прибуток. Капіталізований чистий прибуток збільшує власний капітал. Основу позикового капіталу (зобов'язань) складають кредити банків і різні види кредиторської заборгованості. Споживачів капіталу називають активами балансу, а капітал активів – засобами. Споживачів капіталу класифікують за ознакою активності використання капіталу і поділяють на два основних класи: матеріальні і кошти.

Рівняння споживачів капіталу – це рівняння повного капіталу, що використовують у вигляді матеріальних і грошових коштів

$$x = x^i + x^m, \quad (\text{И.2})$$

де x^i – товарно-матеріальні засоби, що утворюють вкладений (інвестований) капітал; x^m – грошові кошти;

Товарно-матеріальні засоби – це вкладений (інвестований) активно діючий капітал, що безпосередньо бере участь у формуванні продукції і доходу. Кошти – це резерв для проведення активних операцій, які забезпечують цю участь.

Поєднуючи пасив і актив балансу, або, іншими словами, два розподіли вартості капіталу за джерелами утворення (И.1) і споживачами (И.2), отримаємо балансове рівняння капіталу в класичній формі.

Балансове рівняння капіталу в класичній формі – це тотожна рівність вартості джерел і споживачів капіталу

$$x_w + x_l = x^i + x^m, \quad (\text{И.3})$$

Балансове рівняння капіталу – фундаментальне рівняння бізнесу, що є вихідним для формування моделей і розрахункових формул бізнесу. Розходження класифікаційних ознак, що використовуються у пасиві й активі балансу, створює труднощі у встановленні відповідності між компонентами пасиву й активу. Вони виявляються, зокрема, при проведенні операцій. Тому виникає питання про приведення балансового рівняння капіталу в класичній формі до форми, що використовує ознаку власності як єдину при представленні і пасиву й активу. Для цього використане розкладання інвестованого капіталу за ознакою власності. Рівняння інвестованого капіталу

$$x^i = x_k^i + x_l^i, \quad (\text{И.4})$$

де x_k^i – базова частина інвестованого капіталу, утворена власним капіталом бізнесу (інвестований власний капітал); x_l^i – додаткова частина інвестованого капіталу, утвореного позиковим капіталом.

Балансове рівняння капіталу з урахуванням ознаки власності

$$x_w + x_l = (x_k^i + x_l^i) + x^m, \quad (\text{И.5})$$

У балансовому рівнянні капіталу усі компоненти крім коштів мають ознаку власності. Щоб для коштів також визначити ознаку власності, необхідно їх віднести до акціонерного чи (і) позикового капіталу. У даному підході кошти віднесені на частину інвестованого капіталу, утвореного акціонерним капіталом. Це трохи знижує інвестований власний капітал, не змінюючи інвестований позиковий капітал

Тоді балансове рівняння інвестованого капіталу

$$(x_w - x^m) + x_l = x_k^i + x_l^i, \quad (\text{И.6})$$

Балансове рівняння інвестованого капіталу задає рівності компонентів активу і пасиву за ознакою власності

$$(x_w - x^m) = x_k^i, \quad x_l = x_l^i \quad (\text{И.7})$$

Нормування видів капіталу, що входять у балансове рівняння, відбувається стосовно власного капіталу. Нормовані балансові рівняння описуються за допомогою фінансових коефіцієнтів капіталу.

Нормоване рівняння джерел капіталу

$$1 + l = x / x_w. \quad (\text{И.8})$$

де $l = x_l / x_w$ – фінансовий коефіцієнт позикового капіталу.

Нормоване рівняння споживачів капіталу

$$x / x_w = k_w^i + m. \quad (\text{И.9})$$

де $k_w^i = x^i / x_w$ – фінансовий коефіцієнт інвестованого капіталу;

$m = x^m / x_w$ – фінансовий коефіцієнт коштів.

Нормоване балансове рівняння капіталу. Балансове рівняння капіталу в нормованій формі

$$k_w^i + m = 1 + l. \quad (\text{И.10})$$

Звідси фінансовий коефіцієнт інвестованого капіталу $k_w^i = 1 - m + l$. Вводячи позначення

$$k = 1 - m, \quad (\text{И.11})$$

отримаємо

$$k_w^i = k + l. \quad (\text{И.12})$$

Тоді балансове рівняння капіталу в нормованій формі

$$k + l + m = 1 + l, \quad (\text{И.13})$$

Балансове рівняння капіталу описане за допомогою трьох фінансових коефіцієнтів $\{k, l, m\}$, причому фінансовий коефіцієнт коштів може бути виражений (И.11) через фінансовий коефіцієнт k : $m = 1 - k$. Це означає, що для опису балансового рівняння капіталу досить двох фінансових коефіцієнтів $\{k, l\}$. З огляду на значимість, визначимо величину k як

фінансовий коефіцієнт інвестованого власного капіталу, що показує базову (власну) частину інвестованого капіталу.

Формула, що визначає фінансовий коефіцієнт k , утворена відношенням інвестованого власного капіталу до власного капіталу

$$k = x_k^i / x_w. \quad (\text{И.14})$$

З формули (И.11) $k = 1 - m$, що зв'язує коефіцієнт k з фінансовим коефіцієнтом коштів m , впливають оцінки значень k . З огляду на те, що в більшості практичних випадків $x^m \ll x_w$, можна вважати, що фінансовий коефіцієнт коштів близький до нуля, $m = x^m / x_w \approx 0$, а коефіцієнт k незначно відрізняється від одиниці, $k \approx 1$.

Введення коефіцієнта k дозволяє записати балансове рівняння інвестованого капіталу у вигляді

$$x_k^i + x_l^i = (k + l)x_w, \quad (\text{И.15})$$

де $x_k^i = kx_w$ - базовий капітал (інвестований власний капітал); $x_l^i = lx_w$ - додатковий капітал.

Балансове рівняння інвестованого капіталу в нормованій формі

$$(1 - m) + l = k + l, \quad (\text{И.16})$$

Нормоване рівняння (И.16) при $k = 1 - m$ вироджується в тотожність, що свідчить про тотожну рівність частин балансового рівняння

Нормування балансового рівняння можна підсилити, привівши рівняння до одиниці. Приведена форма описує балансові рівняння для нормованого, рівного одиниці, капіталу активу. Балансове рівняння інвестованого капіталу в приведеній формі описує частки джерел капіталу.

Розділивши обидві частини рівняння (И.15) на інвестований капітал $(k + l)x_w$ одержимо приведенне рівняння інвестованого капіталу

$$1 = a_k + a_l, \quad (\text{И.17})$$

де $a_k = k / (k + l)$, $a_l = l / (k + l)$ - частки базового і додаткового капіталів.

Відзначимо, що для приведеної форми балансового рівняння (И.17) досить двох фінансових коефіцієнтів $\{k, l\}$, що також використовуються як індексні показники в нормованому інвестованому капіталі:

k - індексний показник частки базового (інвестованого власного капіталу) капіталу;

l - індексний показник частки додаткового (позикового) капіталу.

Прибуток - одна з головних величин бізнесу, для якої мають місце балансові рівняння, що зв'язують джерела і споживачів прибутку. Прибуток як результат діяльності бізнесу, визначається у вигляді різниці між вартістю продажу готової продукції і витратами, безпосередньо зв'язаними з виготовленням і реалізацією цієї продукції.

Прибуток як результат експлуатації інвестованого капіталу пропорційний інвестованому капіталу з коефіцієнтом, що дорівнює рентабельності інвестованого капіталу. Рівняння створення прибутку

$$y^i = r_i^i x^i, \quad (\text{И.18})$$

де r_i^i - рентабельність інвестованого капіталу; $x^i = (k + l)x_w$ - інвестований капітал.

Для прибутку можна виділити джерела і споживачів.

У вузькому розумінні джерела прибутку – це частини прибутку, утворені частинами інвестованого капіталу, а споживачі прибутку – це частини прибутку, що розподіляються між бізнесом і середовищем бізнесу.

В економіці споживачів прибутку класифікують за ознакою власності, а джерела прибутку – за ознакою виду діяльності. Розходження класифікаційних ознак для джерел і споживачів прибутку створює операційні труднощі. У даному випадку використовується розподіл джерел і споживачів і прибутку на класи за однією ознакою – власністю.

Джерела утворення прибутку, за аналогією з капіталом, можна розділити за ознакою власності на дві складові, утворені власним і позиковим капіталом:

- базовий прибуток, утворений інвестованою частиною власного капіталу x_k ;
- додатковий прибуток, утворений позиковим капіталом x_l .

Якщо базовий прибуток описує ефективність використання власного капіталу, то додатковий прибуток – ефективність використання позикового капіталу бізнесу.

Рівняння джерел прибутку – це сума базового і додаткового прибутків, що утворені, відповідно, базовим і додатково інвестованим капіталами

$$y^i = y_k^i + y_l^i, \quad (\text{И.19})$$

де $y_k^i = r_i^i x_k^i$ – базовий прибуток; $y_l^i = r_i^i x_l^i$ – додатковий прибуток.

Споживачів прибутку за ознакою власності поділяють на два основних класи: вилучення і прибуток. Вилучення з прибутку – це частина прибутку, що віддається в зовнішнє середовище, прибуток – це частина прибутку, яка залишається на підприємстві бізнесу, що заробляє прибуток. Прибуток капіталізується – тобто складається з власним капіталом і в такий спосіб забезпечує зростання власного капіталу. Рівняння споживачів прибутку

$$y^i = y^p + y^q, \quad (\text{И.20})$$

де y^p – прибуток бізнесу; y^q – вилучення з прибутку.

Прибуток і вилучення за ознакою власності можна розподілити на базовий і додатковий прибуток і вилучення з базового і додаткового прибутку.

1. Прибуток бізнесу дорівнює сумі прибутків від базового і додаткового прибутку. Рівняння прибутку від прибутку бізнесу

$$y^p = y_k^p + y_l^p \quad (\text{И.21})$$

де y_k^p – базовий прибуток; y_l^p – додатковий прибуток.

2. Вилучення бізнесу дорівнюють сумі вилучень з базового і додаткового прибутку. Рівняння вилучень з прибутку бізнесу

$$y^q = y_k^q + y_l^q \quad (\text{И.22})$$

де y_k^q – базові вилучення; y_l^q – додаткові вилучення.

3. Рівняння розподілу прибутку бізнесу

$$y^i = y_k^p + y_l^p + y_k^q + y_l^q \quad (\text{И.23})$$

Весь прибуток бізнесу розподілений на базовий і додатковий прибуток і базові і додаткові вилучення.

Подальше розкладання прибутку зв'язане з розподілом вилучень на елементарні складові. Елементарними будемо вважати вилучення, що зв'язані ставками з конкретними споживачами прибутку. Для класифікації споживачів прибутку за ознакою "участь

споживача в капіталі бізнесу" виділені два підкласи споживачів прибутку: власники капіталу, що одержують частину прибутку у вигляді плати за використання бізнесом капіталу і податкова служба, що одержує частину прибутку у вигляді податків і не приймає участі в капіталі бізнесу. У свою чергу, власники капіталів розділені на власників власного і позикового капіталів.

Елементарні вилучення розрізняють за "адресами" споживачів і вилучаються з різних компонентів прибутку:

акціонери за використання бізнесом акціонерного капіталу одержують плату y_k^{qk} (дивіденди), що вилучається з базового прибутку по ставці дивідендів r_w^D

$$y_k^{qk} = r_w^D x_w = r_w^D x_k^i / k, \quad (И.24)$$

банк за використання бізнесом кредиту одержує плату y_l^{ql} ("процентні платежі"), що вилучається з додаткового прибутку по ставці банківського кредиту r_l^C .

$$y_l^{ql} = r_l^C x_l, \quad (И.25)$$

податкова служба одержує частину прибутку $y^{q\Theta} = y_k^{q\Theta} + y_l^{q\Theta}$ (податки), що вилучаються з базового і додаткового прибутків y_l по ставці сумарного податку Θ

$$y_k^{q\Theta} = \Theta y_k^i, \quad (И.26)$$

$$y_l^{q\Theta} = \Theta y_l^i, \quad (И.27)$$

Рівняння повних вилучень з прибутку, які залежать від джерел прибутку

$$y^q = y_k^{qk} + y_l^{ql} + y_k^{q\Theta} + y_l^{q\Theta}, \quad (И.28)$$

Рівняння повних вилучень з прибутку в базисі ставок

$$y^q = r^D x_w + r^C x_l + \Theta y_l^i, \quad (И.29)$$

Рівняння повного прибутку з урахуванням елементарних вилучень

$$y^p = (y_k^i - y_k^{qk} - y_k^{q\Theta}) + (y_l^i - y_l^{ql} - y_l^{q\Theta}), \quad (И.30)$$

Отже, в системі моделювання та візуалізації стану економічних показників використовуються балансове рівняння капіталу, балансове рівняння інвестованого капіталу, нормоване балансове рівняння інвестованого капіталу, основні рівняння прибутку та вилучень з прибутку. Завдяки цьому система розраховує прибуток підприємства при певних значеннях капіталу, рівні рентабельності та існуючих ставках податків, діючих банківських відсотках та встановленій величині дивідендів.

Розраховується також коефіцієнт захищеності бізнесу. Коефіцієнт захищеності – це величина, яка описується відношенням суми моментів рентабельності додаткового і тіньового прибутку до моменту рентабельності базових вилучень (з урахуванням нормального значення рентабельності)

$$\pi = \frac{l r_l^p + (k + l) r_\lambda^p}{r_{w0}^p - k r_k^p} \quad (И.31)$$

Нормальному значенню коефіцієнта захищеності $\pi_0=1$ відповідає умова компенсації. Порівнюючи коефіцієнт захищеності з еталоном, можна зробити висновок про те, функціонує підприємство нормально, чи повинне воно "піти в тінь".

Система дозволяє також визначити рентабельність тіньового бізнесу

$$r_w^p = r_{w0}^p - [r_{w0}^p - k r_k^p] + [l r_l^p + (k + l) r_\lambda^p] \quad (И.32)$$

де r_{w0}^p – нормальне значення рентабельності; $r_k^p = r_i^i - r_k^{qd} - \Theta r_i^i$ – рентабельність базового прибутку; $r_l^p = r_i^i - r_l^{qc} - \Theta r_i^i$ – рентабельність додаткового прибутку; $r_\lambda^p = \lambda r_i^i (1 - \Theta)$ – рентабельність тіньового прибутку; $r_k^{qd} = r^D / k$, $r_l^{qc} = r^C$ – рівняння ставок.

Повний вираз рентабельності тіньового бізнесу

$$r_w^p = r_{w0}^p - \left[r_{w0}^p - k(r_i^i - r^D / k - \Theta r_i^i) \right] + \left[l(r_i^i - r^C - \Theta r_i^i) + (k + l)\lambda r_i^i (1 - \Theta) \right] \quad (\text{И.33})$$

Коефіцієнт тіньового доходу $\lambda = \tilde{y} / \bar{y}$ – це величина, що описується відношенням тіньового доходу \tilde{y} до декларованого доходу \bar{y} . Коефіцієнт тіньового доходу при заданому значенні коефіцієнта захищеності і нормальному значенні рентабельності описується формулою

$$\lambda = \frac{\pi_0 [r_{w0}^p - k r_k^p] - l r_l^p}{(k + l) r_i^i (1 - \Theta)} \quad (\text{И.34})$$

Шляхом автоматичного підрахунку коефіцієнту тіні можна визначити глибину занурення в тінь. Коефіцієнт тіні $v = \tilde{y} / y$ – це величина, що описується відношенням тіньового доходу \tilde{y} до повного доходу y і відбиває занурення в тінь

$$v = \lambda / (1 + \lambda) \quad (\text{И.35})$$

Можна зазначити, що специфічною особливістю системи "Метабізнес Моделлер" є моделювання стану економічних показників із урахуванням тіньової компоненти реального бізнесу.

Додаток К

ДІАЛОГОВІ ВІКНА ПРОГРАМИ ТЕСТУВАННЯ

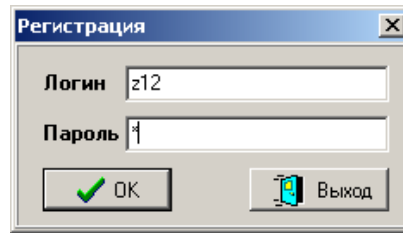

Рис. К.1. Стартове вікно програми тестування (вікно авторизації)

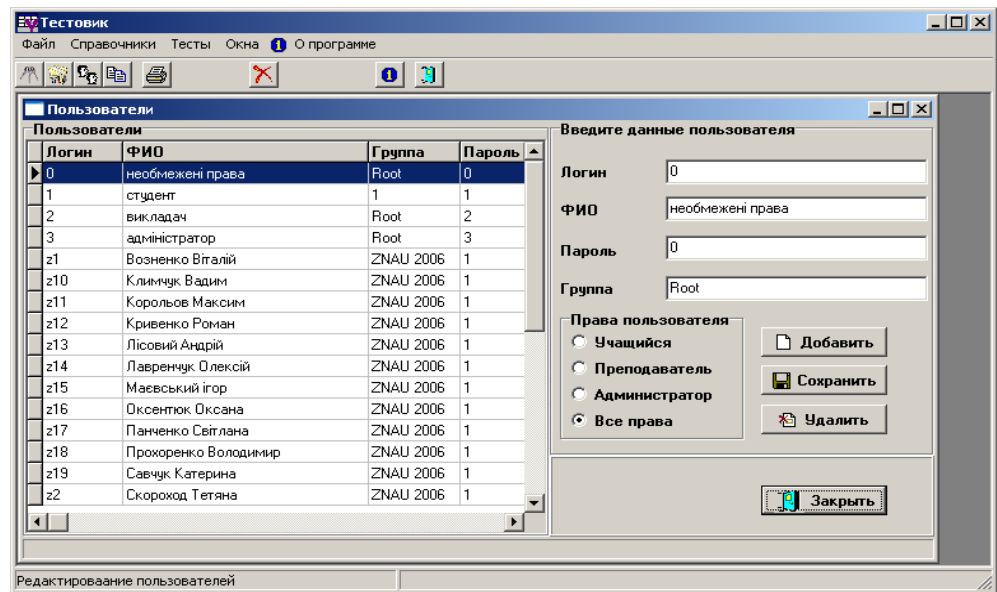

Рис. К.2. Вікно управління обліковими записами користувачів

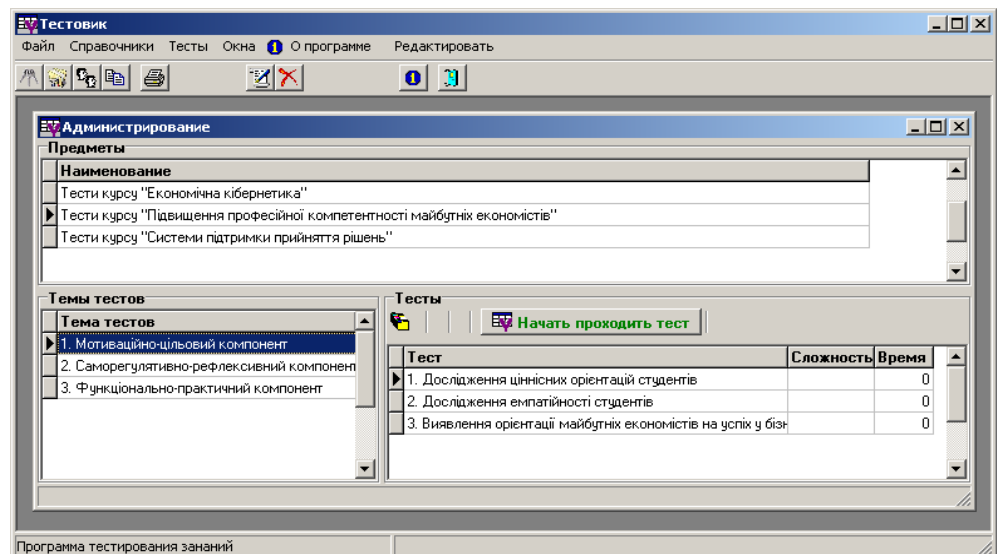

Рис. К.3. Вікно групування тестів за темами та напрямками тестування (предметами)

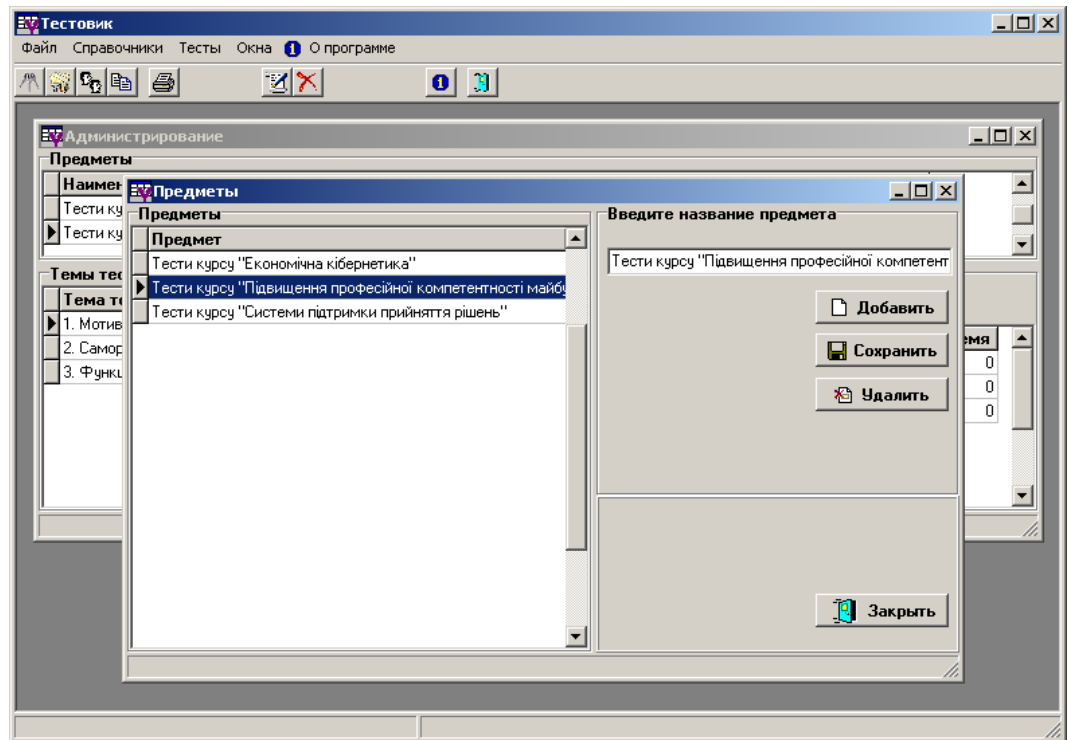

Рис. К.4. Вікно редагування напрямків тестування (предметів)

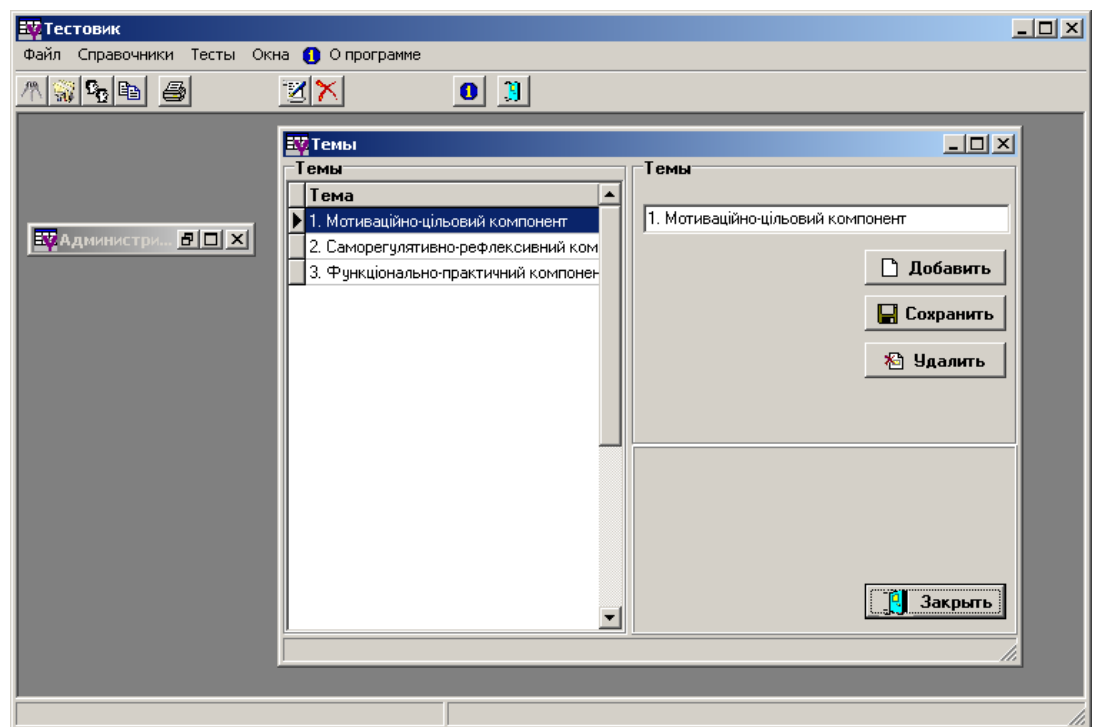

Рис. К.5. Вікно редагування тем тестів в межах обраного напрямку тестування (предмету)

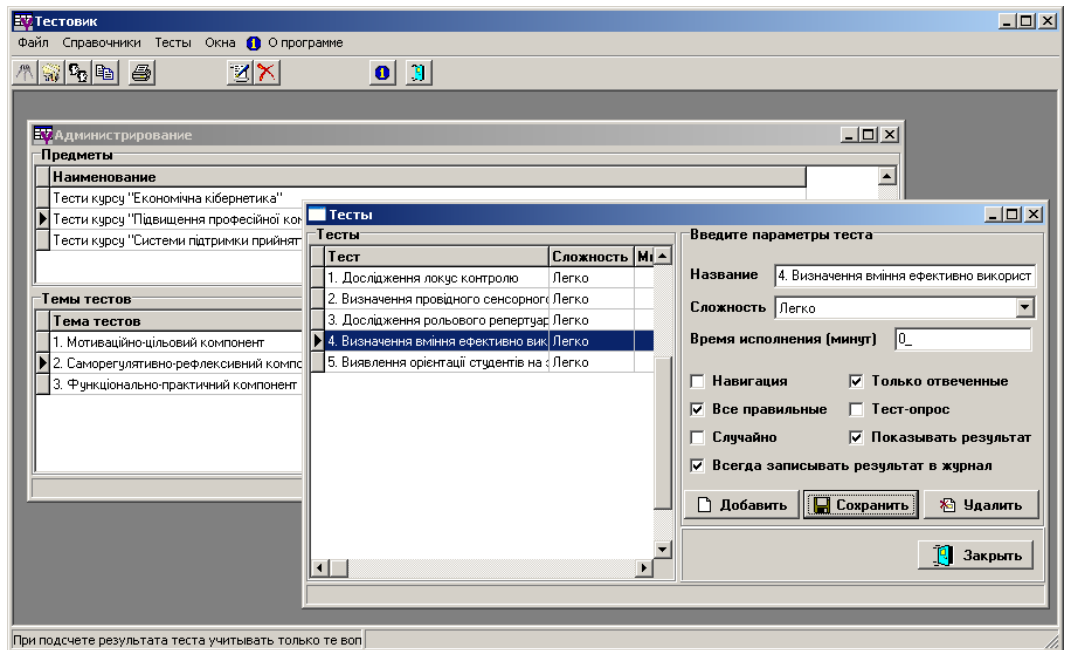

Рис. К.6. Вікно редагування параметрів окремих тестів

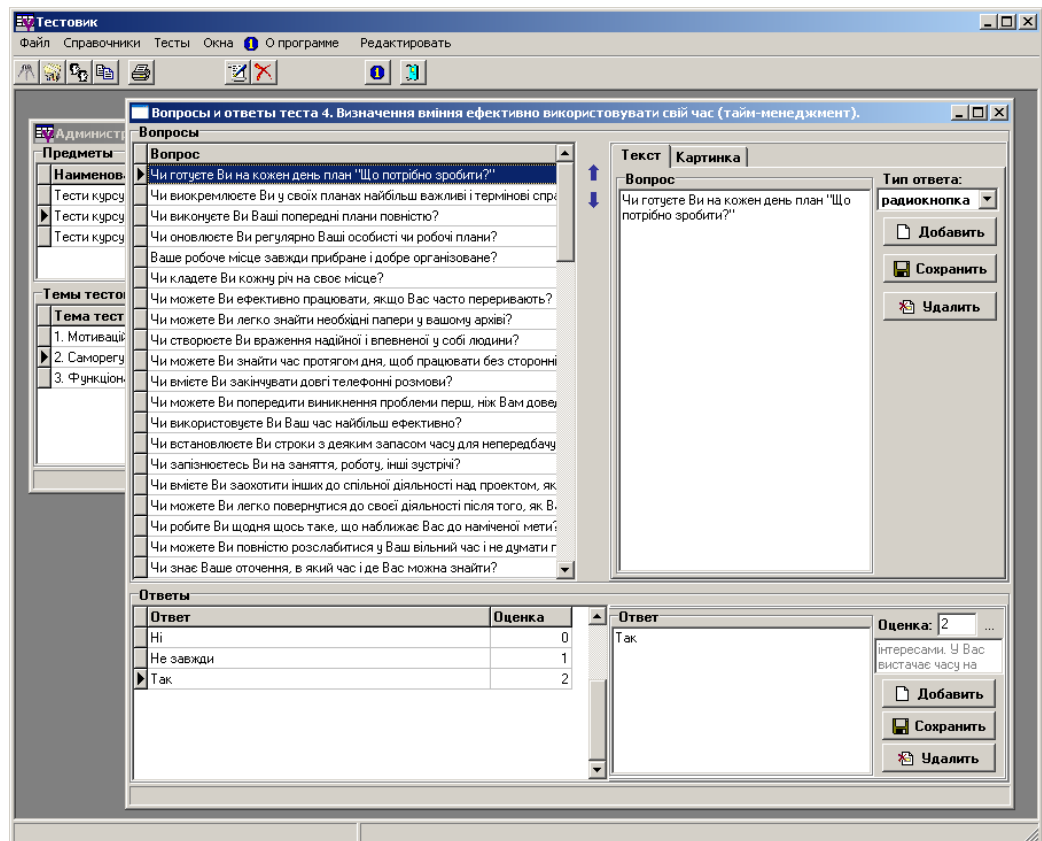

Рис. К.7. Вікно управління властивостями окремих питань тесту та відповідей на них

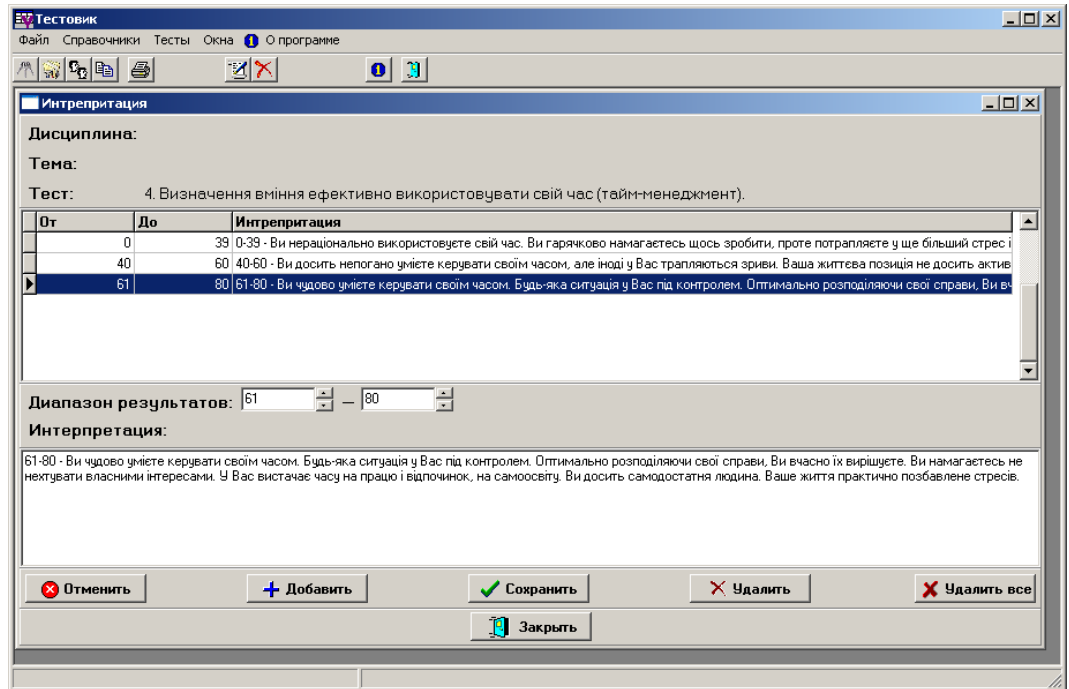

Рис. К.8. Вікно введення параметрів інтерпретації тесту

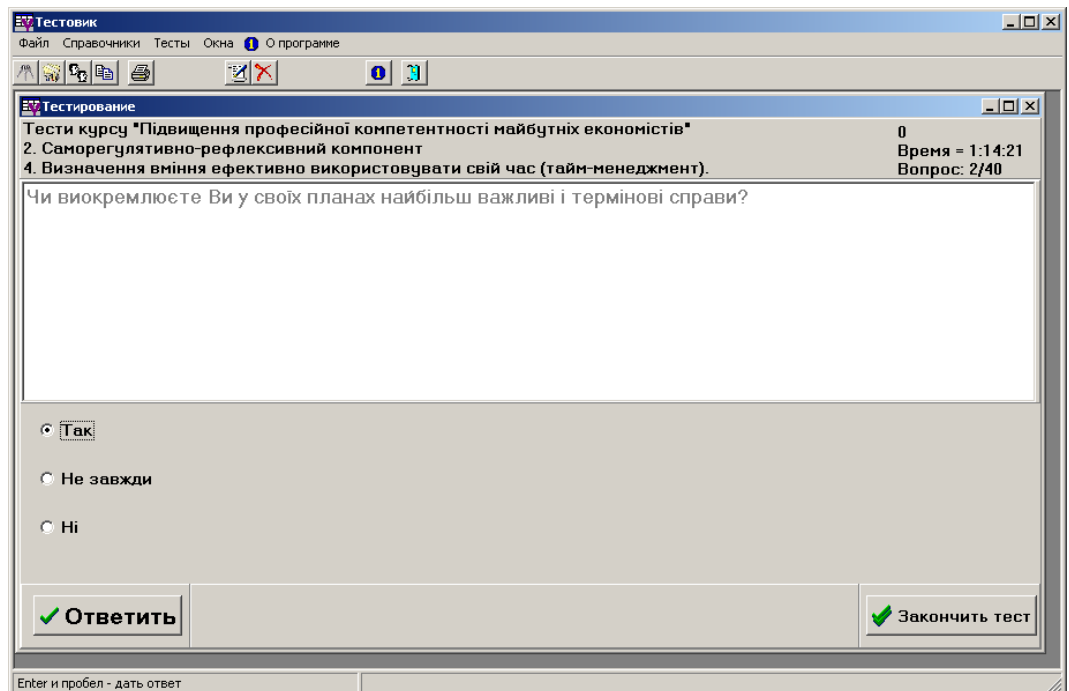

Рис. К.9. Вікно з тестовим питанням

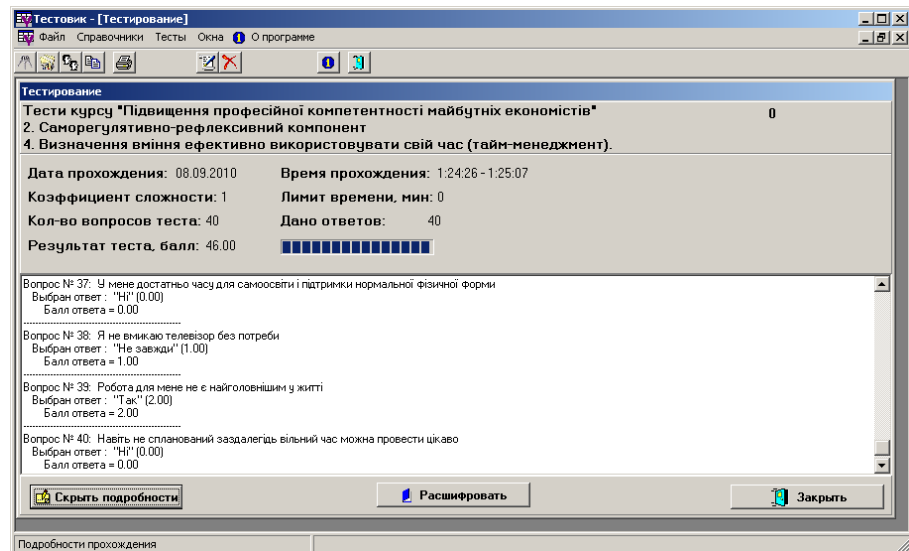

Рис. К.10. Вікно з детальною інформацією про результати відповіді на кожне питання

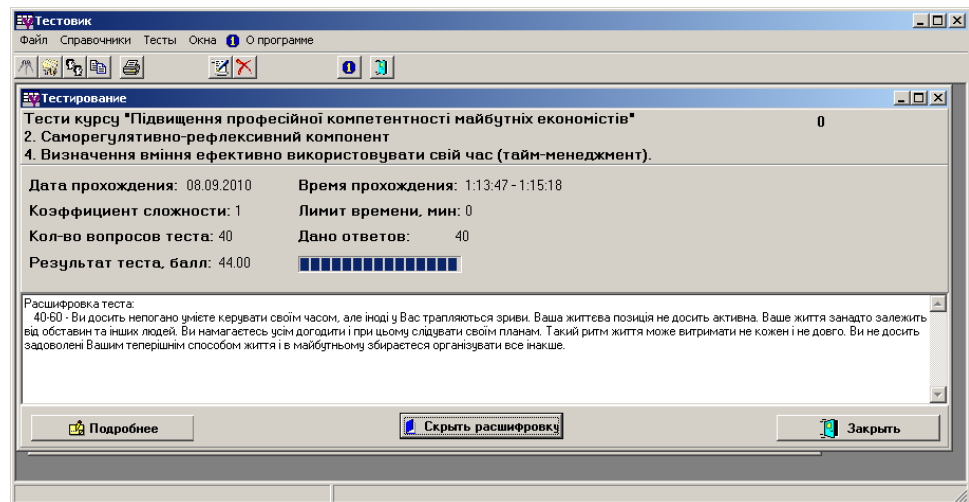

Рис. К.11. Вікно з інтерпретованими (розшифрованими) результатами тесту

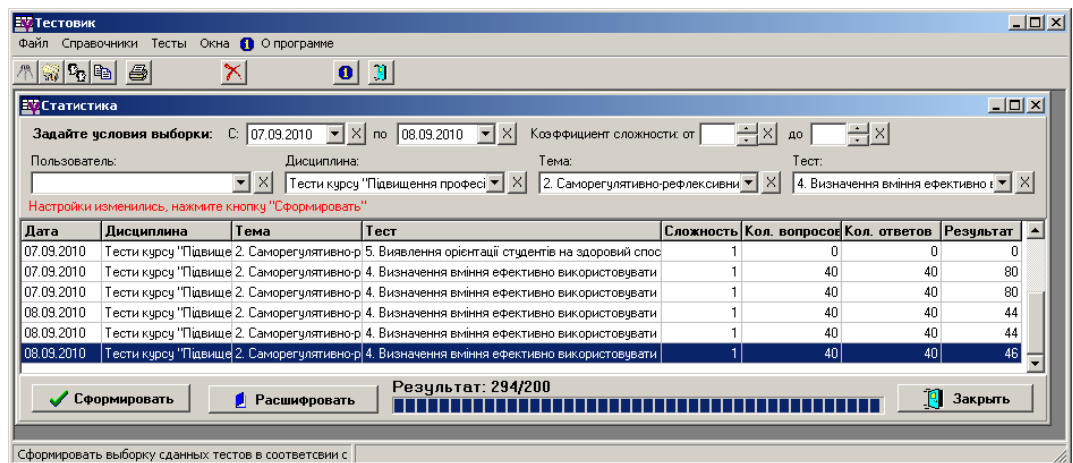

Рис. К.12. Вікно зі статистичною (узагальненою) інформацією про результати тестування

Додаток Л

Тренінгові програми

Л.1. Тренінг "Розвиток творчих здібностей"

1. За допомогою генератора випадкових величин обираємо задану кількість слів (від двох до п'яти). З обраних слів, які, зазвичай, мало пов'язані між собою за змістом, складаємо речення, котрі містять всі ці слова. Бажано, щоб речення були не тільки тривіальні, а й не звичні за змістом.

2. Випадковим чином обирається назва предмета чи явище та відшукується якомога більше інших подібних чи протилежних предметів або явищ за різними ознаками.

3. Обираються два різних предмета. Потрібно віднайти третій предмет (або сукупність предметів) який буде функціонально чи логічно пов'язувати їх між собою. Наприклад, "олівець" та "паровоз" можуть бути пов'язаними через "дерево" яке потрібне для виготовлення олівця та є паливом для паровоза.

4. На екрані монітора висвітлюється поняття чи назва предмета. Потрібно визначити найбільш суттєві ознаки за якими можна ідентифікувати цей предмет або поняття. Наприклад, для квітки це будуть пелюстки, пилок, аромат та ін.

5. Програма з бази даних випадковим чином обирає назви двох предметів. Потрібно віднайти якомога більше спільних ознак (тривіальних та незвичайних) між ними.

6. Для запропонованої програмою назви предмету потрібно сформулювати найбільш точне визначення, що зможе передати всі суттєві ознаки цього предмету.

7. З бази даних понять та назв предметів обирається назва предмету. Потрібно віднайти якомога більше звичайних та незвичних способів його використання.

8. Обирається група предметів (до п'яти). Потрібно знайти способи їх спільного використання.

9. З бази даних подій та фактів обираються дві випадкові події або два факти. Потрібно знайти (вигадати) причинно-наслідковий зв'язок між цими окремими подіями або запропонувати послідовність якихось дій яка може слугувати своєрідним логічним ланцюгом який приведе від першого факту до другого.

10. Випадковим чином з бази даних подій та фактів вибирається незвичний факт чи подія. Потрібно сформулювати версію виникнення такого факту, чи причину такої події.

11. З бази даних фрагментів літературних текстів випадковим чином обирається одне речення. Потрібно знайти декілька варіантів вираження цього ж змісту іншими словами.

12. Програма пропонує прочитати невелике оповідання та підібрати для нього декілька назв.

13. На екран виводиться коротке оповідання. Потрібно декількома реченнями передати суть твору.

14. Програма випадковим чином генерує ланцюжок заданої довжини з простих питань. Потрібно побудувати оповідання за заданим згенерованим алгоритмом, тобто за певною змістовою канвою, наприклад "хто – коли – що – де – чому – як".

15. Програма з бази даних випадковим чином обирає назви двох предметів. Потрібно ознаки чи якості одного предмету перенести на інший, наприклад, якщо взяти слова "квітка" та "друг", то в результаті отримаємо "квітучого друга".

16. На екран виводиться назва предмета. Потрібно ототожнити себе з цим предметом, наприклад з вікном.

17. На екран виводяться парадоксально-подвійні поняття, тобто, пари слів, які з одного боку містять елементи конкретності, а з іншого – абстрактності, наприклад "очі доброти", де слово "очі" є конкретним елементом, якого можна навіть торкнутися, а "доброта" – абстрактним.

Л.2. Тренінги саморегуляції

Мета тренінгу – навчити учнів головним прийомам релаксації та володіння своїми емоціями.

Релаксаційний комплекс "Контраст".

Впевнена в собі людина вміє володіти собою, ефективно працювати і відпочивати. Зняти почуття тривоги, хвилювання, емоційне напруження може спеціальне тренування.

Найпростіший спосіб відпочити полягає в тому, що спочатку ми напружуємо й утомлюємо м'язи, потім різко скидаємо напруження.

Важливо усвідомити цей приємний стан розслаблення.

1-ша частина комплексу

– Приміть позу втомленого кучера: руки покладіть на коліна, кисті вільно опустіть, коліна не стикаються, корпус нахилений уперед, голова опущена. Заплющте очі. Вдихніть носом вільно й неглибоко. Видихніть, звертаючи увагу на свої відчуття від проходження повітря на видиху. Вдих – видих – пауза... Подихайте так, роблячи акцент на видиху.

– Концентруємо увагу на ногах. Підніміть пальці й напружте всі м'язи ніг. Тільки ніг! Утоміть м'язи ніг – ще й ще – зніміть напруження. Напруження на вдиху, релакс на видиху... Приємне почуття розслаблення залиште в ногах.

– Переходимо до мускулатури тулуба. Напружте м'язи стегон і таза – вдих, при цьому живіт утягується й опускаються ребра. Тримайте в напруженні м'язи до втоми. На видиху розслабтесь. Повторіть. М'язи ніг і тулуба залишаються розслабленими.

– Переходимо до мускулатури плечового поясу. Підніміть плечі якомога вище, напружте їх, тільки плечі, – ще – дайте відпочинок на видиху. Напруження – релакс. Залиште плечі в приємному відчутті спокою.

– Відкиньте голову назад до почуття напруження – ще – на видиху опустіть голову на груди. Ще раз... М'язи ший приємно розслаблені.

– Тепер на черзі руки. Стисніть кисті в кулак – сильніше – відпочиньте. Утоміть м'язи рук – скиньте напруження. Залиште відчуття спокою в руках.

– Примружте очі, зімкніть губи, стисніть зуби – ще – розгладьте ваше обличчя. Напруження – розслаблення.

2-га частина комплексу

– Тепер уся ваша мускулатура розслаблена, очі заплющені. Уважно внутрішнім поглядом огляньте всі групи м'язів. Ваші ноги, тулуб, плечі, руки, обличчя – всі м'язи тіла приємно розслаблені.

– Ви відпочиваєте.

– Ви відчуваєте приємний спокій.

– Ви спокійні, абсолютно спокійні.

– У вас добрий настрій.

– Ви спокійні та впевнені в собі.

– Побудьте в цьому приємному стані спокою.

3-тя частина комплексу

– Ви добре відпочили. Пора відновити активність мускулатури. Дихайте, зосереджуючись на вдихові. Вдих – видих. Я лічиму від 10 до 0, і з кожним відліком почуття свіжості та бадьорості охоплюватиме вас усе більше й більше.

– Піднімаючи носки, напружте злегка м'язи ніг на вдиху. Видих. Порухайте ногами. Ви відчуваєте приплив сил у ногах. Десять.

– З невеликим зусиллям напружте м'язи стегон і таза. Хвиля свіжості охопила увесь ваш тулуб. Прогніться. Дев'ять.

– З задоволенням підніміть плечі. Опустіть. Ще раз. У плечах відчуття бадьорості й свіжості. Порухайте ще плечима. Вісім.

- Зробіть кілька рухів головою – вгору – вниз – вліво – вправо. Приємне відчуття від руху м'язів тіла. Сім.
- Порухайте руками, злегка стисніть кисті в кулак. Шість.
- Трохи примружуючись, напружте повіки, губи, зуби. Пожвавте м'язи обличчя. П'ять.
- Усе ваше тіло відчуває потребу руху. Ви бадьорі й сповнені сил. Зробіть розминальні рухи, потягніться всіма частинами тіла. Чотири.
- Усе ваше тіло наповнене свіжістю. Три.
- Встаньте, підніміться на носочки. Два.
- Потягніться руками вгору. Один.
- Усміхніться й розплющте очі. Нуль.
- Як себе почуваете? Давайте поділимося враженнями.

Формування вмінь саморегуляції емоцій

Саморегуляція емоцій – одна з головних запорук успішної діяльності людини у будь-якій галузі. Саме тому розробка конкретних засобів навчання студентів основам саморегуляції емоцій є досить актуальною.

Кожна зустріч, окрім першої розпочинається з рефлексії, яка складається з двох частин. Спочатку ведучий дізнається в учасників про їх стан, бажання продовжувати роботу, потім обговорюється домашнє завдання. Перша частина рефлексії не повинна затягуватись у часі й продовжується не більше 10–15 хвилин.

Тренінг 1

Мета: створення умов для кращого знайомства; визначення особливостей особистості кожного учасника; створення клімату психологічної безпеки.

Інформування: Ведучий пропонує членам групи сісти в коло обличчям один до одного й розповідати про те, яку допомогу їм може дати участь у тренінгу:

- краще розібратися в тому, що з вами відбувається, чому так, а не інакше складається ваше життя, чим зумовлене те чи інше ставлення до вас оточуючих і ваше ставлення до них;
- визначити, що ви можете, а чого ні, на що ви здатні, на що можете претендувати у житті – сьогодні та завтра – визначити свої сильні та слабкі сторони і цілеспрямовано розвивати перші й компенсувати другі;
- виховувати самого себе, а в кінцевому підсумку впливати на своє власне життя.

Ведучий задає запитання: "Що означає коло? Чому група сидить у колі? Чому під час спілкування ми дивимось в очі один одному? Що взагалі може сказати обличчя людини?"

Правила роботи в групі.

Призначення: встановлення принципів роботи в групі; створення відчуття захисту; усвідомлення особливостей спілкування в групі. Для вільного обговорення пропонуються правила роботи в групі.

1. Активність, відповідальність кожного за результати роботи в групі. Тут мається на увазі, що ефективність роботи залежить від внеску кожного її члена та необхідності працювати не тільки для себе, на вирішення власних проблем, а й на інших, так як допомога іншому є способом пізнати себе.

2. Постійність участі. Правило визначає обов'язковість участі кожного члена групи в роботі протягом усього часу без перерв.

3. Закритість групи. Мається на увазі, що все те, що відбувається в групі, не повинно виноситись за її межі. Все, що проговорюється членами групи поза колом, повинно привноситися в нього.

4. Щирість. Всі члени групи повинні спробувати відкинути всі ролі і бути самим собою. Спробувати говорити те, що вони думають, і виявити те, що відчувають. Зрозуміло, що в реальному житті це не завжди виходить, та в цьому немає необхідності, тому що така поведінка не є культурною нормою.

5. Правило "Стоп". Той член групи, який не бажає відповідати на будь-яке запитання, брати участь у будь-якій грі, процедурі з причини небажання бути щирим або з причини

неготовності до відвертості, має право сказати "Стоп" і таким чином виключити себе з участі в процедурі. Це правило бажано використовувати по можливості рідко, так як воно обмежує людину у пізнанні себе.

6. Не критикувати і визнавати право кожного на висловлення своєї думки. Правило передбачає неможливість переривати того, хто говорить.

7. Висловлюватись лише від власного імені та про те, що сприйнято, відчуте тут і зараз.

Знайомство – "Хто-Я". Призначення: створення клімату психологічної безпеки; формування установки на осмислення себе.

Кожен із учасників у вільній формі робить десять повідомлень про себе, кожне з яких відрізняється від попереднього, а починається однаково: Я... (далі що завгодно аби воно було правдивим). Це можуть бути риси характеру, особливості, інтереси, біографічні дані, різноманітні порівняння. По завершенні відбувається обговорення почутого та того, що кожен з членів групи відчув.

Гра в асоціації. Кожний з учасників висловлює свої уявлення, які у нього створюються стосовно тих, хто сидить у колі (по черзі):

- Хто, кого чи що мені нагадує?
- Яку тварину, рослину, дерево або квітку, птаха, колір, пору року нагадує мені той, хто представляється?

Ознайомлення з інтонацією. Кожен з учасників групи повинен назвати своє ім'я два рази. Перший раз так, як йому хотілось, щоб його називали в групі, а другий раз, навпаки, як йому не хотілось, щоб до нього звертались.

Рефлексія "Тут і тепер". Призначення: вироблення навичок рефлексів. Кожному учаснику пропонується висловити своє розуміння того, що відбулось в групі: "Сьогодні мені сподобалось або не сподобалось?"

Тренінг 2

Рефлексія. Призначення: вироблення навичок рефлексії та самодіагностики стану. Ведучий пропонує всім сісти в коло і просить кожного з учасників описати свій стан у цей момент, спробувати визначити причини виникнення цього емоційного стану: "Який зараз у вас настрій? Чи є бажання прогулювати? і т.п.

Малюнок Я. Кожний член групи на аркуші паперу символічно малює свій власний образ в алегоричній формі так, як він себе уявляє. Для малювання можна використовувати фломастери або кольорові олівці, але у всіх повинен бути однаковий колір. На малювання відводиться 5–10 хвилин. Можна малювати що завгодно.

Коли малюнки виконані, ведучий їх збирає, перемішує, та зі стопки бере один. Продемонструвавши його групі, просить кожного учасника розповісти про своє враження щодо людини, яка могла це намалювати. Автор також висловлює свою думку, але як би для маскування.

Процедура досить важка та стомлива, тому пропонується десь у середині вправи перервати перегляд і зробити перерву, під час якої можна провести вправу-жарт.

Товкотнеча. Ігрове завдання полягає в тому, щоб пробитись у переповнений автобус, оскільки для вас важливо вчасно встигнути на роботу. Група стає автобусом у годину "пік". Для цього використовуються усі допоміжні засоби (стілці тощо).

Імітація. За командою ведучого усі члени групи починають імітувати різні дії, при цьому намагаються відобразити:

- те, що вони відчувають, коли ходять по краю безодні;
- ходу громіздкої стомленої людини;
- смішну поведінку клоуна;
- дії суворого вчителя, науковця зі світовим ім'ям;
- бурхливу радість дитини.

Рефлексія. Що сьогодні мені сподобалось або не сподобалось?

Тренінг 3

Мета: допомогти учасникам зафіксувати окремі емоції і на цій основі розпочати розвиток вміння бачити, відчувати, адекватно сприймати емоційні реакції інших.

Рефлексія. Призначення: вироблення навичок рефлексії, самодіагностики емоційного стану. Ведучий пропонує всім сісти в коло і просить кожного учасника описати свій стан у дану мить, спробувати визначити причину виникнення цього емоційного стану.

М'яч. Кидаючи один одному м'яча, треба назвати вголос ім'я того, кому кинули. Той, хто отримав м'яча, робить такий вираз обличчя, який відповідає йому внутрішньому стану, а усі інші відтворюють такий самий вираз обличчя, намагаючись відчутти, зрозуміти стан цієї людини.

Після завершення вправи група відповідає, про який стан йдеться.

Впізнай мене. Кожному третьому сидячому в колі зі спини прикріплюється картка. Потім ці члени по черзі виходять з кола, а усі інші повинні відобразити вказані на картці стани. А той, хто в колі, повинен відгадати цей стан.

Всі члени групи розподіляються за бажанням на пари. Кожна пара сідає так, щоб бачити обличчя партнера.

Інструкція. "Зараз один з вас протягом трьох хвилин без слів тільки поглядом намагатиметься сказати партнеру те, що висловлює емоційне до нього ставлення, яке склалось у групі, почуття до нього ("тут" і "зараз"). Після закінчення кожен з партнерів говорить спочатку те, що, на його думку, намагався висловити напарник, а потім те, що він сам хотів передати йому.

Приємні слова. Призначення:

фіксація уваги учасників на своїх індивідуальних особливостях; корекція сприйняття себе; розвиток умінь аналізувати інших.

Учасники поділяються на дві рівні підгрупи, встають, утворюючи два концентричні кола. Члени групи, які стоять у внутрішньому колі, повертаються обличчям до учасників, що стоять у зовнішньому й встають один проти одного. Потім член кожної пари, який стоїть у внутрішньому колі, називає партнеру дві позитивні якості, які йому притаманні. Той, хто сприймає комплімент, повторює названі дві якості й називає ще й свої дві якості. За сигналом ведучого внутрішнє коло зсувається праворуч на одного учасника. Перша частина процедури закінчується, коли учасники, пройшовши по колу, повернуться до початкової позиції. У другій частині процедури аналогічно висловлюють свою думку члени групи, що стоять у внутрішньому колі.

Рефлексія. Ведучий запитує в учнів, чи часто вони говорять приємні слова один одному, батькам, вчителям.

Тренінг 4

Мета: надати учасникам можливість побачити себе очима інших людей, зіставити самооцінку та оцінку членами групи; корекція сприйняття інших та себе.

Відверта радість. Хтось з членів групи виходить за двері. Ті, хто залишилися, об'єднуються у невеличкі групи по два-три гравці. Кожна група повинна продемонструвати своє ставлення до тих, що вийшли. Можна робити все, що завгодно. Забороняється лише розмовляти з тими, які увійшли, і торкатися їх. А той, хто увійшов, намагається здогадатись, яке ставлення до нього демонструє кожна група.

Розтопи коло. Усі встають у коло та беруться за руки, бажаючи входити у круг. Він оточений, його завдання – розтопити коло своїм теплом. Коло випускає лише того, хто зможе знайти добрі та лагідні слова про кого-небудь з кола, хто висловить подяку, найкращі людські почуття. Кожному бажаному надається три хвилини.

Цією вправою діагностується життєва поведінка людини.

Царівна-несміяна. Призначення: зняття напруження, втоми.

Хтось із гравців сідає в центрі кола, а інші повинні його розсмішити.

Минуле, теперішнє і майбутнє. Усі члени групи сидять у колі, хтось з них запрошується до центру. Обранець сідає на стілець, а всі інші детально розглядають його. Потім по черзі висловлюють свої припущення щодо його дитинства (минулого), поведінки поза тренінгових занять (теперішнє), далі через 10–20 років. Ці враження повинні бути структуровані. Про все треба розповідати у суворо визначеній послідовності, повинна бути висловлена думка щодо характеру, вигляду, якихось особливих подій у житті гравця.

Той, про кого розповідають, не має права якось у це втручатись. Він повинен лише слідувати за особистими враженнями, емоціями.

Після того, як усі висловились, слово надається і гравцю.

Рефлексія. Учасникам пропонується осмислити і вербалізувати результати занять. Свої спостереження вони висловлюють по черзі, починаючи свої думки загальною фразою: "Сьогодні я зрозумів, що..."

Тренінг 5

Рефлексія. Ведучий задає запитання, які стосуються настрою, стану й бажання працювати тих, хто навчається.

Малюнок почуття. Ведучий повинен мати два набори однакових карток. В кожному наборі їх має бути стільки, скільки учасників гри. У першому наборі залишаються картки, на яких позначено одне якесь почуття або емоція.

Другий набір карток залишається порожнім. Заповнювати перший набір треба так, щоб склалося враження, що ці надписи зробили різні люди.

У першій частині гри ведучий роздає групі чисті картки, на яких усі гравці повинні описати які-небудь почуття, емоцію, що перше спало на думку. Зібравши картки, ведучий по черзі зачитує їх уголос і непомітно замінює на попередньо заготовлені. Потім він роздає ці картки і просить гравців розсістись по кімнатах та намалювати на аркуші паперу художній алегоричний образ почуття, яке буде описано на картці.

Працювати потрібно самостійно, позначивши "верх" малюнка. Гравцям надається повна свобода творчості. Час на зображення 5 хвилин.

Зібравши малюнки, ведучий може або вивісити їх на дошці, або показувати по черзі. І в тому, і в іншому випадку важливо, щоб кожен з учасників висловив думку щодо того, яке почуття "зображене".

Автори малюнків не повинні говорити правильну відповідь, поки повністю не будуть висловлені всі здогадки про кожний малюнок.

Потім ведучий визнає, що малювали всі одне й те саме, а здогадки були різними. Гравці мають зрозуміти, що в житті існує багато домислів, які породжує кожна невизначеність. Це завжди треба пам'ятати.

Танок на увагу. Група стоїть у колі і кожний її учасник по черзі демонструє свою ходу, елементи танцю, рухаючись до центру. Потім всі члени групи імітують його рухи і аналізують виконання вправ.

Карусель. Всі гравці розподіляються на дві групи і сідають один проти одного, створюючи карусель. За сигналами ведучого вони пересуваються на одне місце, виконуючи такі завдання:

- повідомити один одному інформацію про самопочуття у цю мить;
- уважно поглянути один на одного і знайти щось загальне в станах; сказати про це один одному;
- виявити та відмітити в станах партнерів розбіжності;
- розповісти наступному по колу про те, що було неприємного в тренінгу;
- обговорити з новим партнером те приємне, що відбулось у групі.

Після вправи кожен з гравців повинен відповісти на два запитання:

Які ваші враження від гри?

Чи змінився ваш стан?

Рефлексія. Рефлексія результатів заняття кожним учнем проводиться за допомогою фрази: "Що я відчув сьогодні?"

Тренінг 6

Мета: надати учасникам можливість побачити себе очима інших людей, порівняти самооцінку та оцінку членів групи; формувати уявлення про типи емоційних реакцій у різних за характером ситуаціях.

Рефлексія. Ведучий цікавиться емоційним станом учасників тренінгу, настроєм, тим, що нового вони помітили в своїй поведінці.

Характеристика. Призначення: дати можливість членам групи дізнатись, як їх сприймають інші учасники; порівняти різне бачення членами групи однієї і тієї самої людини; корекція власного сприйняття інших людей. По черзі учасники мають навести характеристику емоційної сфери члена групи, що складалась би з 5 якостей, не називаючи ім'я обранця. Потім члени групи вгадують, про кого йшлося. Гравці не повинні повторюватись.

Вираз обличчя. Учасники тренінгу по черзі імітують вираз обличчя когось з членів групи й намагаються визначити, яка ця людина (весела, добра, знервована і т.п.).

Передача настрою по колу. Учасники заплющують очі. Потім один з учасників за допомогою міміки обличчя намагається зобразити конкретний емоційний стан (радість, сум, розгубленість тощо) і показує його тому, хто сидить поруч. Наступний член групи відтворює мімікою показане і передає його по колу. Всі, хто сидить, по черзі розплющують очі й намагаються не тільки правильно передати стан, а й усвідомити, як він називається. Потім обговорюють результати (хто і наскільки правильно вгадав настрій).

Рефлексія проводиться за допомогою фрази "Що нового я сьогодні відчув?"

Тренінг 7

Мета: допомогти кожному учаснику усвідомити основні прояви емоційних реакцій, способи реагування у складних ситуаціях, уміння регулювати власні емоції та емоції інших людей.

Рефлексія. Ведучий цікавиться станом учасників, запитує про його зміни і просить охарактеризувати свій стан за допомогою певного кольору.

Слово-поняття. Учасники тренінгу розподіляються на дві команди. Кожний з них по черзі згадує яке-небудь слово-поняття і на вухо повідомляє його члену іншої команди. Він не може повідомити "своїм" це слово, а коли група запитує, жестами і мімікою відображає зміст сказаного. Час на відгадку кожного поняття 1-2 хвилини.

Далі ведучий пропонує оцінити свій теперішній стан за 10-бальною системою, де 0 – нижчий край; а 10 – стан вищого піднесення.

Прояви стану. Всі сидять у колі. Ведучий зачитує описи різних ситуацій та називає супутні їм емоційні прояви. Гравцям необхідно спочатку намалювати це у своїй уяві, а після цього відтворити мімікою, жестами, ходою. Все це по черзі демонструють добровольці (3–5 учасників).

Під час тренінгу використовуються такі ситуації:

- цілеспрямована молода людина йде на ділову зустріч;
- вчитель з докором підходить до неслухняного учня;
- юнак прямує до дівчини з наміром запросити її потанцювати, знаючи, що вона буде згодна;
- хворий, що йде до лікаря;
- людина, що переживає тяжку втрату;
- дівчина, що йде на побачення;
- людина, що прогулюється берегом моря.

Обирається пара учасників, які повинні розіграти таку ситуацію. Ваш партнер емоційно вимагає від вас чогось або в чомусь звинувачує. Наприклад, він каже: "Завжди ти

криво пов'язуєш краватку. Коли ти вже навчишся?" Ви повинні точніше та повніше з'ясувати все, що з ним відбувається, при цьому не сваритися і не виправдовуватися і стійко триматись на позиціях врівноваженої людини, яка бажає і знає думку іншої.

Цю ситуацію програють двічі, потім йде обговорювання в групі.

Рефлексія. Проводиться за допомогою фраз: "Що нового я дізнався сьогодні про себе? Які нові емоційні реакції ви сьогодні спостерігали у себе?"

Дипломатичні переговори. Група розподіляється на три команди.

Інструкція: Уявіть, що ви берете участь у відповідальних дипломатичних переговорах. Перша команда буде захищати інтереси однієї сторони, а друга – іншої, третя буде виконувати роль посередника – спостерігача. Завдання останніх – уважно слідкувати за емоційними проявами поведінки сторін. Переговори проходять складно, з мінливим успіхом. У відповідне становище потрапляє то одна, то інша "делегація".

Використовуючи предмети, що ви маєте (аркуші паперу, окуляри, олівці), спробуйте відобразити такі ситуації та стани;

Перша делегація:

- учасники відчувають нетерпіння, розгубленість, розчарування;
- перевага на вашій стороні, ви впевнені в успішності переговорів.

Друга делегація:

- демонструють свою перевагу, діють з позиції сильнішого;
- глибоко занурені в думки, намагаються відтягнути час відповідального рішення;
- зовні доброзичлива атмосфера, однак у всьому відчувається непевність, хвилювання, сумнів в успішному завершенні справи.

Л.3. Тренінги з розвитку емпатії

Вправа 1. Позбавлення гніву за допомогою "заземлення"

Якщо Ви відчуваєте гнів, який входить у Вас, як промінь негативної енергії, що народжується в конфліктній ситуації, уявіть собі, що ця енергія опускається у Вас і спокійно виходить у землю.

Вправа 2. "Візуалізація"

Уявіть собі, що Ви висловлюєте свої почуття іншій людині, на яку гніваєтеся. Важливо досягти відчуття звільнення.

Вправа 3. "Формування уміння конструктивно висловити свої почуття"

Уміння передбачає здійснення трьох кроків. Кожен крок супроводжується головною фазою, яку потрібно сказати в адресу колеги, учня, сина чи дочки, коли їх дії викликали у вас негативні почуття: гнів, подразнення, розчарування, невдоволення та інші.

Крок 1. Висловіть свої почуття. Головний вираз "Я...." (я розчарувався, Я....).

Крок 2. Встановіть, яка конкретна подія викликала у вас це почуття. Головна фраза: "Я.... Тому що". Будьте конкретними. Використовуйте ситуацію, щоб спробувати змінити конкретну дію, але не особистість. (Я розчарувався, тому що ти не виконав мого прохання).

Крок 3. Поясніть, чому та чи інша подія викликала у вас це відчуття. Головна фраза: "Коли ти, тоді я відчув". (Коли ти не зателефонував, що затримуєшся у друзів, я відчула, що для тебе не існують наші сімейні правила). Замініть речення. "Ви-ствердження" на "Я-ствердження" у наведених прикладах

Вправа 4. "Чи розумієте ви мову міміки?"

На малюнках демонструється 12 виразів обличчя, в яких задовані різні емоційні стани людини: байдужість, ворожість, веселість, сильна злість, туга, прихована радість, погане самопочуття, злість, сильна радість, глибока печаль, скепсис, сум. Спробуйте розгадати їх. Порівняйте з правильними відповідями. Запишіть в карту самовиховання. Якщо ви вгадали менше 50% станів, то цьому слід приділити увагу.

Вправа 5. "Бачення інших"

Розвиває зорову пам'ять і підвищує спостережливість. Пропонується згадати та детально описати зовнішній вигляд кого-небудь з присутніх (колір очей, колір волосся, зачіску, одяг).

Вправа 6. "Перші враження - індивідуальний тренінг"

Визначте свої враження щодо людини, коли бачите її вперше. Дивіться на людину, про яку хочете все знати, і обдумайте слово, яке першим прийшло на думку. Запишіть це якомога швидше і подумайте, що може створити для вас цей образ чи число. Це дасть вам загальне враження про людину. Після зустрічі з цією людиною подивіться свої записи і визначте, наскільки ви були правими.

Вправа 7. "Психологічний портрет"

Кожен з членів групи складає запис рис характеру, властивостей і якостей кого-небудь з групи, при цьому не можна прямо вказувати на особливості, за якими легко ідентифікувати особистість того, кого описують. У такій психологічній характеристиці повинно бути не менше ніж 10-12 рис. Потім той, хто писав, зачитує вголос, а група вирішує, кого характеризували. Після вправи проводять аналіз, у кого кращим буде психологічний аналіз (портрет) і в чому саме полягає глибина й точність проникнення в особистість.

Вправа 8. "Оживіть портрет"

Демонструється портрет, створений вітчизняним чи закордонним малярем (художником). Завдання кожного - "оживити" портрет, висловивши спочатку декілька реплік, а потім тренування - і монолог про зображеного на портреті.

Вправа 9. "Жива картина"

Пропонується репродукція жанрової картини. Завдання - "оживити" картину, інсценувати зображену на ній ситуацію чи придумати діалог персонажів картини.

Вправа 10. "Орієнтування в умовах навколишнього середовища"

Заходячи в приміщення, де є люди, спробуйте визначити їх настрій, загальну атмосферу. Це допоможе вибрати правильну тактику спілкування.

Вправа 11. "Передача емоцій"

Починаючи спілкування, викличте в собі яку-небудь емоцію, і намагайтеся передати її іншому.

Вправа 12. "Невербальна комунікація"

Після вивчення інтерпретації і спілкування пропонується засобами невербальної комунікації продемонструвати яку-небудь ситуацію спілкування (відкритість, захищеність, підозру, прихованість). Решта групи інтерпретує та пояснює значення жесту, міміки, пози.

Вправа 13. "Індивідуальний тренінг"

Використовуйте телебачення для придбання свідомого "читання" рухів інших людей. У цих цілях намагайтеся зрозуміти, що відбувається на екрані телевізора, слідкуючи тільки за зображенням. Кожні 5 хвилин вимикайте звук, щоб порівняти мовні повідомлення і прочитані вами рухи.

Вправа 14. "Мозковий штурм"

Візьміть листок паперу і поділіть на дві колонки. Одну колонку назвіть так: "Риси характеру, від яких я хочу позбавитися". Розслабтеся. Потім подивіться на першу половину, почніть "мозковий штурм" і швидко запишіть усі риси, від яких хочете позбавитися (5-6 рис). Подивіться на другу половину, почніть "мозковий штурм" і швидко запишіть усі риси, яких хочете набути.

Наступний етап - встановіть пріоритети рис. Щоб зробити це, подивіться ваш список рис, від яких ви хочете позбавитися. До кожної з них висуньте протилежну рису, якої б ви хотіли набути, і запишіть у другій половині. Після цього викресліть ту рису, якої хочете позбавитися.

Наступний етап. Розгляньте кожну з рис у списку і визначте, наскільки вона важлива для вас. Важливість позначте літерами: А (дуже важливо), Б (важливо), В (бажано мати, але не так важливо). Напишіть ці літери поряд з кожною рисою. Тепер ви можете працювати над розвитком важливих для вас рис.

Л.4. Тренінг комунікативних умінь

Вправа "Автопортрет"

Кожен з учасників отримує аркуш паперу і фломастери. Пропонується в руслі будь-якого художнього напрямку намалювати свій автопортрет.

Група має впізнати, чий це автопортрет.

Вправа "Побажання"

Викладач пропонує всім зробити побажання один одному на сьогоднішній день.

Вправа "Звернення"

Кожному з учасників надається хвилина, щоб звернутися до групи. Мета звернення - допомогти кожному абстрагуватися від проблеми, що не стосується роботи в групі, зосередитися на ситуації "тут і тепер", повністю зануритися в групову роботу.

Вправа "Актуальне самопочуття"

Кидаючи одному з учасників м'яч, називаємо його ім'я. Той, хто отримав м'яч, виходить у коло і звуками, жестами, позою виражає свій внутрішній стан в цей момент.

Вправа "Який я є і яким хотів би бути"

Кожен з учасників групи має продемонструвати жестами, мімікою, звуками (неартикульованими), яким він є, і потім - яким хотів би бути.

Вправа "Знайди пару"

Кожен отримує картки з надписами тварин. Він має знайти свою пару. При цьому можна користуватися виразними засобом, але не можна відтворювати характерні звуки тварин.

Вправа "Атоми"

Всі учасники уявляють, що вони атоми, обхоплюють себе руками за плечі. "Атоми" постійно рухаються і час від часу об'єднуються в "молекули" різними атомами за командою викладача. Якщо ведучий говорить: "Три" - "атоми" об'єднуються в молекули по три. І так далі.

Вправа "Розплутати клубок"

Усі встають у коло, близько один до одного і простягають обидві руки до центру кола. За командою всі хапають кожною рукою чийсь руку. Бажано, щоб це була рука людини, яка знаходиться подалі від вас.

Після того, як викладач переконується, що всі руки з'єднані попарно, він пропонує учасникам "розплутатися", не рознімаючи рук.

Вправа "Малюнок"

Ведучий пропонує групі намалювати разом "малюнок". Він бере уявне полотно і "малює" там щось, називаючи групі, що саме він "намалював". Потім передає "малюнок" іншому учаснику. Побувавши в кожного, "малюнок" повертається до ведучого, який бере його і каже: "Ось я тримаю цей малюнок і бачу лінію горизонту, яку намалював я, море, яке намалював..."

Вправа "Літопис одного дня"

Для виконання вправи потрібен доброволець. Всі інші намагаються згадати і відтворити все, що робив і говорив учасник-доброволець протягом дня.

Вправа "Контакт"

Група сідає півколом. Кожен з учасників стає проти групи і в будь-якими невербальними засобами встановити контакт з кожним членом групи.

Вправа "Відродження емоційного стану"

Учасники розподіляються на пари. Один і партнерів описує протягом 1 хвилини свій емоційний і фізичний стан в даний момент. інший уважно слухає і потім після вступних слів ("Зрозумів, що ти відчуваєш зараз...") повторює зміст почутого, намагаючись відтворити не тільки слова, але певні особливості (інтонацію, ритм мовлення, окремі жести і мімічні вирази тощо) поведінки співрозмовника, які виявилися під час бесіди. Потім співрозмовники міняються ролями.

Вправа "Назви емоційний стан сусіда зліва"

Один з учасників уважно дивиться на свого сусіда (сусідку) зліва и каже: "Мені здається, що ти зараз..." - називаючи емоційний стан, у якому на його думку, перебуває співрозмовник. Той, кому це сказали, погоджується або не погоджується або уточнює зліва партнера і в свою чергу дивиться на сусіда зліва, називаючи його емоційний стан.

Вправа "Готовність до контакту"

Один з учасників виходить з кімнати. Інші учасники домовляються між собою, хто буде демонструвати готовність до контакту. Інші мають демонструвати бажання контакту. Все це робиться без слів, а допомогою невербальних засобів. після того, як учасник, о виходив, визначив людину, готову до контакту, вправу ускладнюють. Пропонується визначити 3 осіб, готових до контакту.

Вправа "Зображення емоцій"

Ведучий роздає картки, на яких написані назви емоцій. Картки не показують іншим членам групи. Кожен має зобразити позою, жестами і озвучити (не називаючи) емоцію, яка йому випала. Група висловлює думку, яка саме емоція продемонстрована.

Вправа "Емоція, відлита в бронзі"

Група розподіляється на підгрупи по 4-5 осіб. кожна з груп вибирає три емоції для їх скульптурного втілення.

Вправа "Спілкування з агресивним співрозмовником"

Один з партнерів виконує роль "обвинувача". Він висуває певні претензії до свого співрозмовника. Завдання співрозмовника відповісти, використовуючи один з видів активного слухання (емпатійне, ввідне або з'ясовуюче), і з'ясувати причину агресивної поведінки іншої людини. Забороняється пояснювати, виправдовуватися або в свою чергу звинувачувати.

Вправа "Розкриття співрозмовника"

Група розподіляється на пари. Учасники домовляються, хто в парі виконуватиме роль оповідача, а хто - слухача. Завданням слухача є підтримка бесіди, м'яке стимулювання оповідача розказати якнайбільше.

Додаток М

Творчі рольові ігри

В кожній творчій грі мова йтиме про ролі, з одного боку, пов'язані з процесом розв'язання, з іншого - із специфікою самої задачі, яка розв'язується або ситуацією, яка розглядається. До першої групи відносимо такі ролі, як постановник задачі, керівник, дизайнер, генератор ідей, критик, експерт тощо. До другої групи ролей відносяться специфічні ролі, безпосередньо пов'язані з тематикою задачі.

Одним із важливих психологічних принципів творчої гри є гнучка зміна ролей, коли навіть під час розв'язування однієї задачі студент може випробувати кілька ролей. Гнучкий перехід від ролей складних, творчо насичених, до інших, більш простих, надає можливість відпочинку, зняття втоми. Оскільки в іграх багато ролей-дублів, їх можна проводити з великою кількістю студентів.

Гра "Модернізація офісу"

Весь зовнішній вигляд приміщення офісу безнадійно застарів. Потрібно запропонувати щось нове.

Можливі ролі: дизайнер, замовник /керівник /бізнесмен, бізнесмен-конкурент, сусід, менеджери офісу.

Гра "Боротьба з інфляцією"

Запропонувати ефективну економічну модель розвитку держави з нульовою інфляцією.

Можливі ролі: банкір, економіст, законотворець /депутат /юрист, керівник малого підприємства /бізнесмен, керівник транснаціональної корпорації, пенсіонер, студент.

Гра "Підвищення продуктивності та якості праці"

На ділянці зварювання кузовних деталей тракторів потрібно провести низку економічних та організаційних заходів для збільшення продуктивності та якості праці.

Можливі ролі: начальник виробництва, головний конструктор, представник профкому, зварювальник, електрик, механізатор.

Гра "Кредит та розвиток"

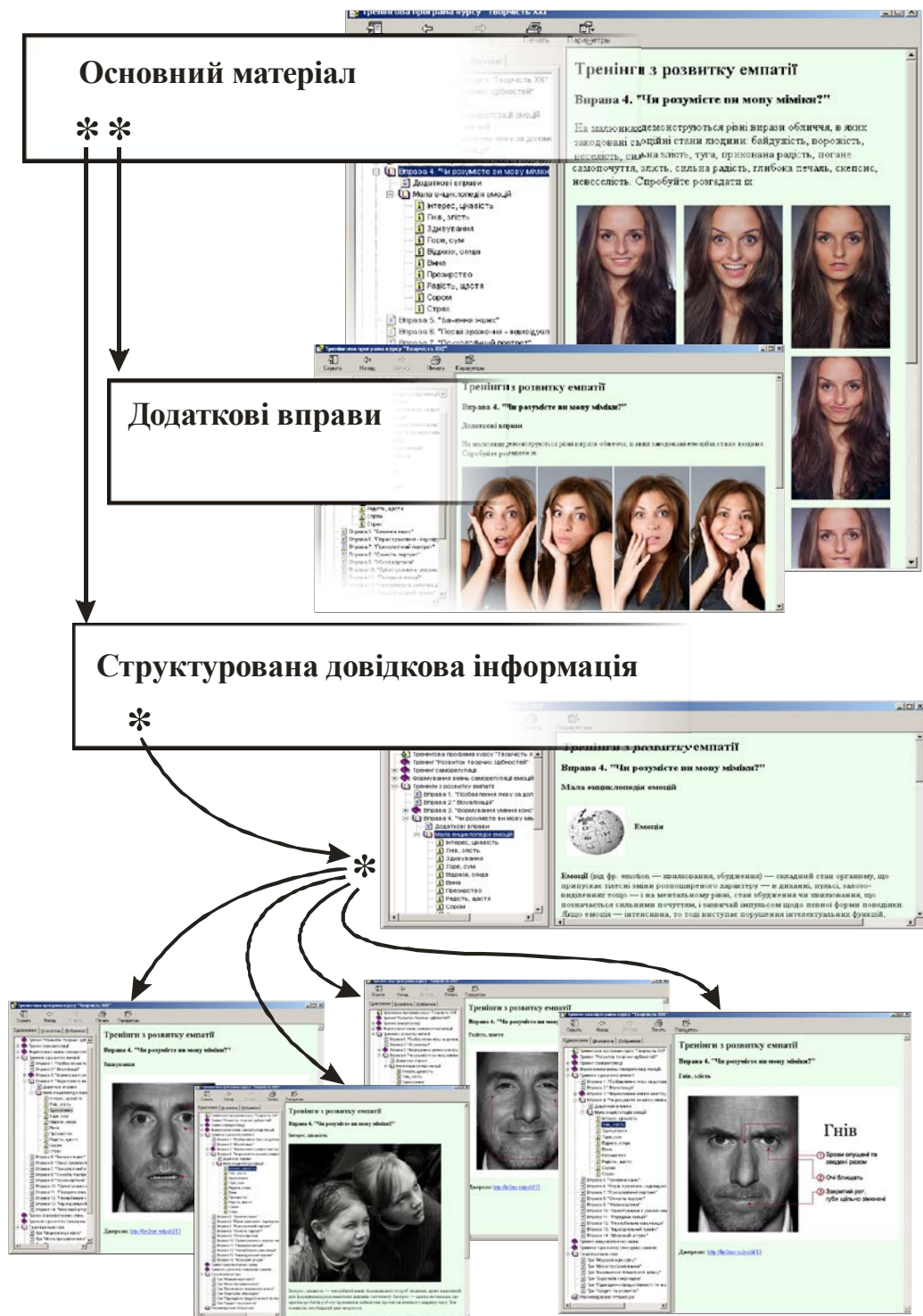
Приватній фірмі потрібні гроші на розвиток виробництва. Знайти ресурси для розширення виробництва з умовою мінімізації кредитного займу в банку.

Можливі ролі: керівник, головний бухгалтер, банківський клерк, керівники підрозділів, менеджери.

В наведених іграх можна нараховувати бали - за хороші, творчі ідеї, вдале входження в роль і виконання її на належному творчому рівні, творчий розвиток рольових відносин, забезпечення ефективної взаємодії між гравцями.

Додаток Н

Структура мультимедійного забезпечення тренінгового курсу

Додаток П

Результати дослідження компонентів професійної компетентності студентів економічних спеціальностей на формувальному етапі експерименту

П.1. Результати дослідження мотиваційно-цільового компонента професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі експерименту

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту	
	КГ, осіб	ЕГ, осіб	КГ, осіб	ЕГ, осіб
Мотивація до навчання				
Високий	33	35	33	51
Середній	74	79	78	71
Низький	19	15	15	7
Мотивація до професійної самореалізації				
Високий	16	13	19	31
Середній	93	94	92	93
Низький	17	22	15	5
Орієнтація на успіх				
Високий	16	15	17	33
Середній	90	96	93	88
Низький	20	18	16	8

П.2. Результати дослідження інформаційно-пізнавального компонента професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі експерименту

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту	
	КГ, осіб	ЕГ, осіб	КГ, осіб	ЕГ, осіб
Фахові знання				
Високий	45	49	50	72
Середній	61	63	66	49
Низький	20	17	10	8
Навчальна успішність				
Високий	15	18	18	19
Середній	70	70	67	85
Низький	41	41	41	25
Обізнаність щодо глобальних економічних тенденцій				
Високий	11	10	14	36
Середній	46	52	55	70
Низький	69	67	57	23
Загальнонаукова ерудиція				
Високий	11	9	13	24
Середній	77	83	79	88
Низький	38	37	34	17

П.3. Результати дослідження функціонально-практичного компонента професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі експерименту

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту	
	КГ, осіб	ЕГ, осіб	КГ, осіб	ЕГ, осіб
Фахові уміння				
Високий	29	35	33	48
Середній	79	76	78	76
Низький	18	18	15	5
Творчий потенціал				
Високий	23	22	23	41
Середній	43	50	45	47
Низький	60	57	58	41
Діловий потенціал				
Високий	8	6	16	26
Середній	73	80	75	86
Низький	45	43	35	17
Комунікативна культура				
Високий	36	42	39	54
Середній	68	66	72	69
Низький	21	21	15	6

П.4. Результати дослідження саморегулятивно-рефлексивного компонента професійної компетентності студентів контрольної та експериментальної груп на формувальному етапі експерименту

Рівні показників, що вимірюються	На початку формувального етапу експерименту		Наприкінці формувального етапу експерименту	
	КГ, осіб	ЕГ, осіб	КГ, осіб	ЕГ, осіб
Соціально-рольовий репертуар				
Високий	13	8	15	32
Середній	103	111	102	92
Низький	10	10	9	5
Емпатійні здібності				
Високий	5	8	9	15
Середній	74	68	68	93
Низький	47	53	49	21
Орієнтація на здоровий спосіб життя				
Високий	3	3	8	18
Середній	39	45	45	74
Низький	84	81	73	37
Самоорганізованість				
Високий	15	17	18	32
Середній	77	70	78	88
Низький	34	43	30	9